

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

BİLİMSEL TEFSİR AÇISINDAN NEML SÛRESİ

Fevziye DURAK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Hikmet KOÇYİĞİT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

KASIM 2024

BİLİMSEL TEFSİR AÇISINDAN NEML SÛRESİ

Fevziye DURAK

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

KASIM 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Fevziye DURAK

29/11/2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Fevziye DURAK tarafından hazırlanan BİLİMSEL TEFSİR AÇISINDAN NEML SÛRESİ başlıklı tez çalışması 29/11/2024 tarih ve 10:30 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

Kabul Ret

Başkan: Prof. Dr. Hikmet KOÇYİĞİT

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Üye: Doç. Dr. Sema ÇELEM

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Üye: Doç. Dr. Harun ŞAHİN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

BİLİMSEL TEFSİR AÇISINDAN NEML SÛRESİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Fevziye DURAK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Kasım 2024

ÖZET

Bilimsel tefsirin kökenleri, İslam'ın ilk dönemlerine kadar uzanır. Ancak, bu tefsirin ekol haline gelmesi ve yaygınlaşması özellikle modern dönemde gerçekleşmiştir. Bilimsel bilgilere dayalı açıklamalar içeren klasik ve muasır tefsirler vardır. Çalışmamızın amacı, Naml Sûresi'nde yer alan âyetleri bilimsel tefsir açısından incelemektir. Bu doğrultuda, tezimiz iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, çalışmamızın zemini olan tefsir ilmi ele alınmıştır. Böylece tefsirin klasik yöntemlerden bilimsel tefsire kadar uzanan geniş bir yelpazede incelenmesi sağlanmıştır. Bu bölüm, okuyuculara tefsirin ne olduğu ve Kur'an'ın nasıl farklı yaklaşımlarla yorumlandığı konusunda bir temel sunmayı hedeflemektedir. İkinci bölümde, Kur'an'da i'caz konusu anlatılmıştır. Üçüncü bölümde Naml Sûresi'nin bilimsel tefsire konu olan âyetleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu âyetler, çeşitli mucizeleri ve olayları içerir ve modern bilimle ilişkilendirilebilecek özellikler taşır. Hz. Mûsâ'ya verilen asa ve beyaz el mucizeleri, Hz. Süleyman'ın kuşların ve diğer canlıların dilini anlaması ve onlarla iletişim kurması, Cinlerin Hz. Süleyman'a itaat etmesi ve onun emirleri altında çalışmaları, Hüdhdü kuşunun haber taşıma ve istihbarat toplama görevleri, Belkıs'ın tahtının çok kısa bir sürede binlerce kilometre öteden getirilmesi, iki denizin sularının karışmaması, rüzgarların bitki tohumlarını ve polenleri taşıması, dağların hareketi gibi sûrede yer alan ve bilimsel tefsire uygunluk gösteren âyetler üzerinde durulmuş, bu âyetlerin modern bilimle nasıl ilişkilendirilebileceği tartışılmıştır.

Bilim Kodu : 60408
Anahtar Kelimeler : Tefsir, Kur'an, Bilimsel Tefsir, Naml Sûresi, Bilim.
Sayfa Adedi : 167
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hikmet KOÇYİĞİT

EXAMINATION OF SURAH AN-NAML IN TERMS OF SCIENTIFIC
INTERPRETATION

(M.Sc. Thesis)

Fevziye DURAK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

November 2024

ABSTRACT

The origins of Scientific Tafsir / Exegesis date back to the early periods of Islam. However, it was especially in the modern period that this exegesis became a school and widespread. There are classical and contemporary tafsirs that contain explanations based on scientific knowledge. The aim of our study is to analyze the verses in Surat al-Naml in terms of scientific exegesis. Accordingly, our thesis consists of two main chapters. In the first part, the science of tafsir, which is the ground of our study, is discussed. Thus, a wide range of exegesis from classical methods to scientific exegesis is examined. This chapter aims to provide readers with a foundation of what tafsir is and how the Qur'an is interpreted through different approaches. In the second chapter, the subject of i'jazz in the Qur'an is explained. In the third chapter the verses of Surat al-Naml that are subject to scientific exegesis are analyzed in detail. These verses include various miracles and events and have features that can be associated with modern science. The miracles of the scepter and the white hand given to Moses, Solomon's understanding of the language of birds and other creatures and his communication with them, the jinn's obedience to Solomon, and the jinn's obedience to Solomon. Solomon and working under his orders, the duties of the bird Hüdhdüd in carrying news and gathering intelligence, bringing the throne of Belkis from thousands of kilometers away in a very short time, the waters of the two seas not mixing, the winds carrying plant seeds and pollen, and the movement of the mountains, and how these verses relate to modern science.

Science Code : 60408
Key Words : Tafsir, Qur'an, Scientific Tafsir, Surah Naml, Science.
Page Number : 167
Supervisor : Prof. Dr. Hikmet KOÇYİĞİT

ÖNSÖZ

İslam'ın temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Müslümanların Kur'an-ı Kerim'i anlama, tefsir edip yorumlama çaba ve gayretleri çok erken dönemlerden günümüze kadar devam edegelen bir faaliyettir. Bu süreçte Kur'an-ı Kerim'i anlama konusunda çeşitli yaklaşımlar olmuştur. Bu yaklaşımlardan biri de bilimsel tefsir diye isimlendirilen tefsir yöntemidir.

Kur'an, insanları varlıklar hakkında tefekküre davet etmekte ve bu tefekkür neticesinde de Allah'ın varlığını ve birliğini tahkikî bir şekilde anlamalarını istemektedir. Hem fen bilimlerine olan merakımız hem de Neml sûresi'ndeki, Hz. Mûsâ kıssasında geçen asa ve yed-i beyza mucizeleri, Hz. Süleyman'ın babasına mirasçı olması ve kendisine başta kuşlar olmak üzere karıncaların ve diğer canlıların dilinin öğretilmesi, cinlerin Hz. Süleyman'a boyun eğip onun emri altında çalıştırılması, Hüdhdü kuşunun istihbarî işlerde ve posta olarak kullanılması, Sebe Melikesi Belkıs'tan Hz. Süleyman'a haber getirmesi ve Belkıs'a hitaben yazılan mektubu götürüp verilen emirlere uyması, Belkıs'ın tahtının göz açıp kapama gibi çok kısa bir zaman diliminde binlerce kilometrelik bir uzaklıktaki Yemen'den, Filistin'de bulunan Hz. Süleyman'ın huzurunda hazır bulundurulması, iki deniz sularının arasında bulunan engelin söz konusu suların karışmasına mani olması, Allah Teâlâ'nın, rüzgarları rahmetinin önünde müjdecî olarak göndermesi ve bu bağlamda, rüzgarların bitki tohumlarını sürüklemesi, hatta polenleri ilkah etmesi, durduğunu sandığımız dağların gerçekte bulutlar gibi hareket ediyor olmaları gibi bilimsel tefsire talî ya da ana kaynak olabilecek pek çok hususu öğrenme isteğimiz bu çalışmayı kaleme almaya sevkeden en önemli etken olmuştur. İşte bu çalışmamızda bilimsel tefsire konu olan âyetlerle ilgili olarak lehte ve aleyhte söylenenleri tesbit edip, analizini yaparak yorumlamaya ve neticede kendi kanaatimizi ortaya koymaya gayret ettik.

Çalışmamızın başlangıcından nihâyetine kadar öneri ve yönlendirmeleriyle, ilmî ve akademik değerlendirmeleriyle desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Hikmet KOÇYİĞİT'e ve tezimi katkılarıyla zenginleştiren diğer hocalarıma teşekkürü vazife addediyorum. Ayrıca araştırma sürecimin her safhasında yardımlarını gördüğüm kıymetli aileme şükran borçluyum.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
2. TEFSİR	7
2.1. Tefsir Çeşitleri.....	11
2.1.1. Rivâyet Tefsiri.....	12
2.1.2. Dirâyet Tefsiri	14
2.1.2.1. Dünden Bugüne Bilimsel Tefsir.....	17
2.1.2.2. Bilimsel Tefsirin Savunusu	23
2.1.2.3. Bilimsel Tefsirin Reddi	31
2.1.2.4. Kur'an'a Bilimsel Tefsirin Uygulanabilirliği.....	38
3. KUR'AN-I KERİM'İN İ'CAZI.....	45
3.1. İcazın Tanımı ve Mahiyeti	45
3.2. İ'cazın Yönleri.....	48
3.3. Bilimsel İ'caz	54
4. NEML SÛRESİ VE BİLİMSEL TEFSİRİ	67
4.1. Naml Sûresi'nin Özellikleri ve Konuları.....	67
4.2. Naml Sûresi'nde Bilimsel Tefsirle İlgisi Muhtemel Konular	70
4.2.1. Hz. Mûsâ'nın Asası	70
4.2.2. Âyetlerin Bile Bile İnkârı	78
4.2.3. Hz. Süleyman'ın Babasına Mirasçı Olması	78
4.2.4. Hz. Süleyman'a Bazı Canlıların Varlıklarının Dilinin Öğretilmesi.....	81

	Sayfa
4.2.4.1. Cinler	85
4.2.4.2. Karınca	90
4.2.4.3. Orduda Görev Yapan Kuşlar ve Hüdhdüd	96
4.2.5. Belkıs Kıssası	105
4.2.6. Belkıs'ın Tahtının Getirilişi	113
4.2.7. Dâbbetü'l-Arz.....	125
4.3. Neml Sûresi'inde Bilimsel Tefsirle Doğrudan İlgili Konular	128
4.3.1. Medeniyet ve Teknik.....	128
4.3.1.1. Şeffaf Salon	128
4.3.1.2. Sosyal Değişim ve Belkıs.....	130
4.3.1.3. İki Denizin Sularının Karışmaması	131
4.3.1.4. Rüzgarların Aşılayıcı Olması	136
4.3.1.5. Arkeolojik Araştırma Yapma ve İbret Alma Amaçlı Seyahat .	138
4.3.1.6. Dağların Hareketi	140
5. SONUÇ	151
KAYNAKÇA.....	157
ÖZGEÇMİŞ	167

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.s.	Aleyhisselam
b.	Bin
bkz	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	Hicrî
hz.	Hazreti
m.	Miladi
r.a.	Radiyallahu Anh
s.	Sayfa Numarası
s.a.v.	Sallallahu Aleyhi Vessellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik Eden
trc.	Tercüme Eden
vb.	Ve Benzeri
vd.	Ve Diğerleri
yay.	Yayınları

1. GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Kur'an'ı anlama ve yorumlama çabaları, Hz. Peygamber (s.a.v)'in zamanından başlayıp günümüze kadar devam etmiştir. İslam'ın yayılmasıyla birlikte farklı kültürlerden, dillerden ve milletlerden müslümanlar, içinde bulundukları zamanın koşulları ve ihtiyaçları doğrultusunda Kur'an'ın doğru ve sahih anlamını ortaya çıkarmak için çaba sarf etmişlerdir. Bu çalışmalar sonucunda, tasavvufi, fikhî, felsefî ve bilimsel yaklaşımlar gelişmiştir. Her müfessirin ilgi duyduğu ve uzmanlaştığı alanlar, tefsirlerine ve yorumlarına yansımıştır. Kimi müfessirler kelimeler ve akaid konularını öne çıkarırken, bazıları, âyetleri, özellikle fikhî ilişkilendirmeler çerçevesinde ele almıştır. Bir kısmı dil ve gramer inceliklerini tahlil etmiş, diğerleri ise Sûfî-İşârî yorumlara ağırlık vermiştir. Zamanla, çeşitli etkenlere bağlı olarak Kur'an tefsirinde yeni ve farklı yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır.

Tefsirde farklı yaklaşımlardan biri de "et-Tefsîru'l-İlmî" olarak adlandırılan bilimsel tefsir anlayışıdır. Bu anlayış, Kur'an âyetlerini ilmî ve bilimsel perspektiften yorumlama çabası olarak tanımlanır. Bilimsel tefsir anlayışı, Kur'an'ın içerdiği ilmî konuları o günün bilgi ve bulgularıyla ilişkilendirme gayretiyle, Kur'an âyetlerinin bilimsel verilere işaret edip etmemesi konusunda görüş bildiren bir tefsir geleneğidir. Bu ekol, Kur'an'ı anlama ve yorumlama çabalarında bilimsel verilere dayalı bir bakış açısı sunar. Ancak bu yaklaşımın doğruluğu ve sıhhati, âyetlerin bağlamına uygun olarak yorumlanıp yorumlanmadığıyla doğrudan ilişkilidir.

Bilimsel verilere konu olan âyetlerin, bağlamı içinde nasıl yorumlandığı bilimsel tefsir ekolü açısından önem taşımaktadır. Çünkü doğru anlama ulaşma noktasında, âyetlerin bağlamına ve kastedilen manaya uygunluğu esastır. Kur'an'ın hidâyet kaynağı olma ve rehberlik etme amacından uzaklaşıldığında, âyetlerin yanlış anlaşılması riski doğabilir. Bu durum, âyetleri bağlamından çıkarma ve dolayısıyla kastedilen doğru anlamı yakalayamama gibi sonuçlara yol açabilir.

Bilimsel tefsir ekolünün kökleri ilk dönemlere kadar uzanmış ve zamanla belirli bir ekol haline gelmiştir.¹ Bilimsel tefsiri benimseyenler arasında herkesin, bu

¹ Veysel Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usul* (Erzurum: Aktif Yayıncılık, 2007), 12.

tefsir çeşidine aynı derecede bağlı olmadığına dikkat çekmek gerekmektedir.² Geçmişten günümüze kadar bu ekole karşı bazıları ılımlı bir tavır sergilerken, diğerleri ise aşırı bir tutum ortaya koyabilmiştir. Yine süreç içerisinde ilim insanları arasında, bu yöneme karşı çıkanlar, onu kabul edenler ve bu konuda itidal yolunu tutanlar ile aşırı gidenler şeklinde bir ayrım da söz konusu olmuştur.³ Bu sebeplerden dolayı ekol, doğal olarak "ilmî/bilimsel tefsir" ekolü adıyla tefsir literatüründe yer edinmiş ve destekleyenleri ile karşıtları arasında tartışılan bir konuma gelmiştir. Mezkur durum, ilim ehline bu yönelişin lehinde bir görüş birliği olmadığına doğal bir göstergesidir.

Kur'an, insanlara yol göstermek için indirilen bir kitaptır. Her bir sûrede, insanı kurtuluşa erdiren, onu dünya ve ahirette mutluluğa ulaştıran temel prensipler bulunmaktadır. Tezimize konu olarak seçtiğimiz Neml Sûresi'nde de insana dünya ve ahiret saadeti kazandıracak esas ilkeler sunulmaktadır. Ayrıca sûrede Belkıs'ın tahtının hızlıca getirilişi, karınca (zooloji), rüzgarların Allah Teâlâ'nın rahmetinin önünde müjde olması, dünyanın dönmesi gibi bilime işaret eden âyetler vardır. Amacımız, Neml Sûresi'nin Kur'an bütünlüğü içinde konumunu belirtmek ve bilimsel tefsirin işlevini ortaya koyabilmektir. Tezimizin bir diğer hedefi de bu sûrenin ağırlıklı konuları olan mucize ve i'cazı anlayabilmek, Hz Süleyman'ın kıssasına geçmişten günümüze kadar yapılan bilimsel verilerin izinde yazılmış kaynaklardan yararlanarak Neml Sûresi'nin bilimsel yorumlarının değerlendirmesini yapmak ve böylece günümüze olan mesajını tespit etmektir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmamızın temel konusu Neml Sûresi'ne bilimin verileriyle yapılan yorumları değerlendirmektir. Çalışmamızda Neml Sûresi'nin genel özellikleri, tarihî arka planı ve iniş sebepleri hakkında bilgi verilmiş, sûrenin içeriği, ana temaları ve mesajlarının genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Neml Sûresi'nde, bilimsel tefsir açısından önemli görülen âyetler seçilmiş, modern bilimin gelişmeleriyle karşılaştırılmış, bilimsel gelişmelerin bu âyetlerin anlaşılmasına katkısı tartışılmıştır. Ayrıca Neml Sûresi'ndeki âyetlerin indiği dönemin sosyo-kültürel bağlamının incelenmesi ve bu bağlamın âyetlerin yorumlanmasına etkileri açıklanmıştır.

² Serkan Ünal, *Lafzin Manaya Delaleti Açısından Bilimsel Tefsir (Usûlî Tefsir Önerisi)* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üni. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 2.

³ Serkan Ünal, *Lafzin Manaya Delaleti Açısından Bilimsel Tefsir (Usûlî Tefsir Önerisi)*, 2.

Neml Sûresi'nde yer alan bazı âyetlerin bilimsel tefsire uygun olarak yorumlanabilmesi, bazı âyetlerinse bilimsel yöneme münasip olmayışı araştırma konumuzun sınırlılıkları arasındadır. Bu açıdan tezimiz, sûredeki âyetler ve onların işaret ettiği bilimsel verilerle sınırlı kalmış; bilimsel tefsirin ana konularından sayılabilecek Astronomi (kainatın yaratılışı, gökler ve yerin yaratılışı, çekim kanunu, kainatın genişlemesi konuları), Embriyoloji, Daktiloskopi, Biyoloji, Tıp vb. alanlar konumuza dahil edilememiştir. Tezimizi sınırlandıran başka bir konu da Neml Sûresi'nde yer alan bazı âyetlerin bilimsel tefsire uygun olarak yorumlanmasının, âyetin bağlamından koparılma riskine sebep olma ihtimalidir.

Araştırmanın Yöntemi ve Kaynaklar

Birinci bölümde tefsir ilminin tarihi serüveni ve ondan neş'et eden tefsir çeşitleri açıklanmıştır. Çalışmanın asıl konusunun temeli olması hasebiyle bu konuları işlemenin yerinde olduğu düşünülmüştür. İkinci bölümde ise bilimsel tefsir metodu ile yazılmış, eski ve yeni eserler taranarak Neml Sûresi'yle ilgili açıklamalar, veri toplama, veri analizi ve karşılaştırma yöntemi tezimizde kullanılmıştır.

Bilimsel tefsir literatürü, tarihî gelişimi boyunca çeşitli usûl ve yöntemler geliştirmiş ve birçok ilmî ve akademik çalışmanın konusu olmuştur. Ancak, bu alandaki çalışmaların tümüne değinmek çalışmanın sınırlarını aşabilir. Bu nedenle, Arapça ve Türkçe olarak kaleme alınmış en önemli birkaç esere işaret edilecektir.

Çalışmamız, geniş bir literatür taraması ve çeşitli kaynakların analizi sonucunda oluşturulmuştur. Bu kaynaklar, bilimsel tefsirin metodolojisini anlamak ve uygulamak için gerekli bilgileri sağlamıştır. Tefsir usulü ve tefsir tarihi kitapları, bilimsel tefsirin doğru bir şekilde uygulanmasına yardımcı olurken, ulûmü'l-Kur'ân çalışmaları, bu metodolojinin temellerini anlamak için önemlidir. TDV İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddeleri, Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği), *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*'ı, İbn Manzur'un (ö. 711/1311), *Lisânü'l Arab*'ı tefsirin teorik ve pratik yönlerini anlamada kritik bir rol oynamıştır. Yararlanılan Ulumu'l-Kur'an'a dair kitaplardan bazıları, Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*'ı, Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân*'ı, Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) *Menâhilü'l-İrfân*'ı, Zehebî'nin (1915/1977) *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*'u, Nureddin İtr'in (1937-2020) *Ulûmu'l-Kur'ani'l-Kerîm*'i, İsmail Cerrahoğlu'nun

(1929/2022) *Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi* kitapları ve İsmail Çalışkan'ın *Tefsir Tarihi* kitabıdır.

Bilimsel tefsiri konu edinen çalışmalar arasında, Kur'an âyetlerini bilimsel verilere dayanarak yorumlayan birçok önemli eser bulunmaktadır. Bu eserler, çeşitli bilimsel bulguları Kur'an âyetleriyle ilişkilendirerek tefsir metodunu genişletmiş ve derinleştirmiştir. Bu bağlamda, aşağıda belirtilen tefsirler, bilimsel tefsir açısından araştırmamızda dikkate alınan çalışmalardandır: Fahreddin er-Râzî'nin (ö.606/1210) *Mefâtihu'l-Ğayb* adlı tefsiri, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*'ı, Gâzî Ahmed Muhtâr Paşa'nın (1839/1919) *Serâiru'l-Kur'an* tefsiri, Tantâvî el-Cevherî'nin (1862-1940) *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'an* ismini taşıyan tefsiri sayılabilir, İbn 'Aşûr'un (1879/1973) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*'i, Tabatabaî'nin (1904/1981) *el-Mizân*'ı, vb.

Çalışmamızda ele aldığımız âyetler hakkında yapılan bilimsel yorumların tespitinde Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (1878-1942) *Hak Dini Kur'an Dili*, Celal Yıldırım'ın (1932/2019) *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, D.İ.B. komisyon tarafından kaleme alınan *Kur'an Yolu Türkçe Tefsiri*, Bayraktar Bayraklı'nın *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, sıkça başvurduğumuz önemli Türkçe tefsir eserleri olmuştur.

Bilimsel tefsiri konu edinen Celal Kırca'nın *Kur'an-ı Kerîm ve Modern İlimler* kitabı, Veysel Güllüce'nin *Bilimsel Tefsirde Usul*'ü, Kur'an Araştırmaları Merkezi (Kuramer) tarafından 27 Nisan 2019 tarihinde *Kur'an ve Pozitif Bilim* başlığıyla yayımlanan sempozyum kitabı, Ahmed Yüksel Özemre'nin *Çağdaş İlmi Tefsirde Vehmin Egemenliği* kitabı, Haluk Nurbaki'nin *Kur'an-ı Kerim'den Âyetler ve İlmi Gerçekler* kitabı, Maurice Bucaille'nin *Müsbet İlimler Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an* isimli kitabı yararlandığımız kaynaklardan bazılarıdır.

İlmî tefsir çalışmalarında, doğru ve anlaşılır çeviriler kullanmak, âyetlerin anlamlarının ve bilimsel yorumlarının daha iyi anlaşılmasını sağlar. Bu bağlamda Diyanet Vakfı'nın *Kur'an Yolu meâli*, İsmail Yakıt'ın ve Muhammed Esed'in meali araştırmamızda faydalanılan meallerdir.

Konumuzla ilgili yapılan çalışmalardan Dr. Hamed Mustafa Osman Muhammed el-Makavî'nin⁴ makalesi ve Nabila Shema Shabriyah tarafından yazılan *Ants In Scientific Interpretation Discourse*⁵ (Bilimsel Yorum Söylemlerinde Karıncalar) isimli makalenin, bilimsel tefsir yöntemiyle ele alınmış oldukları ve Neml Sûresi'nde Karınca kıssası üzerine hazırlandığı; fakat sadece karınca ve özellikleri açısından ele alındığından tezimiz için yeterli bulunmamıştır.

İlaveten, araştırmalarımız neticesinde Neml Sûresi'nin konulu tefsirinin Esra Yıldız⁶ ve Muhammed Hasan el-Balbîsî⁷ tarafından yüksek lisans tezi yapıldığı görülmüştür. Neml sûresi ile ilgili diğer tezler ve yazarları şunlardır: Hussein Rakan Shalal-el-Misrî-Şems Aldin Muhammed eş-Şâfiî'nin '*Tefsîru'l-Kur'ân*' isimli *elyazmasını tahkik ve inceleme*⁸ (*Furkan Suresini başından Neml suresinin sonuna kadar*), Abdullah Ahmed Oglah el-Ali-Almuhtasar *alraşif fi zilal alkaşif-Hac Suresi'nin başlangıcından Neml Suresi'nin sonuna kadar*⁹ (*Çalışma ve inceleme*), Ahmed Issa Mohammed Mohammed-İmam Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed b. Ebu Yezid es-Secavendi'nin *İnsan Ayni'l-Meani fi Tefsiri'l-Kelam er-Rabbani tefsiri üzerine tahkik çalışması*¹⁰ (*Hicr Suresinin başından Neml Suresinin sonuna kadar*, Saad Safi Shyaa Al-Saeed-Cemâleddin Ishak b. Muhammed el-Karamânî'nin *Beydâvî Haşiyesi (Şuarâ Suresini başından En-Neml Suresinin sonuna kadar): İnceleme ve tahkik*¹¹, Safiye Gül Çuhadaroğlu-Neml sûresinde edebî üslûp¹², Ömer

⁴ Mustafa Osman Muhammed el-Makavî, "et-Tefsîru'l-İlmiyyi li-kıssati'n-Neml fi Sûreti'n-Neml", *Camiâtü'l-Ezher*, (2014), 16.

⁵ Nabila Shema Shabriyah - Miski, "Tafsir Ilmi Versus Tafsir Ilmi: Ants in Scientific Interpretation Discourses", *Dialogia* 21/1 (30 Haziran 2023), 218-234.

⁶ Esra Yıldız, *Neml Suresi'nin Konulu Tefsiri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

⁷ Muhammed Hasan el-Balbîsî, *Neml suresinin konulu tahlili* (Filistin: Gazze İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003).

⁸ Hussein Rakan Shalal Shalal, "*El- Mısri Şems Aidin Muhammed Eş-Şafii'nin 'Tefsîru'l-Kur'an' İsimli Elyazmasını Tahkik Ve İnceleme (furkan Suresini Başından Neml Suresinin Sonuna Kadar)*" (Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

⁹ Abdullah Ahmed OGLAH AL ALI, *Almuhtasar Alraşif Fi Zilal Alkaşif- Hac Suresi'nin Başlangıcından Neml Suresi'nin Sonuna Kadar (çalışma Ve İnceleme* (Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

¹⁰ Ahmed Issa Mohammed D Mohammed, [*İmam Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed b. Ebu Yezid es-Secavendi'nin İnsan Ayni'l-Meani fi Tefsiri'l-Kelam er-Rabbani Tefsiri Üzerine Tahkik Çalışması (Hicr Suresinin Başından Neml Suresinin Sonuna Kadar)*] (Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

¹¹ Saad Safi Shyaa Al-Saeed, *Cemâleddin Ishak b. Muhammed el-Karamânî'nin Beydâvî Haşiyesi (Şuarâ Suresini başından en-Neml Suresinin sonuna kadar): İnceleme ve Tahkik* (Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

¹² Safiye Gül Çuhadaroğlu, *Neml Sûresinde Edebî Üslûp* (Ordu: Ordu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

Göktur-*Kur'ân ilimleri bağlamında Neml Sûresinin tahlîli*¹³, Ramazan Bülgen-Ömer Neseî tefsirinde *Şuara ve Neml sûrelerinin tahkik ve değerlendirmesi*¹⁴, İdris Tüzün-*Kur'ân'da sembol ve sembolik anlatım: Neml Sûresi Süleyman (A. S) Kıssası örneği*¹⁵ isimli çalışmalardır. Bir Tıp doktoru olan Mehmet Akar tarafından Neml Suresi tefsiri isimli kitabı incelenmiş, dipnotsuz, kaynaksız bir şekilde sohbet tarzında yazılmış olduğu görülmüştür. Bu sûreyi baştan sona ilmî tefsir açısından değerlendiren müstakil bir esere rastlanmamıştır.

¹³ Ömer Göktur, *Kur'ân İlimleri Bağlamında Neml Sûresinin Tahlîli* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

¹⁴ Ramazan Bülgen, *Ömer Neseî Tefsirinde Şuara ve Neml Sûrelerinin Tahkik ve Değerlendirmesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

¹⁵ İdris Tüzün, *Kur'ân'da Sembol Ve Sembolik Anlatım (Neml Sûresi Süleyman (A.S) Kıssası Örneği)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

2. TEFSİR

Tefsir kelimesi “fesr” veya taklib yöntemiyle “sefr” köklerinden türeyen “tef’ıl” vezninde bir kıyasî mastardır. Sözlükte *makûl anlamı ortaya çıkarmak, beyan etmek, keşf etmek, üzeri örtülü bir şeyi açmak* anlamlarına gelmektedir.¹⁶ Mezkur manaları ihtiva etmesi açısından “fesr” İbn Manzur’a göre bir hastalığın teşhis edilmesi için doktorun baktığı az bir suya¹⁷, Suyûti’ye göre ise doktorun idrar tahlilinde, hastalığın teşhisi için baktığı cam şişeye denir.¹⁸

“Sefr” kelimesi ise kapalı bir şeyi açmak, aydınlatmak gibi manalarda kullanılır.¹⁹ Bu sebeple de Araplar arasında, “*kadın yüzünü açtı*” manasında “*seferati’l mer’etü an vechiha*” ifadesi kullanılır.²⁰ Bu iki kelimenin aynı manalara gelmesi ve taklib sanatının mevcudiyeti dikkate alındığında tefsir kelimesinin “fesr” ve “sefr” köklerinden türediği söylenebilir. Emin el-Hulî (1865-1966) söz konusu iki kelimenin keşfetmek, ortaya çıkarmak anlamları vardır; ancak “*sefr lafzında zahiri, maddi bir keşf; “fesr“ lafzında ise manevi bir keşif bulunmaktadır, “tef’ıl“ babı ise manayı keşif ve ortaya çıkarmadır*”, demektedir.²¹

İbn Manzur, tefsir kelimesinin ıstılahî anlamını, “müşkil olan lafızdan murad edilen şeyi ortaya koymaktır” şeklinde açıklamıştır.²²

Zerkeşî, tefsir terimi için, “ayetlerin, sûre ve kıssaların inişi, nüzul sebepleri, Mekki ve Medeni olarak düzenlenmesi, muhkemi-müteşâbihi, nâsihi-mensûhu, hâss’ı-âmm’ı, mutlakı-mukayyedi, mücmeli ve müfesseri bilmeye yarayan bir ilimdir”²³ demektedir.

Ebu Hayyân (ö. 745/1344), tefsiri, “Kur’an lafızlarının telaffuz şeklini, delalet ettikleri anlamları, yalnız başına ve terkip halinde kullanıldıklarında kelimelerden çıkan hükümleri, terkip halinde kendisine hamlolunan manaları ve bunları

¹⁶ Rağıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’an* (Beyrut: Daru’l-Ma’rife, 2003), 380.

¹⁷ İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab* (Bulak: Matbaatü’l Miriyye, 1303), 4/5/55.

¹⁸ Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’an* (Mısır: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Ammetü lil-Kitâb, 1974), 4/192.

¹⁹ İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, 4/367.

²⁰ Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulumi’l-Kur’an* (Daru’l-Hadis, 2006), 147.

²¹ Emin el-Hulî, *et-Tefsir Ma’alimu Hayatihi ve Menhecu’l-Yevm* (Mısır: Dârü’l Ma’rife, 1944), 5.

²² İbn-i Manzur *Lisanu’l Arab*, 4, 369; ez-Zebidi, *Tacu’l Arus*, 3, 170.

²³ Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulumi’l-Kur’an*, 171.

tamamlayıcı nitelikte olan diğer hususları inceleyen bir ilim dalıdır” şeklinde tanımlamıştır.²⁴

Ebu Hayyan yukarıda zikrettiğimiz tefsir tanımına bizatihi şöyle bir açıklama getirmiştir: *Burada geçen ilimden kastımız bütün ilimleri içeren bir cins isimdir; Kur'an lafızlarının telaffuz şeklinden kastımız kıraat ilmidir; delalet ettikleri şeylerden yani bu lafızların medlullerinden kastımız, tefsir ilminde ihtiyaç duyulan lügat ve dil ilmidir; yalnız başına ve terkib halinde kullanıldıklarında kelimelerden çıkan hükümlerden kastımız sarf ilmi, irab ilmi, beyan ilmi ve bedi' ilmi; terkib halinde kendisine hamlolunan manalar ise, hakikatin delalet etmeyip de mecazın delalet ettiği şey üzerine hamlolunan sözü kapsar.*²⁵ *Zira terkib, bazan zahiriyle bir şeyi iktiza eder ki, bu mecazdır. Burada lafzı zahiri anlamına hamlolunmaktan alıkoyan bir engel vardır. Bundan ötürü zahiri anlamının dışında başka bir anlama hamlolunmaya ihtiyaç hasıl olur, o da mecazdır. Bunları tamamlayıcı nitelikteki diğer hususlardan kastımız ise nesh, sebab-i nüzul ve Kur'an-ı Kerim'deki müphem olan hususları açıklayan kıssalar vb. konulardır.*²⁶

Zürkânî'ye göre tefsirin lügât anlamı “izâh ve tebyîn”dir, ıstilahî anlamı ise “insanın gücü nisbetinde Allah'ın muradına delâlet etmesi bakımından Kur'an-ı Kerim'i araştıran ilimdir.”²⁷

Taşköprülüzâde (ö. 968/1561), “Bu ilim, insan gücünün yettiği ve Arapça bilgilerinin icâb ve iktizası kadar Kur'an-ı Kerîm'in manasını anlamaktan bahseder.”²⁸ demektedir.

Nureddin İtr'a göre tefsir, “Allah'ın Hz. Peygamber'e indirdiği kitabın manalarını beyân etmeyi, ihtiva ettiği ahkâm ve hikmetlerini ortaya çıkarmayı hedefleyen ilimdir.”²⁹

Bilhassa müslüman toplumların Kur'an'ı anlamaya yönelik yoğun çalışmaları göstermektedir ki; geçmişte ve çağımızda benimsenmiş anlayış için tefsir, müstakil bir ilimdir, hatta dini ilimlerin zirvesidir. Konuyla ilgili olarak Zemahşerî (ö. 538/1144) İslami ilimler hiyerarşisi içerisinde, çok zor vakıf olunan incelikleri ve derinlikli yönleriyle insan zihnini çepeçevre kuşatıp bilgi haznesini tam manasıyla

²⁴ Muhammed b. Yusuf Ebu Hayyan el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsir* (Mekke-i Mükerreme: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1992), 1/26.

²⁵ Ebu Hayyan el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsir*, 1/26.

²⁶ Ebu Hayyan el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsir*, 1/26.

²⁷ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Mısır: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1943), 2/3.

²⁸ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuâtü'l-Ulûm* (İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1966), 454.

²⁹ Nureddin İtr, *Ülumu'l-Kur'ani'l-Kerîm* (Dimeşk: Matbaatu's-Sabah, 1996), 73.

dolduran ilim, “tefsir” den başkası değildir³⁰ demiştir. Kadı Beydavî (ö. 685/1286) de Zemahşerî gibi dini ilimler hiyerarşisinin zirvesine tefsir ilmini koymaktadır ve bu meyanda, tefsir, dini ilimlerin en değerlisi ve reisidir³¹ demektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’in yorumu hakkında tefsir tabiri dışında “te’vil, tebyin, beyan, tâlim, tafsil, tasrif, i’rab, şerh, tavzih” gibi kelimeler de kullanılmaktadır.³² Söz konusu kavramlardan te’vil kelimesi üzerinde öteden beri çeşitli tartışmalar zuhur etmiştir. Bu sebeple te’vil kelimesini izah, konunun anlaşılması açısından yerinde olacaktır.

Te’vil kelimesi sözlükte “dönmek, yerine varmak, yerini bulmak, bir şeyin sonucu, hülasası ve özü anlamına gelen “evl” kökünden türemiştir.³³ Te’vil, tıpkı tefsir kelimesinde olduğu gibi tef’ıl vezninde bir mastardır. Bir şeyi ilmen veya fiilen kendisinden murad olunan manaya döndürmektir.³⁴

İstîlâhî manada tevil, “Bir söz ya da davranışı, bir karine veya delil sebebiyle görünürdeki zahir anlamından başka bir anlama nakletmek veya âyetin muhtemel olduğu manalardan birine rücu etmektir.”³⁵

Nureddin İtr, Te’vil kelimesinin istîlâhî manasını, “Kur’an araştırmalarına nispetle te’vil kavramı için usuller ve derin inceleme aracılığıyla ayetleri bağlamından koparmadan uygun manalarını açıklamaktır”³⁶ şeklinde açıklamaktadır.

Te’vil kelimesi, Kur’an’da, lügavî anlamıyla bağlantılı olarak, bir davranışın, bir durumun veya bir sözün ilk anlaşılandan farklı, öngörülemeyen sonucu, gerçek delâleti, arka planı ve iç yüzü anlamlarında yer almıştır.³⁷

Fıkıh usûlü alimlerine göre te’vil, lâfzın zahir olan manasından alınıp bir delile binaen zahir olmayan başka bir manaya sarfıdır.³⁸ Mesela hâssın hakikat manasından alınıp mecaz yoluyla ona başka mana verilmesi ve âmmın umûm manasından alınıp

³⁰ Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez Zemahşerî, *el Keşşaf an Hakaiki Kavaimi't-Tenzil*, 1/96-97.

³¹ Muhammed el-Beyzavî, *Tefsiru'l-Beyzavî (Envaru't-Tenzil)*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, 1/3.

³² Abdülhamid Bırışık, “Tefsir”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul,TDV Yayınları, 2001), 40/290.

³³ İbn Faris, Mu'cemu Mekayisi'l Luga, 2/4.

³⁴ Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, 31.

³⁵ ez-Zerkeşî, el-Burhan, 2/148.

³⁶ Nureddin İtr, *Ülumu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 72.

³⁷ Zekerîya Pak, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Bilay Yay., 2022), 107.

³⁸ Zekiyyüddîn Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmi* (İstanbul: Daru'l-Yasîn, 2017), 343.

sadece bir kısım fertlerine kasredilmesi gibidir.³⁹ Bu açıklamaya göre sözün ilk anlamını bırakıp diğer anlamını almak, muhakkak kabul edilebilir bir sebep veya delile muhtaç durumdadır.

Te'vil'in sahih ve makbûl olması için şu şartların bulunması gereklidir:

1. Lafız te'vili kabul eden bir lafız olmalıdır.
2. Lafzın te'vil edildiği mana, o lafzın muhtemel olan ve mecaz yoluyla dahi olsa kendisine delalet ettiği manalardan olmalıdır.
3. Te'vil lafzın zahir manasından alınıp başka manaya çekilmesine elverişli şer'î bir delile dayanmalıdır.⁴⁰

Kur'an lafızlarının anlam, mahiyet ve amacını tespit etmeye yönelik araştırmalar tefsir ile te'vil kavramları üzerinde çeşitli anlayışlara neden olmuştur. Bu tür anlam farklılıklarının, tefsirin; kelam, fıkıh gibi ilimlerle tedahülü engelleme çalışmaları olarak değerlendirilebilir.

Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellâm (ö. 224/838) gibi bazı ulema tefsir ve te'vil, "birbirinin müradifi olan iki kelimedir" şeklinde tanımlamışlar buna mukabil, Ebu Mansur el-Maturidî (ö. 333/944) gibi bazı alimler de anlamlarının farklı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Mâtürîdî, dinin/Kur'ân'ın hayatla irtibatını yeniden kurulabilmek amacıyla tefsir ile te'vilin birbirinden ayrı olduğunu söylemiş ve bu sayede "sorgulanamazlar" skalasını mümkün olan en dar çerçeveye hapsetmiştir.⁴¹ "Tefsir sahâbenin hakkıdır" demesine rağmen o, söz konusu sahâbenin ayetin inişine şahit olmasını ve aynı zamanda onlardan gelen haberlerin tevâtür konumunda bulunmasını şart koşmuş, bu şartların taşınmaması durumunda onlardan gelen dirayet kökenli rivayetler tefsir değil, te'vil olmaktadır⁴², demiştir.

Tefsir ve te'vil kelimelerinin dilimizdeki yaygın kullanımları ise şöyledir: "Tefsir, Kur'an-ı Kerim'in Arapça veya başka bir dille yapılan açıklamalarıdır. Bu açıklamaların âyet ve hadislerle sahabe rivâyetlerine dayanan kısmına Rivâyet Tefsiri, başta dil ilmi olmak üzere diğer yardımcı bilgilere, aklî verilere dayanılarak

³⁹ Zekiyyüddîn Şa'bân, *Usûlû'l-Fıkhi'l-İslâmi*, 343.

⁴⁰ Zekiyyüddîn Şa'bân, *Usûlû'l-Fıkhi'l-İslâmi*, 343-344.

⁴¹ Veysel Gengil, "Mâtürîdî'de Tefsir Te'vil Ayrımı Meselesi" 55/3 (2019), 835.

⁴² Veysel Gengil, "Mâtürîdî'de Tefsir Te'vil Ayrımı Meselesi", 835.

yapılan kısmına Dirâyet Tefsiri denir”. Te’vil ise geçerli bir sebebe dayanarak sözü ondan anlaşılan açık (zahir) mana yerine, nispeten kapalı veya ikinci derecede bulunan başka bir manada anlayıp yorumlamaktır.⁴³

2.1. Tefsir Çeşitleri

Kur’an-ı Kerim, insanları zulmetten nura⁴⁴, dalaletten hidayete çıkarmak⁴⁵ ve onlara dünya ve ahiret saadetini kazandırmak için geldiğine göre, onun bu gayeyi gerçekleştirebilmesi ve insanları hem Allah’ın, hem de kendilerinin hoşnut olacakları bir neticeye ulaştırabilmesi için ayetlerinin Allah’ın murat ettiği manaları üzerinde durulup düşünülmesi ve insana ibret teşkil edecek neticelere ulaşılması gerekir.⁴⁶ Bu sebeple, Hz Peygamberin yaşadığı zamandan bu yana Kur’an ayetleri tefsir edilmektedir.

On beş asır zarfında kaleme alınan tefsirler büyük bir yekûn tutmasının yanı sıra, büyük bir çeşitlilik ve renklilik de göstermektedir.⁴⁷ Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971) her müfessir, kendi isti’dadı, kendi ihtisası, kendi sünuhatı derecesinde Kur’an’ın hakikatlerine, bedialarına, i’cazına terceman olmuş olduğundan, mütenevvî tefsirler vücûde gelmiş, hiçbir diğlerinden tamamen muğnî bulunmayıp her birinden mütala erbabı için başka bir faide, başka bir feyz gelmekte bulunmuştur”⁴⁸ demektedir.

4/10. yüzyılda, dinî-toplumsal yapılanmada mezheplerin şekillenmesi, büyük imam ve müçtehidlerin söz sahibi olması, buna bağlı olarak mezheplere intisabın artması gibi önemli hareketlenmeler yaşanmıştır.⁴⁹ Bu durum takip eden asırlarda tefsir çeşitliliğini arttırmıştır. Tefsir çeşitlerinin artması, tefsirin tasnifinde değişikliklerin olmasına sebebiyet vermiştir; fakat bu değişikliklerin, birbirinden çok da farklı olmadığını, ortak bir paydada birleştiğini söylemek de mümkündür.⁵⁰

⁴³ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe meal ve tefsiri* (Ankara: Özgün Mat. San. Tic. A.Ş., 2017), 1/38.

⁴⁴ Bakara 2/257; Maide 5/16.

⁴⁵ İsrâ 17/97; Kasas 28/56.

⁴⁶ Talat Koçyiğit, *Kur’an-ı Kerim Meal ve Tefsiri* (Ankara: TDV, 2016), 1/42.

⁴⁷ Hikmet Koçyiğit, “*Tefsirlerin Sınıflandırılması Meselesi*” 31 (2014), 45.

⁴⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1973, 1/182.

⁴⁹ İsmail Çalışkan, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 171.

⁵⁰ Cahit Karaalp, “Yeni Bir Tefsir Tarihine Niteliğine Dair Bazı Mülâhaza Ve Öneriler” 5/1 (2019), 142.

Geleneksel Tefsir tarihi tasavvuru ana hatlarıyla, ilk müfessir Hz. Peygamber’le başlamış, sahabe ve tabiinle devam etmiştir.⁵¹ Hz. Peygamberin tefsiri, sahabe-i kiramın tefsiri erken dönem tefsir faaliyetlerinde başlıca yöntemlerdir. Hz. Peygamber’in açıklamalarıyla başlayan ayetleri anlama ve beyan etme uygulaması, sahabenin birbirlerine aktarımı neticesinde rivaî bir karaktere sahip olmuş; aynı zamanda nüzûl sürecini bizzat yaşayan sahabenin kendi izahlarının hem birbirlerine hem de sonraki nesle aktarımı tefsir faaliyetlerini belirginleştirmiş ve ciddî bir mesai alanına konu edilecek düzeye erdirmiştir.⁵²

Tefsir için rivâyet ve dirâyet şeklindeki ayrım, ilk dönemlerde bazı tefsir kitaplarında yer almaktadır. Rivâyet ve dirâyet kavramlarını kullanan ilk müfessirlerden birisi Sa’lebi’dir, (ö. 427/1035), denebilir.⁵³ Tefsir ilminde rivâyet ve dirâyet yöntemleri tefsir çeşitlerinin temel taşlarıdır. Fakat zaman içerisinde dirâyet tefsiri birçok alt ekole ayrılıp çeşitlenmiştir. Ekol temsilcilerinin çok yönlü alimler olması, İslam coğrafyasının genişlemesi, İslam âleminde siyasî olayların zuhuru, itikadî ve imanî konularda ihtilafın ortaya çıkması gibi pek çok sebep mezkur çeşitliliğe neden olmuştur.⁵⁴

Günümüze kadar dirayet tefsirlerinin tasnifi konusunda birçok yeni fikir öne sürülmüş olup, burada, genel kabul görmüş Rivâyet ve Dirâyet tefsirine kısaca değinilecektir.

2.1.1. Rivâyet Tefsiri

Rivayet kelimesi, sözlükte “susuzluğun zıddı manasında olup, sulamak, su başına gidip kana kana su içmek; nakletmek” mânalarına gelir, bu kelime aslî manasından alınıp “bir sözü aktarma” anlamına taşınmış ve bir topluluğun getirip naklettiği haber veya bilgiye denmiştir.⁵⁵ Terim olarak ise “hadisi vb. haberleri senediyle nakletmek, onları söyleyene veya yapana isnat etmek” anlamında kullanılmıştır.⁵⁶ Rivayet Tefsiri, menkûl tefsir ya da me’sur tefsir olarak da

⁵¹ Celal Kırca vd., *Günümüz Tefsir Problemleri*, ed. Ali Karataş, Yunus Emre Gördük (Ankara: Bilay Yay., 2021), 30. Hz. Peygamber’in Kur’an ayetlerini açıklamasının nelğine –tefsir mi, tebyin veya tebliğ mi- dair tartışmalar için bkz.

⁵² Saliha Türkan, “Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümünde İbn Kesîr’in Yeri”, *Turkish Academic Research Review - Türk Akademik Araştırmalar Dergisi [TARR]*, (30 Eylül 2019), 339.

⁵³ Hikmet Koçyiğit, “Tefsirlerin Sınıflandırılması Meselesi”, 50.

⁵⁴ Mehmet Zeki Doğan-Abdülbaki Güneş, “Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış” 2 (2019), 58.

⁵⁵ Ebu’l-Huseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu’cemu Mekâyisü’l-Lügâ* (Beyrut: dârü’l-cil, 19??), 453.

⁵⁶ Mehmet Efendioğlu, “Rivayet”, *Tdv İslam Ansiklopedisi*(İstanbul: T.D.V., 2008), 35/135.

isimlendirilmiştir. Zehebî, rivayet tefsirinin tanımını şöyle yapmaktadır: Me'sûr tefsir, bizatihi Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinin diğer bazı ayetlerini beyan ve tafsil etmesi ile Kur'an-ı Kerim'in nasslarındaki murad-ı ilâhiyi beyan ve tavzih edip açıklamaya dâir Hz. Peygamber'den, sahabe-i kiramdan ve tâbiinden nakledilen ne varsa hepsini kapsar.⁵⁷

Nureddin Itr, *Ûlumu'l-Kur'ani'l-Kerim* isimli kitabında, Kur'an'ın Kur'an ile beyanı ve açıklaması ile peygamber ve ashabdan gelen nakillerle yapılan tefsirler Me'sûr Tefsir kabilindendir. Ancak bazı âlimler tabiinden gelen rivayetlerin de bu türden bir tefsir olduğunu ifade ederken, bazıları da tabiin rivayetlerinin bulunduğu tefsirin dirayet tefsiri olduğunu söylemişlerdir. Fakat Rivayet Tefsirleri, tabiin tefsirlerini de kapsadığı için onu da bu tefsir metoduna dahil ediyoruz⁵⁸ demektedir.

Tefsir, Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılması ve uygulanması için vazgeçilmez bir araçtır. Allah'ın insanlara iletmek istediği mesajı ve bu mesajın içerdiği hikmetleri anlamak, dünya ve ahiret yaşamında saadet elde etmeyi sağlamak, tefsirlerin en büyük hedeflerindendir. Rivayet tefsiri müellifleri bu nihaî hedef için oldukça gayret sarf etmelerine rağmen bazı rivayet tefsirlerinde zafiyetin husûle gelmesine mani olamamışlardır. Rivayet tefsirlerindeki zayıflık sebepleri en genel anlamda şu başlıklar altında incelenmektedir: İsrailiyyatın tefsire karışması, senedlerin hazfedilmesi ve mevzû hadislerin tefsire dahil edilmesidir.⁵⁹

Meşhur rivayet tefsirlerinden bazıları şunlardır⁶⁰:

- Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö. 310/923), *Camîu'l-Beyan an-Te'vili Âyi'l-Kur'an*.
- İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*.
- Ebu'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Kerim*.
- Ebû İshak es-Sa'lebî (ö. 427/1035), *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'an*.
- Ebu Muhammed el-Huseyn el-Begavî (ö. 516/1122), *Meâlimu't-Tenzil*.
- Ali b. Muhammed el-Hâzin (ö. 678/1279), *Lübâbü't-Te'vil fî Meâni't-Tenzil*.

⁵⁷ Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-Hâdise, 1976), 137.

⁵⁸ Nureddin Itr, *Ûlumu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 74.

⁵⁹ Nureddin Itr, *Ûlumu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 74,75.

⁶⁰ Mesut Okumuş vd., *Tefsir El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 164-172.

- İbn Kesir (ö. 774/1373), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*.
- Abdurrahman es-Seâlibî (ö. 876/1471), *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'an*.
- Celalüddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), *ed-Dürrü'l-Mensur fî't-Tefsiri'l-Me'sûr*.
- Cemâlüddîn el-Kâsımî (ö. 1332/1914), *Mehâsinü't-Te'vîl*.

2.1.2. Dirâyet Tefsiri

“Bir şeyi bilmek, bir şeyden haberdar olmak, bir şeyin bilincinde olmak, bir şeyi anlamak, kavramak, idrak etmek” anlamlarına gelen دَرَی-ی kökünün mastarı olan dirayet; “algılama, idrak ve bilgi” manasında kullanılmaktadır.⁶¹ Dirâyet tefsiri için “et-Tefsiru bi'r-Re'y” tabiri de kullanılmaktadır, Re'y ise sözlükte, zann-ı galib ile iki zıttan birine inanmak, bir şey hakkında düşünmek, kanaat sahibi olmak için akla gelen düşünceler arasında tercih yapmak gibi anlamlara gelmektedir.⁶²

Dirâyet kelimesi, bir tefsir ıstılahı olarak; müfessirin, Arap sözlerini, konuşma şekillerini, Arapça lafızlarının anlamlarını ve delâlet vecihlerini, nüzûl sebeplerini bilip Kur'ân'ı kendi içtihadı ile tefsir etmesidir.⁶³ Bir başka ifadeyle dirâyet tefsirinin temelini görüş ve icthad oluşturmaktadır.

Kur'an'ı tefsir ederken sadece rivayetlere münhasır kalmayıp, ayetleri, dil, edebiyât, din, mezhep ve çeşitli bilgilere dayandırarak yapılan tefsirdir.⁶⁴

Müfessirin ihtiyaç duyduğu malzemeleri kullanarak içtihadıyla kendi görüşünü aktardığı tefsirdir.⁶⁵

Erken dönemden bu yana re'yle tefsir yapma hususunda iki eğilim oluşmuştur. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Mücahid, Said b. Cübeyr gibi tefsirde akla önem veren müfessirlerin yanı sıra Abdurrezzâk b. Hemmâm, İbn Ebi Hatim, Süfyân b. Uyeyne gibi seleften ulaşan rivayetlerle tefsirini yazan ve bunların üzerine herhangi bir yorum yapmayan çok sayıda kişi ortaya çıkmıştır.⁶⁶

⁶¹ Rağıb el-İsfehânî, *el-Müfradât fî Ğaribi'l-Kur'an*, 168.

⁶² Rağıb el-İsfehânî, *el-Müfradât fî Ğaribi'l-Kur'an*, 209.

⁶³ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, 1/221.

⁶⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2010), 601.

⁶⁵ Nureddin İtr, *Ülumu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 85.

⁶⁶ Mehmet Yolcu vd., *Tefsir Tarihi* (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019), 211.

Ulemâ, re'y ile tefsirin cevazı konusunda ihtilaf etmiştir. Bir kısmı Kur'an'dan az bir şey dahi olsa içinde merfû veya mevkûf hadis bulunmayıp sadece re'y ile yapılan tefsirin mübah olmadığını; bir kısmı da Kur'an'ın re'y ile tefsir edilmesinde bir sakınca bulunmadığını savunmuştur.⁶⁷

Nureddin Itr'a göre re'y tefsirine cevaz vermeyenlerin delilleri şöyledir:

Birincisi: Re'y ile tefsir, Allah'a karşı bilgiye dayanmadan söz söylemektir. Bu durum da, "...Allah, hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."⁶⁸ ayeti ile nehyedilmiştir. Zan ile konuşmak, Allah adına bilgi sahibi olmadan konuşmak bu kabildendir.

İkincisi: "İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamaları ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik"⁶⁹ Ayetinde olduğu gibi Kur'an'ı beyân etmenin sadece Rasûlullah'a izafe edilmesi, ayetleri açıklamada başkalarına söz hakkının verilmediğini göstermektedir.

Üçüncüsü: Sünnetten delil olarak İbn Abbas'tan rivayetle, Hz. Peygamber dedi ki: "Kim bilerek bana yalandan bir söz isnat ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın. Kim de bilgisi olmadığı halde kendi görüşüne/fikrine dayanarak Kur'an'la ilgili söz söylese cehennemdeki yerine hazırlansın"⁷⁰ hadisidir. (Tirmizî bu hadis, hasendir demektedir.) Bir de Cündeb'in Peygamber (a.s.)'den rivayetle "Kim kendi görüşüne dayanarak bir şey söyleyip isabet de ederse günah işlemiştir" hadisini delil olarak getirirler; fakat bu hadisin senedinde Sehl b. Ebî Hazm vardır ki o da zayıftır ve cerh edilmiştir.

Buradaki yasak, tefsir hakkında konuşan kişinin, bilmesi zorunlu olan ilimlere başvurmadan Kur'an'la ilgili Arapça'nın zahiri ile söz söylemesine hamledilmiştir.⁷¹

Re'y ile tefsirin caiz oluşunun delilleri -Cumhûrun görüşü- ise şöyledir:

Birincisi: Kur'an'da çok sayıda yer alan ayetler insanı Kur'an üzerine düşünmeye sevk etmektedir. Örnek olarak "Kur'an'ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?"⁷²

⁶⁷ Nureddin Itr, *Ülumu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 85.

⁶⁸ Araf 7/33.

⁶⁹ Nahl 16/44.

⁷⁰ Buharî, Cenâiz, 2 (No. 1291); Müslim, *Mukaddime*, 1 (No:3); Ebu Dâvûd, *İlim*, 4 (No.3651); Tirmizî, *İlim*, 4 (No: 2659).

⁷¹ Nureddin Itr, *Ülumu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 85-86.

“Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl iz’an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik.”⁷³ İşte bu ayetlerde Allah Teâlâ, insanları Kur’an üzerine düşünmeyi teşvik etmektedir.

İkincisi: Şayet re’y ile tefsir caiz olmasaydı ictihad da caiz olmazdı.

Üçüncüsü: Sahabe Kur’an’ı okumakta ve tefsiri hakkında değişik görüşler ifade etmekte; anlayamadıkları yerlerde kendi fikirlerine başvurmaktaydılar. Şayet re’y ile tefsir sakıncalı olsaydı, sahabe bu şekilde davranmazdı.

Dördüncüsü: Hz. Peygamber’in İbn Abbas’ın yaptığı “*Ya Rabbi, onu dinde fakîh kıl ve ona te’vili öğret*” duâsıdır. Şayet Te’vil, yalnız semâ ve nakil ile gerçekleşmiş olsaydı bu duanın İbn Abbâs’a has yapılmasının bir anlamı olmazdı.⁷⁴

Nureddin Itr, bu ihtilafın hakiki olmayıp, lafzî bir ihtilaftan ibaret olduğunu belirtmekte ve Re’y tefsirini ikiye ayırmaktadır: Birincisi, Arap diline uygun olarak ve tefsir için gerekli şartlara riayet ederek yapılan tefsirdir ki bu, caizdir; ikinci kısım da Arap dil kurallarına uymayan, şer’î kurallara aykırı olan Re’y tefsiridir ki, işte nehye konu olan re’y budur, demektedir.⁷⁵

İslam alimleri, tefsir yapmak isteyen bir kimsenin mutlaka bilmesi lazım gelen ilimler olduğunu, bu ilimleri bilmeden kişinin, Kur’an’ı, kendi re’y ve ictihadiyle tefsir etmesinin caiz olmadığını beyan ederek re’y ile tefsir yapacak kişilerin bilmesi gereken ilimleri ise Arapça (lügat ilmi, nahiv ilmi, sarf ilmi, isticak ilmi), Belagat İlmi (Meânî, Beyân, Bedî), İlmü’l-Kıraat, Usuliddin, Usulu’l-Fıkh, Nasih ve’l-Mensuh, Esbabu’n-Nüzul, Fıkıh, Hadis ve İlmü’l-Mevhibe (ilmine göre amel edenlere Allah tarafından verilen hususi bir bilgi) şeklinde sıralamışlardır.⁷⁶

Başlıca dirâyet tefsirleri şunlardır⁷⁷:

- Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Maturidî (ö. 33/944), *Te’vilatu Ehli’s-Sünne (Te’vilatu’l-Kur’an)*.
- Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf ‘an Haka’iki Kavâmizi’t-Tenzîl ve Ūyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl*’dir.

⁷² Muhammed 47/24.

⁷³ Sa’d 38/29.

⁷⁴ Nureddin Itr, *Ūlumu’l-Kur’ani’l-Kerîm*, 87-88.

⁷⁵ Nureddin Itr, *Ūlumu’l-Kur’ani’l-Kerîm*, 87.

⁷⁶ Celâleddin es-Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’an*, 2/197.

⁷⁷ Mesut Okumuş vd., *Tefsir El Kitabı*, 188.

- Fahrüddin er-Razî (ö. 606/1210), *Mefatihu'l-Gayb (Tefsiru'l-Kebir)*.
- Kadı Beydavî (ö. 685/1286), *Envaru'l-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*.
- Ebu'l Berekat en-Nesefî (ö. 710/1300), *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*.
- Ebû Hayyân El-Endelüsî (ö. 745/1344), *el-Bahru'l-Muhît*.
- Celâleddin el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) yarım bırakıp Celâleddin es-Suyûtî'nin tamamladığı, *Tefsîrü'l-Celâleyn*.
- Hatîb eş-Şîrbînî (ö. 977/1570), *Sirâcu'l-Münîr*.
- Ebussuûd Efendi (ö.982/1574), *İrşadü'l Akli's-Selim ilâ Mezâyâl Kitabi'l-Kerîm*.
- Âlûsî (ö. 1270/1854), *Rûhu'l-Me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942), *Hak Dini Kur'an Dili*.

Dokuz asırlık zaman diliminde tefsirde sayılamayacak kadar gelişme, yeni boyutlar, yeni renkler, yeni anlayışlar, usulde farklılaşmalar meydana gelmiştir.⁷⁸ Bu gelişmeler ışığında Dirâyet Tefsiri ekolleri için, -genel manada- şöyle bir sınıflandırma yapmak mümkün görünmektedir: Dirâyet ağırlıklı klâsik tefsirler; Fıkhî Tefsir, Dilbilimsel Tefsir, Tasavvufî-İşârî Tefsir, Mezhebî Tefsir'dir. Çağdaş tefsir ekolleri ise İçtimaî Tefsir, Konulu Tefsir, Kronolojik Tefsir ve Bilimsel Tefsir'dir. Konumuzun Bilimsel Tefsir olması hasebiyle diğer tefsir çeşitlerini ismen zikretmekle yetinerek, bir Dirâyet Tefsiri çeşidi olan bilimsel tefsirin, ortaya çıkışı, gelişmesi, günümüzdeki durumu tezimizde etraflıca ele alınacaktır.

2.1.2.1. Dünden Bugüne Bilimsel Tefsir

Bilimsel tefsire, Arapça olarak genelde et-Tefsîru'l-İlmiyyu bazen de *et-Tefsîru'l-Asriyyu* (çağdaş tefsir) denmiş, Türkçe tefsir usûlü kaynaklarında ilmî tefsir olarak ifade edilmiştir.⁷⁹ Bunun yanı sıra söz konusu olgu hakkında *Concordisme*

⁷⁸ İsmail Çalışkan, *Tefsir Tarihi*, 171.

⁷⁹ Veysel Güllüce, *Tarihten Günümüze Kur'an'a yaklaşımlar* (Özkan matbaacılık: İlim Yayıma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2010), 377; Kılıçal Rıdvan - Nurullah Denizer, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Pozitif Bilimlerin Verilerinden Yararlanılmasının Oluşturduğu Problemlere Dair Bir Değerlendirme", *Journal Of Social Humanities and Administrative Sciences* 59/59 (2022), 1780.

kelimesini Muhammed Abdullah Draz Paris Üniversitesi'nde sunmuş olduğu doktora tezinde (1947), Kur'an ayetlerini bilimin neticeleriyle mutabık kılacak şekilde tevîl etmekten ibaret olan tefsir metodunu tanımlamak üzere kullanmıştır. Bu akım, onu meşrulaştıran Fransız cerrah Maurice Bucaille'e atfen Bucaillizm olarak, Baljon tarafından fantastic interpretations (hayali yorumlar) şeklinde isimlendirilmiştir.⁸⁰ *et-Tefsiru'l-ilmî*'deki ilm kelimesi, İngilizce'deki *scientific* (bilimsel) kelimesinin karşılığıdır. Türkçe'ye bilim olarak çevrilen *science* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Günümüzdeki anlamıyla *bilimsel* kelimesinin *scientific* kelimesine izafetle daha doğru bir çeviri olduğu söylenebilir, çünkü *science* kelimesi günümüzde ilim kelimesiyle değil, bilim kelimesiyle karşılanmaktadır.⁸¹ Bu konuda farklı bir görüş ileri süren Mustafa Öztürk, "ilmî tefsir" tabiri hem ilim kelimesinin özellikle Kur'an ve Hadis gibi temel dini kaynaklardaki anlam ve kullanımı bakımından hem de Kur'an'ı açıklama faaliyeti olarak "tefsir" in gerçek mahiyeti ve işlevi açısından problemli görünmektedir diyerek "bilimsel tefsir" tamlaması yerine "bilimselci Kur'an yorumu" şeklindeki tanımlamanın uygun olduğunu söylemektedir.⁸²

Günümüze kadar bilimsel tefsir hakkında üzerinde ittifak edilen bir tanım yapılmamış; fakat aralarında küçük farklılıklar olan çeşitli tanımlamalar yapılmıştır, bunlardan bazıları şöyledir:

Bilimsel tefsir, "Bilimsel ıstılahları Kur'an lafızlarına hakim kılan, farklı ilimleri, felsefî görüşleri Kur'an'dan çıkarmaya çalışan tefsir türüdür."⁸³ Bu tanıma en yakın ve en bilinen tanımı Emin el-Hulî yapmıştır: Ona göre bilimsel tefsir, Kur'an metinlerinin yorumunda ilmî ıstılahları hâkim kılan ve muhtelif ilimleri ve felsefî görüşleri ondan çıkarmaya çalışan bir tefsirdir.⁸⁴ Bu tefsir çeşidine *ilmî* ya da *fennî tefsir* de denilmiştir; ancak zaman içerisinde bu konuda eleştirilmiştir.

İlmî tefsir, müfessirin, Kur'an'ın i'cazının onun aracılığıyla keşfedileceği ve bütün zaman ve mekânlar için hidayet olmasına delalet edecek biçimde Kur'an-ı Kerim'de geçen ontolojik ayetler ile deneysel bilimin keşifleri arasındaki irtibatı

⁸⁰ Dücan Cündioğlu, "Tefsirde Helenizm 'Bilimsel Tefsir' Zaafı Ve Eleştirisi", (1993), 152.

⁸¹ Dücan Cündioğlu, "Tefsirde Helenizm 'Bilimsel Tefsir' Zaafı Ve Eleştirisi", 153.

⁸² Mustafa Öztürk, *Kur'an Ve Pozitif Bilim*, ed. M. Turan Çalışkan (Kur'an ve pozitif bilim sempozyumu, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 217.

⁸³ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirün*, 2/349; Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 123.

⁸⁴ Emin el-Hulî, *Menâhicü Tecdîd Fi'n-Nahv Ve'l-Belâğa Ve't-Tefsir Ve'l-Edeb* (Daru'l-Ma'rife, 1961), 287.

bulma çabasından ibarettir.⁸⁵ Bu tanım, bilimsel tefsir için yapılmış en kapsamlı tanımdır, denebilir.

İlmî tefsir, Kur'an ibarelerindeki ilmî ıstılahları açıklamaya, onlardan çeşitli ilimleri ve felsefi görüşleri çıkarmaya çalışan bir tefsir nevîdir.⁸⁶

Bilimsel tefsir, bir ayeti anlamaya çalışırken bilimin kullandığı terimleri hakem kılmak, deney ve gözleme, astronomiye veya felsefeye dayalı ilimlerin buluşlarıyla ayet-i kerimeleri ilişkilendirmektir.⁸⁷

Vecîz bir tanımın makbul olması sebebiyle bilimsel tefsiri şu şekilde tarif etmek daha uygun olacaktır: “Kur'an ayetlerini bilimsel veriler ışığında açıklamak, onlardaki bilimsel gerçekleri ortaya çıkararak i'caz yönlerini göstermektir.”⁸⁸

Yapılan tanımlara bakıldığında ortak noktanın, Kur'an ayetlerinin bilimsel veri ışığında açıklanabilir olduğu; farklılıkların ise, felsefi görüşlerin yer alıp almaması, deneyle ispatlanabilir olup olmaması açılarından olduğu göze çarpmaktadır. “Felsefi görüşler” ifadesinin bilimsel tefsir tanımına uygun olmadığı görüşüne sahip olan Muhammed Draz, bilimsel tefsirin tanımının bazı sapmalara ve aşırılıklara neden olması ihtimalini göz önüne alarak, bilimsel tefsiri “modern ilimler ile uzlaşan tefsir” diye tanımlama gereği duymuştur.⁸⁹

Bilimsel tefsirin tarifi konusunda ihtilaf olduğu gibi ne zaman ortaya çıktığı konusunda da ihtilaf vardır. Genel kabule göre, bilimsel tefsir hareketinin ortaya çıkışı dirayet tefsirinin ortaya çıkışı ile başlar, çünkü fen bilimlerine (science) yönelik ayetleri açıklamaya çalışmak bir görüş ve yorum işidir.⁹⁰ Zira Kur'an'daki kevnî ayetlerle ilgili tefsir ve yorumlar bir bakıma bilimsel tefsir sayılmaktadır ve bu tarz yorumlar sahabe döneminde mevcuttur.⁹¹

Örneğin, Suyutî, *el-İtkan*'da, Ebu'l-Fadl el-Mursî'nin (ö. 655/1257) tefsirinden aktardığı, *Kur'an öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini bir araya getirmiştir. Bu ilimleri gerçek anlamda ancak O'ndan bahseden biri kuşatabilir, sonra Hz. Peygamber gelir. O da Allah'ın kendisine ayırdığı bilgiler hariç diğerlerini*

⁸⁵ Fehd bin Abdurrahman bin Süleyman er-Rumi, *İtticahatu't-Tefsir fi'l-Kur'ani'r-Râbi Aşere* (Arabistan, 1986), 1/589.

⁸⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 742.

⁸⁷ Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ, *Lemehât fi Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-İslâmî, 1990), 293.

⁸⁸ Veysel Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usul*, 9.

⁸⁹ Abdurrahman Ateş, “Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu” 4 (2002), 117.

⁹⁰ Abdurrahman Ateş “Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu”, 118.

⁹¹ Veysel Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usul*, 12; Hüseyin Alevimehr, *Tefsir Metodları Ve Ekolleri*, çev. Erdal Tuncay (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2017), 288.

bilir. O'nun bu ilminin çoğuna raşit halifeler, İbn Mes'ûd ve İbn Abbas gibi önde gelen ve büyük sahabîler vâris olmuştur. Hatta İbn Abbâs şöyle demiştir: "Devemin ipini kaybetmiş bile olsam, onu Allah'ın Kitab'ı içinde bulurum. Sonra onlardan bu ilmi, güzellikle kendilerine uyan tâbiûn almıştır,"⁹² ifadeleri konuyu destekler mahiyettedir.

Yine Rasûlullah, "*Kur'an-ı Kerim'in zahiri, batını, hadd'i, matla'ı vardır*"⁹³ buyurmuş, Hz. Ali, "*İsteseydim yalnız Fatiha suresinin tefsirinden yetmiş deve yükü kitap yazardım*"⁹⁴, Ebu'd-Derdâ ise "*Kur'an-ı Kerim'de birçok tevcihler olduğunu kabul etmeyen fakîh olamaz*"⁹⁵ demişlerdir. Sahabe dönemindeki ilme olan bu teşvik, bilimsel tefsirin hem zuhûr etmesine hem de ilerleyip gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

Bilimsel tefsirin ne zaman ortaya çıktığı konusunda iki farklı görüş daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ilk olarak Benî Ümeyye döneminde,⁹⁶ diğeri de Abbasiler döneminde zuhur ettiğidir.⁹⁷ Abbasîler zamanında başlayan ilim ve tercüme hareketleri Halife Me'mun'un 832 yılında bütün kadîm kültürleri bünyesinde toplamak için kurduğu Beytü'l-Hikme, bilimsel tefsiri canlandırmıştır.⁹⁸ Burada Aristo felsefesi, Hipokrat ve Calinus tıbbı, Öklides geometrisi, Batlamyus astronomisi vb. felsefe ve ilimlerle ilgili eserlerin çevirisine öncelik verilmiştir.⁹⁹ Ebû Cafer el-Mansur ile Harun er-Reşid de diğer ilimlerle birlikte bilimsel tefsiri yaymaya çalışmışlardır.¹⁰⁰

Bilimsel tefsirin ele alınmasında öncülük yapan ve onu sistemleştiren Gazalî'dir (ö. 505/1111). Fahreddin Razî (ö. 606/1209), Ebu'l-Fadl el-Mursî ve Suyutî (ö. 911/1505) de bu alana pek çok katkıda bulunmuş olup, bu ilmin ilk temsilcilerinden sayılmaktadırlar.¹⁰¹

⁹² Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 2/352; J.J.G. Jansen, *Kur'an'a yaklaşımlar*, çev. Halilrahmân Açar (Ankara: Fecr Yayınları, 1999), 88.

⁹³ Bu hadis, meşhur hadis kaynaklarında geçmemektedir. Geçtiği bazı kaynaklar: Heysemî, *Mecmâü'z-Zevâid ve Menbâü'l-Fevâid*, 7/152 (Beyrut: Müessesatü'l-Maarif, 1982), 7/152; Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl* (Thk.: Halid Abdurrahman el-Ak-Mervan Sivâr), (Beyrut: Dar-u İbn Hazm, 2002), 1/35; Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisü'd-Daife ve'l-Mevdûa*, (Riyâd: Mektebetü'l-Ma'arif, 2000), 6/559-560.

⁹⁴ Suyutî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, 2/472.

⁹⁵ Veysel Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usul*, 31-42.

⁹⁶ Veysel Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usul*, 12.

⁹⁷ Şehmus Demir, *Tarihten Günümüze Kur'an'a yaklaşımlar*, 402.

⁹⁸ Veysel Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usul*, 12.

⁹⁹ Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 2/530.

¹⁰⁰ Abdurrahman Ateş, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", 118.

¹⁰¹ Şehmus Demir, *Tarihten Günümüze Kur'an'a yaklaşımlar*, 403-409.

Suyutî'den sonra 12. yy'dan 19. yy.'a kadar ilmin her alanında yaşanan durgunluk bilimsel tefsirde de görülmüş, müstakil bir akım haline gelinceye kadar dirayet tefsiri içinde yer almış ve gelişmesini devam ettirmiştir.¹⁰² 20. Yüzyılın başlarında ise yeniden canlanarak müstakil bir tefsir ekolü haline gelmeye çalışmıştır.¹⁰³ Celal Kırca, "Bu hareketi canlandıran en büyük etken, dinî amillerle birlikte ilmî ve sosyolojik olayların meydana getirdiği problemleri çözmeye arzusu ve gayretleridir"¹⁰⁴ demektedir. Bunun doğal bir neticesi olarak, modern dönemde bilimsel tefsir örneklerinin, fen ve teknoloji konularından sosyoloji, antropoloji ve psikoloji gibi alanlara kaydığı görülmektedir.¹⁰⁵ Bu ilimler (tabii ilimler, psikoloji, tarih, coğrafya, sosyoloji vs) Kur'an'ın öğrenilmesini istediği ilim şûbeleridir.¹⁰⁶ İlmî tefsir bünyesinde Kur'an'ın kapsadığı ilimler değerlendirilirken bilhassa din duygusu, din şuuru, fizyolojik olan ve olmayan motifler, insan tipleri, karakter ve kişilik, ruh sağlığı, metapsişik olaylar gibi psikoloji konuları da ele alınmaktadır.¹⁰⁷

19. asırda bilimsel tefsir yeniden bir ivme kazanmış, farklı ilimlerle alaka kurulan ayetler bir araya getirilerek yeni bilimsel fikirlerle karşılaştırılmıştır. Bu hareketin bu asırdaki ilk muharriki ve te'lif edilen ilk eser Muhammed b. Ahmed el-İskenderani'nin (ö. 1306/1888) *Keşfu'l-Esrâri'n-Nuraniyyeti'l fi mâ Yeteallaku bi'l-ecrâmi's-Semâvâti ve'l-ardıyyeti ve'l-Hayvâniyyeti ve'n-Nebâti ve'l-Cevâhiri'l-Ma'deniyyeti* adlı eseridir. Abdurrahman el-Kevakibî'nin (ö. 1320/1902) makalelerinden olan *Tebaiu-İstibdad ve Mesairu'l-isti'bad* adlı eser de bu asırda yazılmış önemli bir eserdir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın (1839-1919) bu alana dair *Serâiru'l-Kur'an* isimli eseri mevcuttur. Tantâvî (1862-1940), kaleme aldığı *el-Cevâhir fi Tefsiri'l-Kur'an* adlı eseriyle bilimsel tefsir anlayışının en önemli temsilcisi sayılmaktadır. Eseri birçok konuda bilgi barındıran ansiklopedi tarzındadır. Yirmi beş ciltlik bu eserine *Mülhaku'l-Cevâhir fi Tefsiri'l-Kur'an* isminde bir cilt daha eklemiştir. *Mülhak*'ta hayvanların anneliği, uzun kısa dalgalar, hava tabakaları, denizler, canlıların gelişmesi ve üremesi, insanın çamurdan yaratılması, cennet, madde ve ruh alemi gibi daha pek çok bilgiyi resimlerle, şekil ve tablolarla o günkü

¹⁰² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 747.

¹⁰³ Celal Kırca, *Kur'an-ı Kerîm ve modern ilimler* (İstanbul: Er-Tu Matbaası, 1981), 23.

¹⁰⁴ Celal Kırca, *Kur'an-ı Kerîm ve modern ilimler*, 23.

¹⁰⁵ Bahattin Dartma vd., *Tefsir Tarihi ve Usulü* (Eskişehir: Anadolu üni. Web-Ofset Tesisleri, 2010), 237.

¹⁰⁶ Afif Abdüllatîf Tabbâra, *İlmin Işığında İslâmiyet*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Kalem Yayınevi, 1981), 293.

¹⁰⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü* (Ankara: Gece Kitaplığı, ts.), 154.

bilimin verileriyle izah etmiştir.¹⁰⁸ *el-Cevâhir*, metodunun klasik tefsir metoduna uymaması, ayetlerin müsbet ilimlere işaret eden yönlerini tafsilatlı açıklaması sebepleriyle ağır tenkitlere maruz kalmıştır. Fakat bilimsel tefsir hareketinin kendisiyle bir ekol hüviyeti kazanması nedeniyle tefsirler arasında önemli bir konuma sahiptir, halen İran'da en çok okunan tefsirler arasında yerini korumaktadır.¹⁰⁹

Ahmed Mustafa el-Merağî (1883-1952), Muhammed Reşid Rıza (1865-1935), Seyyid Kutub (1906-1966) gibi müfessirler bilimsel tefsir anlayışına karşı bir duruşta olmalarına rağmen, eserlerinde bu anlayışın izlerini görmek mümkündür.¹¹⁰ Abdurrezzak Nevfel'in *el-Kur'an ve'l-İlmu'l-Hadis*'i; Yusuf Mürüvve'nin *el-Ulumu't-Tabiyye fi'l-Kur'an*'ı; Beşir et-Türki'nin *L'İslam Religion de la Science*'i; Maurice Bucaille'in *La Bible, le Coran et la Science* adlı eserleri son dönemlerde bilimsel tefsir anlayışı çerçevesinde yazılan eserlerden bir kaçıdır.¹¹¹ Cumhuriyet dönemi müfessirlerinden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* tefsiri, Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Celal Yıldırım'ın *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Bayraktar Bayraklı'nın *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Mevdudî'nin *Tefhimu'l-Kur'an*'ı ve Seyyid Kutub'un *Fî Zilali'l-Kur'an*'ı yer yer bilimsel sayılabilecek yorumların varlığı olması nedeniyle bilimsel tefsir açısından önem arz eden eserlerdir.¹¹² Yukarıda zikredilen eserlerin yanı sıra bu konuda pek çok müstakil eser yazılmıştır.¹¹³ Şevki Ebû Halil'in *el-İnsan Beyne'l-İlm ve'd-Din*'i, Muhammed Ali el-Bâr'ın *Halku'l-İnsan Beyne't-Tıb ve'l-Kur'ân*'ı, Ali Fikri'nin *el-Kur'ân Yenbuû'l-Ulumi ve'l-İrfan*'ı, Seyyid el-Cümeily'nin *el-İ'cazu't-Tıbbî fi'l-Kur'ân*'ı, Celal Kırca'nın *Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler ve Kur'an-ı Kerim'de Fen Bilimleri* kitapları, Haluk Nurbaki'nin *Kur'an-ı Kerim'den Âyetler ve İlmî Gerçekler*'i, M. Nafiz Akınoğlu'nun *Müsbet İlim Metoduyla Kur'ân'ın Açıklaması* gibi kitaplar, bu alanda telif edilen eserlerden bir kısmıdır.

Bilimsel tefsir son dönemde akılcı akım mensupları olan Seyyid Ahmed Han (ö. 1898), Muhammed Abduh (1849-1905), Afganî (1838-1897) ile devam etmiştir.

¹⁰⁸ Tantavî b. Cevherî el-Mısırî Tantavî el-Cevherî, *El-Cevâhir Fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim* (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Babî el-Halebi ve Evladühü, 1940).

¹⁰⁹ Celal Kırca, "el-Cevâhir", TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/431-432.

¹¹⁰ Ömer Faruk Yavuz, "Gazali ve ilmi Tefsir" 31 (2011), 42.

¹¹¹ Ömer Faruk Yavuz, "Gazali ve ilmi Tefsir", 43.

¹¹² Süleyman Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016).

¹¹³ Abdurrahman Ateş, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", 130-133.

Tantavî'den sonra bu akımın Türkiye'de gelişmesini sağlayanların başında Celal Kırca gelmektedir.¹¹⁴ Kırca, "İlmî Tefsir Hareketi" isimli doktora tezini 1984 yılında "Kur'ân-ı Kerim ve Modern İlimler" başlığıyla yayınlarak bu yöntemin tanıtılmasını sağlamıştır. Bu tür bir tefsir yöntemini günümüz Türkiye'sinde destekleyen ve gelişmesinden yana olanlardan kabul edilen Mehmet Zeki Duman, Veysel Güllüce, Sakıp Yıldız öne çıkan akademisyenlerden olmakla birlikte, onlarla sınırlı da kalmamıştır.¹¹⁵

İtticahâtu't-tefsir fi'l-Karni'r-Rabi' Aşer isimli kitapta zikredilen Arap dünyasında konuyla ilgili eserlerden bazıları ise şunlardır:¹¹⁶ Mahmud Mehdi el-İstanbulî'nin *Mu'cizatu'l-Kur'âni'l-Kerim fi'l-İlm ve's-Siyase ve'l-İctima'sı*, Ni'met Sıdkî'nin *Mu'cizetü'l-Kur'ân'ı*, Muhammed İsmail İbrahim'in *el-Kur'ân ve İ'cazu'l-İlmî'si*, Mahmud Ahmed Mehdi'nin *el-Burhan Mine'l-Kur'ân'ı*, Abdurrezzak Nevfel'in *el-Kur'ân ve İlmü'l-Hadis'i*, Halife Abdüssemi' Halife'nin *er-Riyaziyyat fi'l-Kur'âni'l-Kerim'i*, İbn Halife'nin *Mu'cizetu'l-Karni'l-Işrin fi Keşfi Sübahıyyeti ve Sülasiyyeti Evâmiri'l-Kur'âni'l-Kerim'i*, Reşad Halife'nin *el-İ'cazu'l-Hisabî fi'l-Kur'âni'l-Kerim'i*, Yakub Yûsuf'un *Leftatun İlmiyyetün minel-Kur'ân'ı*, Hamza Salim es-Sayrafi'nin *el-İ'cazu'l-İlmî fi'l-Kur'ân'ı*, Muhammed Afifî eş-Şeyh'in *el-Kur'ânu'l-Kerim ve'l-Ğilafu'l-Cevvî'si*, Abdullah Şahate'nin *Tefsiru'l-Ayati'l-Kevniyye'si*, Ahmed Mahmud Süleyman'ın *el-Kur'ân ve't-Tıbb'ı*, el-Hâc Muhammed Vasfî'nin *el-Kur'ân ve't-Tıbb'ı*dır.

2.1.2.2. Bilimsel Tefsirin Savunusu

Geçmişten bugüne insanoğlu kendi fikirlerine bir dayanak oluşturmak amacıyla inandığı kutsal değere rücû eder. Bu yöneliş, inananların tabiatıyla ve kutsadıkları kitabın muhtevasıyla ilişkili bir durumdur. Dindar insan bütün hayatını bağlı bulunduğu dine göre şekillendirmek ister. Esasen inancı, kişiye bir hayat düzeni sunar ve kendisine bağlı yaşamasını emreder. Bu durum yalnızca Müslümanlar için değil, diğer inanç çeşitleri için de geçerli bir durumdur. Kutsal kitaptaki her çağın mü'minine ebedî ve aşkın bilgiler sunma iddiası, karakteri nedeniyle bazı kapalılıklar

¹¹⁴ Kutbettin Ekinci, "Bilimsel Tefsirin Tefsir Olma Sorunu", *Bilimname* 2019/37 (30 Nisan 2019), 172.

¹¹⁵ Kutbettin Ekinci, "Bilimsel Tefsirin Tefsir Olma Sorunu", *Bilimname* 2019/37 (30 Nisan 2019), 172.

¹¹⁶ Fehd b. Abdірrahmân bin Süleymân er-Rûmî, *İtticahatu't-Tefsir fi'l-Kur'âni'r-Râbi Aşere* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 605-614.

barındırmaktadır.¹¹⁷ Bu nedenle Kitap ve zamanın getirdikleri arasında kalan müfessir, çoğu zaman savunmacı bir tutum sergileyebilmektedir.

Kur'an'da her türlü bilginin olduğu fikrinden hareket eden bazı müfessirler bunu destekleyecek âyetler, hadisler ve diğer kaynakları bulma konusunda çaba sarf etmişlerdir. Bu kaynakları naklî deliller ve aklî deliller olmak üzere iki başlık altında toplamak mümkündür:

Naklî Deliller: Kur'an'ın bilimsel tefsirinde, O'nun bütün ilimleri ihtiva ettiği anlayışı ağırlık noktasını teşkil eder ve bilimsel tefsir yöntemini benimseyenlerin nazarında Kur'an; dinî, itikadî ilimlerin yanı sıra, diğer ilimleri de kapsamaktadır.¹¹⁸ Bilimsel tefsircileri, bu tefsir yöntemine başvurmaya sevkeden ayetlerden bir kısmı şunlardır:

“Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp Rab’lerinin huzuruna getirileceklerdir.” (En’am 6/38)

“Gaybın anahtarları Allah’ın yanındadır; onları O’ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O’nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.” (En’am 6/59)

“Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız; seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız. Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah’a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik.” (Nahl 16/89)

“De ki: “Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa, bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi rabbimin sözleri bitmeden mutlaka deniz tükenirdi.” (Kehf 18/109)

Bu ayetler muhataplarını düşünmeye, akletmeye davet etmektedir. Batı’da felsefe ve düşüncede meydana gelen gelişmeler, özellikle akıl, bilim ve din ilişkisinde Kur'an ayetlerinin farklı yorumlanmasına da etki etmiştir. Kültürel bakımdan bu dönemler İslam coğrafyasının çöküşte olduğu ve yavaş yavaş Batı’nın egemenliğine girdiği dönemlere rastlar. Müslüman aydınların bu sadmelere karşı verdiği cevaplar hemen hemen aynıdır: “İslâm’ın bilime aykırı bir şey içermesi söz konusu olamaz.” Buna bağlı olarak Kur'an yorumlarında, İslâm’ın ilme önem verdiği, akılla naklin bir çelişki oluşturmadığı, akılcı bir din olduğu, hatta diğer kutsal

¹¹⁷ Süleyman Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 39.

¹¹⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 745.

kitaplardan bu yönüyle ayrıldığı gibi düşüncelerin belirginleştiği görülür. Bu düşüncelere paralel olarak Kur'an metnini bilimsel veriler doğrultusunda yorumlama ve anlama düşüncesi yaygınlaşmıştır.¹¹⁹

Kur'an'da bu ayetlerle birlikte kevnî ayetlerin varlığı da bilimsel araştırmalara referans niteliğindedir: “İnsan neden yaratıldığına bir baksın” (Târık, 86/5), “Bir de insan yiyeceğine bir baksın” (Abese 80/24), “Onlar deveye bakmazlar mı ki, nasıl yaratılmıştır?” (Ğaşıye 88/179), “Gökte ve yerde olan şeylere bakın” (Yunus 10/101) ayetlerinde olduğu gibi, yeryüzündeki tabiat olaylarına bakıp araştırmaya teşvik eden elliden fazla ayet vardır, Tantavî ise modern ilimlerle ilişkili olan ayetlerin sayısını yedi yüz elliye kadar çıkarmaktadır.¹²⁰

Yusuf el-Mürüvve, *Kur'an'da Tabii İlimler* adlı eserinde Kur'an'ın bilime yönlendirmesiyle ilgili şöyle demektedir: “İslâm'ın mü'minlerin düşüncelerini harekete geçirdiği, zihinleri ve kalpleri aydınlattığı tarih boyunca bilinmektedir. “Peki insanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?” (Ğaşıye, 88/17-20) Ayeti canlılara, semaya, yeryüzüne işaret etmektedir. Yıldızlar ve yörüngeleri, güneş ve onun gövdesi, ay ve onun seyri müslümanlar için Yüce Yaraticının büyüklüğünün ve kudretinin delilidir. Ayrıca namaz ve oruç vakitlerini tespit etmek amacıyla mavi kubbeyi sürekli gözlemlemek, İslâm dini için bir gerekliliktir.¹²¹ Kur'an, modern fiziğin ortaya koyduğu basit doğa resmiyle tamamen tutarlı, basit, açık ve kolay bir evren ve doğa resmi sunmaktadır. Hatta Kur'an'daki Necm, Kamer, Şems, İnsân, Nisâ, Nahl, Ankebût, Fîl vb. birçok surenin ismi de astronomi veya insan ve hayvan gibi canlı varlıklarla ilgilidir.¹²²

Kur'an ayetleri ve fen bilimleri arasındaki ilişkiyi temellendirme konusunda Gazalî, Kur'an ilimlerini kışr (kabuk) ilmi (lûgat, nahiv, kıraat, harflerin mahreçleri) ve öz ilmi (kelam, fıkıh, Allah'ı bilme) olarak iki kısma ayırmış, diğer bütün

¹¹⁹ Süleyman Gezer, “Kur'an'ı Bilimsel Verilerle Yorumlamanın İmkânı”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (30 Mayıs 2021), 211.

¹²⁰ Tantavî Cevheri, *el-Cevahir*, Mısır 1931, 1/7.

¹²¹ Yusuf Mürüvve, *el-Ulumu't Tabiiyyeti fi'l Kur'an* (Beyrut: Menşûratu'l-Mürüvve'l-İlmiyye, 1968), 72.

¹²² Yusuf Mürüvve, *El-Ulumu't Tabiiyyeti Fi'l Kur'an*, 74-75; Ayşe Gülbay, *Süleyman Ateş'in Bilimsel Tefsir'e Yaklaşımı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 30.

ilimlerin (tıp, astronomi, jeomorfoloji, anatomi vb.) Kur'an'dan dallandığını ifade etmiştir.¹²³

Gazalî, kendisine ulaşılması insanın aklî ve ilmî gücüne uygun olan, henüz varlık alemine çıkmayan ilim çeşitlerinin bulunduğunu ve bunların ortaya çıkıp bilinebileceği; yine bazı ilim çeşitlerinin de varlık alemine çıktığı halde, sonradan bu ilimlerin yok olduğu ve bu nedenle yeryüzünde o ilimleri bulabilecek kimselerin bulunmadığını belirtir ve “Sayılan ve sayılamayan bütün ilimlerin ilk nüvesi Kur'an'da mevcuttur.”¹²⁴ der.

İbn Rüşd, *"el-Keşf an Menahici'l-Edille"* adlı eserinin “Allah'ın Fiilleri” bölümünde “Alemin Hudûsu” (yaratılmış olduğu) başlığı altında, bu konudaki Kur'anî delillerin başlıcalarından birinin kast ve iradeyi ifade eden inayet delili olduğunu belirtir “*Dağları direk kılmadık mı?*” (*Nebe 78/7*) ayetini ele alarak şu açıklamalarda bulunur: Allah, bu ayetle, dağlar sebebiyle arzın sükun halinde mevcut olmasındaki faydalara dikkat çekmiştir. Şayet arz, olduğundan daha küçük takdir olunsaydı, dağsız olacağından su ile havanın hareketinden deprenir, sallanır ve yerinden çıkardı. Şu halde arzın sükûn vaziyette bulunması ile üzerindeki varlıklara uygun oluşu, öyle tesadüfen ortaya çıkan bir şey olmayıp bir Kasıd'ın kasdı ve Mürid'in iradesiyle meydana çıktığını göstermektedir; o halde arz zarurî olarak o Yüce Kasıd'ın masnuu ve eseridir.¹²⁵

Fahreddin Razî de bazı kevnî ayetleri tefsir ederken döneminin bilimsel verilerinden istifade etmiştir. Tefsirinde bu anlayışı yansıtan bazı misaller şöyle sıralanabilir:

1. Dünyanın yuvarlak oluşunu Kehf 86¹²⁶ ve Naziat 30¹²⁷ ayetlerinin tefsirinde inceler.
2. Dünyanın sükûn halinde olup dönmeyişine çeşitli izahlar getirerek Bakara 22. ayetini tefsirinde açıklar.

¹²³ Gazalî, *Cevâhiru'l-Kur'an ve Düreruhu* (Mısır: İlmîyye matbaası, 1911), 38-41.

¹²⁴ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazalî, *Cevâhiru'l-Kur'an ve Düreruhu*, 32-32.

¹²⁵ İbn Rüşd, *El-Keşf'an Menâhici'l-Edille fî Akâidi'l-Mille* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 2002), 164; Veysel Güllüce, “Büyük İslam Filozofu İbn-i Rüşd” 48/3 (2012), 84.

¹²⁶ Fahreddin Razi, *Mefatihü'l Gayb*, 5/525.

¹²⁷ Fahreddin Razi, *Mefatihü'l Gayb*, 5/174.

3. Sene ve ay ile ilgili görüşlerini Bakara 189. ayetinin tefsirinde zamanın sene, ay, gün, saat olarak dört şekilde yaratıldığını belirtir. Aristo ve Batlamyus astronomisine göre ay ve sene tarifini yapar.¹²⁸

Razî'nin dünyanın sükûn halinde olduğu görüşü, bilim tarafından çürütülmüş ve bu da bilimsel tefsir aleyhtarları için önemli bir malzeme haline gelmiştir; fakat dünyanın hareket halinde olduğu Neml suresi 88. ayeti delil getirilerek¹²⁹ bilimsel tefsirciler tarafından izah edilmiştir.

Şa'ravî (1911-1988), bazı müfessirler Kur'an-ı Kerim'i ilmî sonuçlar açısından tefsir ederken, onu ilmî nazariyelere bağlı kılma konusunda büyük çabalara girişiyorlar. Bilâhare bu nazariyelerin yanlış olduğu ortaya çıkıyor. Oysa Kur'an'ın Allah keliması olduğundan isbatı, müsbet ilme ihtiyaç duymaz. Kur'an müsbet ilim kitabı değildir, O ibadet ve hayat nizamıdır; ancak Allah, kuşatıcı bilgisiyle Kur'an'ın inişinden birkaç asır sonra bazı kimselerin çıkıp: "İman çağı bitmiş, ilim çağı başlamıştır" diyeceklerini bilmektedir ve bu nedenle insanları acz içerisinde bırakacak bazı hususları Kur'an'a yerleştirmiştir, ilim çağı diye söz ettikleri şeyleri on dört asır önce Kur'an ortaya koymuştur¹³⁰ demektedir.

Bilimsel tefsir akımının yedi asır önceki temsilcilerinden İbn Ebi'l-Fadl el-Mursî el-Endelüsî¹³¹ (ö. 655/1257), Furkan sûresi 67. ayetinin tefsirinde tıp ilmine işaretle, sıhhat ve gücü korumanın temel şartının her şeyde orta yol olduğunu anlatmıştır. Mursî, geometrinin üçgen kaidesine Mürselat sûresi 30-31. ayetlerinin yorumunda değinmiştir. Ayrıca yirmi kadar mesleği ayetlerden istinbat etmiştir. Enfal sûresi 17. ayetinde "*attığını sen atmadın*" ibaresini atıcılığa, Bakara sûresi 138. ayetinde "*Allah'ın boyası*" ibaresini boyacılığa atfetmiş, Hûd sûresi 37. ayetindeki

¹²⁸ Fahreddin Razi, *Mefatihü'l Gayb*, 2/149; Celal Kırca, *Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler*, 73-80.

¹²⁹ Tezimizde ileride açıklanacaktır.

¹³⁰ Muhammed Mütevellî Şa'ravî, *Mu'cizâtü'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 1987, 87.

¹³¹ Yunus Emre Gördük, "Bilimsel Tefsirle Özdeşleştirilen Bir Müfessir: Şerefüddîn İbn Ebi'l- Fadl El-Mursî (bir literatür incelemesi)" 51 (2023), 45. (Makalede, Mursî'nin gerek tefsiri gerekse diğer eserlerinin içeriği hakkında maalesef yeterli malumat yoktur. Onun bilimsel tefsirin öncülerinden olduğu bilgisi Süyûtî'den tevârüs etmekte; Ebû Hayyân'ın ondan naklettiği otuzdan fazla yorumda ise bilimsel tefsir alanına giren bir unsura rastlanmamaktadır. el-İtkân'da verilen bilgilere nazaran Mursî'nin her türlü ilmin nüvelerinin ve işaretlerinin Kur'an'da mevcut olduğu kanaatinde olduğu kesindir. Yani ona göre Kur'an beşerin bilgisi dâhilindeki çeşitli ilimlere muhakkak surette işaret etmiştir. Onun, kendi zamanının ilmî seviyesine uygun şekilde birtakım yorumlar yaptığı da anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Mursî'nin âyetlerle ilgili detaylı ilmî açıklamalarının olup olmadığına; eğer varsa nasıl açıklamalar olduğuna dâir veri bulunmamaktadır. Bu çerçevede Mursî'nin hem genel anlamda müfessirliği hem de özel anlamda bilimsel tefsir yönelimi ile ilgili tatmin edici bilgilere sahip olunmadığını belirtmek gerekir.)

“Gözlerimizin önünde gemi yap!” ibaresini ise marangozluğa yorumlamıştır. Bu ifadeler bazı ilim adamları tarafından bilimsel yorumda ifrat olarak değerlendirilmiştir.¹³²

Kur’ân ilimlerine dair en önemli eserlerden biri olan *el-Burhan fî Ulûmi’l-Kur’an*’ın müellifi Zerkeşî’ye göre Kur’ân’da saklı olan ilimler bitmez tükenmez hazineler gibi olup, bu ilimleri her yönüyle kuşanmak mümkün değildir. Herkes kendi kadrince ancak onu anlayabilir.¹³³ Önceki nesiller onun sırlarını keşfetmek uğrunda kendilerine düşeni yaptıkları gibi sonraki nesiller de imkan ölçüsünde bunu yapmalıdırlar.¹³⁴

Kur’ân’da geçen bazı tabirlerin nüzul döneminde “genel olarak” anlaşıldığı, ilmî gelişmelerin katkısıyla da “detaylı” bir anlama gerçekleştiğini gösteren örnekler mevcuttur. Bu, Kur’ân’ın kelimelerine her dönem yeni anlamlar yükleme ve bozma çabası değil; aksine ilm-i İlâhî’nin kudretine uygun bilgiye ulaşma faaliyetidir. İlk müfessirler “zevc” kelimesini bitkiler için tatlı ve ekşi, sınıflar, cinsler muhtelif renkler olarak açıklamışlardır.¹³⁵ İlmî gelişmelerden haberdar olanlar ise birçok şeyde çift yaratılma özelliğini dikkate alarak bunu tefsirlerine yansıtmışlardır. Mesela Gazi Ahmed Muhtar Paşa iki ayette geçen “زَوْجَ بَيْحٍ” (Hac 22/5, Kaf 50/7) ifadesine atfen, ağaç ve bitkilerin de ruh sahibi olduğunu, bazı ağaçların çiçeklerinde erkek ve dişi üreme hücrelerinin bulunduğunu; hurma ve incir gibi bazı ağaçların ise sadece erkek veya sadece dişi üreme hücrelerini ihtiva ettiklerini belirterek, bu nedenle tozlaşmanın kolayca vuku bulması ve iyi mahsul alınabilmesi için, bu iki cins ağaçların birbirlerine yakın olması gerektiğini detaylıca anlatır.¹³⁶

Naklî delillerden gösterilen bazı hadisler de Kur’ân’ın muhtevasının diğer ilimleri kapsayıcı olduğuna işaret etmektedir. Daha önce de zikredilen bu hadislerden birkaç tanesi şöyledir:

-Peygamberimize, ehli eşeklerin sadakasından sorulmuş, o da “*Eşekler hakkında bana şu cami ayetten başka bir şey indirilmedi*” diyerek: “kim zerre kadar

¹³² Suyutî, *el-İtkan fî Ulumi’l-Kur’an*, 2/331; Zehebi, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, 2/354-355; Şehmus Demir, *Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar*, 406.

¹³³ Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulumi’l-Kur’an*, 1/8-9.

¹³⁴ Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulumi’l-Kur’an*, 2/181-182.

¹³⁵ Sema Çelem, *101 Soruda Kur’an-ı Kerim ve Tefsir* (Ankara: Kitabe Yayınları, 2021), 170.

¹³⁶ Gazi Muhtar Ahmet Paşa, *Serâiru’l-Kur’an Fî Tekvîni Ve Ifnâi Ve İâdeti’l-Kur’an* (İstanbul: Daru’l-Hilâfeti’l-Âliyye(Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1336), 28-31; Mehmet Okuyan, “Gazi Muhtar Ahmet Paşa ve Tefsiri” 13-14-15 (1999), 2/179.

hayır işlerse onu görür. Kim de zerre kadar şer işlerse onu görür” (Zilzâl 99/7-8) âyetini okumuştur. Bu âyet, Kur'an âyetlerinin şümûllü olduğunu göstermektedir.

-Tirmizî'nin naklettiği uzun bir hadise göre, Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye şöyle demiştir: “İleride fitne ortaya çıkacak. (Hz. Ali), ‘ondan kurtulma yolu nedir’ diye sordum. Dedi ki: Allah'ın kitabına sarılın, çünkü, onda sizden öncekiler hakkında bilgiler (nebe'), sizden sonrakilerin haberleri (haber) ve aranızdaki anlaşmazlığın hükmü vardır... Diller onu karıştırıp bozamaz, tekrar tekrar okunmakla eskimez, akılları hayrete düşüren yönleri hiç tükenmez...”¹³⁷ Kur'an, ilim adamlarının doymadığı, asla tekrarlanmaktan eskimeyen ve hayret veren üstünlükleri bitip tükenmeyen bir kitaptır. Yine O, öyle eşsiz bir eserdir ki, cinler dahi onu dinlediği zaman, “Biz, doğruluk ve olgunluk yolunu gösteren harikulade bir Kur'an dinledik”¹³⁸ demekten kendilerini alamamışlardır. O'na dayanarak konuşan doğru söylemiş, O'nu tatbik eden sevap kazanmış, O'nunla hükmeden adaletle hükmetmiş ve insanları O'na davet eden dosdoğru yola yöneltmiş olur.¹³⁹

-“Kur'an'ın zahiri, batını, haddi ve matlâı vardır.”¹⁴⁰ Gazalî İhyâ'sında, bu hadisin İbn Mes'ûd'dan mevkuf olarak rivayet edildiğini söylemektedir. Mehmet Said Şimşek (1951-2024) ise *Günümüz Tefsir Problemleri* kitabında bu rivayetin hiçbir hadis kitabında bulunmadığına dikkat çekmektedir.¹⁴¹

-Abdullah b. Mes'ûd'un “Allah, vücuduna dövme yapan ve yaptıranı lanetlemiştir...” dediğini duyan bir kadın bu hususta İbn Mesud'a niçin bunu söylediğini sorunca o da: “Allah'ın lanetlediğini neden lanetlemeyeyim, Kur'an'da da var” der. Kadın, bunu Kur'an'da okumadım deyince, İbn Mesud “okusaydın bulurdun” cevabını verir ve “Peygamber size ne verdiğiyse alınız, neyi de nehyetti ise ona son veriniz.” (Haşr 59/7) âyetini okumadın mı?, der, Kadın evet deyince: Peygamberimizin bir sözü de “Allah vücuduna dövme yapan ve yaptıranı lanetlemiştir”¹⁴² şeklinde karşılık verir.

-Eşek arısı öldürmenin hükmü hakkında bilgi edinmek isteyen birine de Şafii, aynı âyetle cevap vermiştir.¹⁴³ Örneklemeleri çoğaltılabilecek olan bu türden hadisler, müfessirlerce, Kur'an'ın sair ilimleri kapsadığının ispatı mahiyetindedir.

¹³⁷ Ebu İsa Muhammed b. İsa es-Sevre et-Tirmizî, *Sünen-Fedailü'l-Kur'an* (İstanbul: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2009), 5/172.

¹³⁸ Cin 72/1.

¹³⁹ Tirmizî, *Fedailü'l-Kur'an*, 5/172; Gazalî, *İhyâ Ulûmiddîn* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974), 1/823.

¹⁴⁰ Gazalî, *İhyâ Ulûmiddîn*, 1/822.

¹⁴¹ Said Şimşek, *Günümüz tefsir problemleri* (Konya: Kitap Dünyası Yeni dost Yay., ?), 97.

¹⁴² Buhârî, *Tefsir*, 6 (No. 4886); Buhârî, *Libâs*, 7 (No. 5943); Ebû Davûd, *Teraccül*, 4 (No. 4169); Fahreddin Razi, 7/178; Celâleddin es-Suyutî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, 2/328

¹⁴³ Celâleddin es-Suyutî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, 2/328.

Aklî Deliller:

-Kur'an bütün insanlığa gönderilmiş bir kitap olup, insanların çoğu Arap olmadığına göre, Kur'an'ın i'câzının, nazım ve fesahat gibi, sadece Arapça bilenlerin fark edebilecekleri hususlara hasr edilmesi düşünülemez.¹⁴⁴

-İ'câz-ı ilmî günümüz için diğer i'caz vecihlerinden daha büyük ve umumî olup inkârcıları aciz bırakan bir güce sahip olması,

-Kur'an'da çokça geçen kevnî ayetleri bilimsel gerçekler ışığında ele alıp anlamaya çalışmak bilim çağı olan asrımızda Allah'ın dinine davette önemli kolaylıklar sağlayacak olması,

-Bilimsel tefsir sayesinde Kur'an'la müsbet ilimler arasında tenakuz olmadığının ispatı,

-Bu tefsirle birlikte Kur'an'ın kâinattaki varlıklarla ilgili ayetleri daha iyi anlama imkanı sunması,

-Beşerin terakkisine, bilimsel gelişmesine, böylece dünyevî saadeti elde etmesine katkı sağlaması, örneğin “*Anneler çocuklarına iki yıl süt emzirsinler*” (Bakara 2/233) ayetinden yola çıkarak anne sütünün bebek için önemi araştırılabilir – ki bu, bugün bilimsel açıdan kanıtlanmıştır. Belkıs'ın tahtının ilim sahibi bir zat tarafından Hz. Süleyman'ın huzuruna getirilmesinden hareketle cisimlerin kısa sürede uzak mesafelere naklinin mümkün olduğunu bilerek bu alanda çalışmalar yapmaya sevketmesi¹⁴⁵ bilimsel tefsirin aklî delillerindendir.

Bilimsel tefsiri savunmada aşırı gidenlerin dediğinin aksine her şeyin bilgisinin Kur'an'da olması imkansızdır; fakat kainatı yaratan Yaratıcının, mahlukatıyla ilgili bilgileri, insanların araştırması, öğrenmesi için birtakım ipuçlarını Kur'an'a yerleştirmesi anlaşılabilir bir durumdur. Yusuf el- Karadavî (1926-2022) bilimsel tefsiri destekleyenler, reddedenler bir de mutedil olup orta yol tutanlar vardır demektedir. Mutedil tutumu tercih etmenin sebeplerini aklen şöyle açıklamaktadır:¹⁴⁶

-Günümüzde Kur'an tefsiri yapmak isteyenlerin tabîî ve kevnî ilimlere vakıf olması gerekmektedir. Çünkü bunlarla Kur'an'ın manalarını beyân etmek, maksat ve

¹⁴⁴ Muhammed Ali es-Sâbunî, *et-Tibyân Fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Şam: Mektebetu'l Gazâlî, 1981), 179-180.

¹⁴⁵ Veysel Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usul*, 46.

¹⁴⁶ Yusuf el-Karadâvî, *Keyfe Neteâmelü Mea'l-Kur'ani'l-Azîm* (Kahire: Daru's-Şürûk, 2007), 379.

delâletlerini vuzuha kavuşturmak lazımdır. Aksi halde tefsirin asra ve o asırda yaşayanlara ulaşması eksik kalmış olacaktır.

-Başkasının farkına varmadığını ilimlerde müteahhas olanlar farkına varabilmektedir. Her müfessirin kültür seviyesi, zevkleri ve önem verdiği konular farklı olduğu için diğer bir müfessirin üzerinde durmadığı hususlara bir başka müfessir dikkat çekebilir. Örneğin, Belâğat ehli, beyânî nüktelere değinir; fakîh, teşri’î inceliklerden istinbatta bulunur. Sosyolog, toplumsal kanunlara yönelir; Fizik alimi, kevnî ayetlere ve olaylara dikkat çeker... Jeolojide müteahhas birisi, Allah Teâlâ ‘nın, “*Biz dağları birer kazık yapmadık mı?*” (Nebe 78/7) ayetiyle daha önce kimsenin dikkat çekmediği bir mana verebilecektir. Karadavî bunlarda ihtilafın olmadığını fakat bu yöntemi uygularken, riâyet edilmesi gereken şartların olduğunu söylemekte ve onları da şu başlıklar altında sıralamaktadır:¹⁴⁷

-Faraziyelere/teorilere değil; hakikatlere itimat etmek gerekmektedir.

-Nassı anlamada tekellüften sakınmak lazımdır. Lügatın elverdiği ölçüde, zorlama olmaksızın ibarenin muhtemel gördüğü ve siyâk ile sibâkın kabul ettiği manaları almak gerekmektedir.

-Ümmetin tümünü cehâletle itham etmekten kaçınmak elzemdir. İlmî tefsir, bütün ümmeti tarih boyunca –içinde sahabe, tâbiûn, etbâuttâbiîn ve büyük alimlerin olduğu asır da bulunmaktadır- Kur’an’ı anlamamakla itham etmeye sebebiyet vermemelidir. Allah Teâlâ Kitabını, “apaçık kitap”¹⁴⁸ “nur”¹⁴⁹ ve “insanlara hidayet”¹⁵⁰ olarak tavsif etmiştir. Buna göre Kur’an’ın ilginç gelen hususları bitmez, hazine ve esrârı tükenmezdir. Allah Teâlâ Kur’an’ı anlama konusunda, istediğini, istediği kula bahşeder.¹⁵¹

2.1.2.3. Bilimsel Tefsirin Reddi

Denilebilir ki, insanlık tarihi boyunca zuhûr eden neredeyse hiçbir ilmî mesele muarızsız kalmamıştır. Bir görüşün taraftarları olduğu gibi muhalifleri de vardır. Bilimsel tefsir de benzer tepkilerle karşılanmış, Gazalî’den bu zamana bu yöntemi savunup eserine uygulayanlar olduğu gibi eleştiren ve ona karşıt olanlar da olmuştur.

¹⁴⁷ Yusuf el-Karadâvî, *Keyfe Neteâmelü Mea’l-Kur’ani’l-Azîm*, 381.

¹⁴⁸ Maide 5/15; Enâm 6/59; Yunus 10/61; Hüd 11/6; Neml 27/1-75; Sebe 34/3.

¹⁴⁹ A’raf 7/157.

¹⁵⁰ Bakara 2/185.

¹⁵¹ Yusuf el-Karadâvî, *Keyfe Neteâmelü Mea’l-Kur’ani’l-Azîm*, 383.

Şatibî (ö. 730/1388) bu tür bir tefsir yöntemine sistemli bir şekilde karşıt olan ilk isimdir. Bu yönelişi benimsemeyen son dönem ilim insanlarından ise Hüseyin ez-Zehebî, Seyyid Kutub, Emin el-Hulî ve Aişe Abdurrahman öne çıkan kişilerdir. Ülkemizde, bu yönelişe karşı duran isimler arasında Mustafa Öztürk, Süleyman Gezer, Şehmus Demir ve yakın bir tarihte vefat eden M. Said Şimşek gibi akademisyenleri sayabiliriz.

Zehebî, Ebu İshak eş-Şatibî'yi *el-Muvafakat* kitabında geçenlere dayanarak, geçmiş zamanlarda bilimsel tefsir düşüncesine muhalefetin reisi olarak tanıtmış, kendisi de onun görüşünü tercih etmiştir.¹⁵²

Şatibî, Kur'an, indirildiği dönemde muhatap aldığı Arap toplumunun anladığı şekilde anlaşılması gereken bir kitaptır, asıl olan onların anladığı şekildir¹⁵³ diyerek şu olayı anlatır ve görüşlerini de böylece temellendirir: Bir defasında kalabalık bir topluluk içerisinde Dabi' *"Birbiri ardından gönderilenlere ve görevlerinde koştukça koşanlara andolsun ki..."*(Mürselat 77/1-2) ayetinin anlamını sormuştu. Bunun günlük hayatta hiçbir faydası yoktu ve insanların zihinlerini karıştırıyordu. Bu nedenle Hz. Ömer onu tartaklamıştı. Bu olaydan hareketle Şatibî, *"Şu halde "Onlar, üstlerindeki göğü nasıl yapmışız, süslemişiz bir bakmazlar mı? Onda hiçbir çatlak yoktur"* (Kaf 50/6) ayeti kerimesinin pratikte bir yarar sağlamayacak hendese (Geometri) ilmiyle tefsir edilmesi uygun değildir. Çünkü bu tür bir tefsir Arapların bilmedikleri, anlamadıkları şeyler kabilindendir. Kur'an ise sadece onların dilinde ve onların daha önce bildikleri bir tarzda inmiştir"¹⁵⁴ demektedir.

Şatibî, pratikte hiçbir yararı olmayan, Araplar tarafından da bilinmeyen ve şeriata nisbet edilmeye çalışılan bütün ilimlerin böyle olduğunu vurgular. Gerek tabiat bilimleri gerek daha başka bilimlerle uğraşanların, kendi alanları ile ilgili bilimlerin Kur'an'dan alındıklarına ilişkin ayet ve hadislerle istidlalde bulunma çabalarını tekellüf (aşırılık) ve fuzulî gayretkeşlik olarak değerlendirir.¹⁵⁵ Bunlara ilişkin örnekler verir. Mesela sayıyla uğraşanlar *"...sayanlara sor"* (Mü'minun 23/113) ayetini; hendese ile uğraşanlar : *"Allah gökten su indirdi de, vadiler kendi ölçülerince sel olup aktı"* (Ra'd 13/17) ayetini; astronomi ile uğraşanlar *"Güneş ve*

¹⁵² Ali Ekber Babai, *Tefsir Ekolleri* (İstanbul: Mustafa Yayınları, 2014), 3/401.

¹⁵³ Ebu İshak eş-Şatibî, *el-Muvafakat fi Usulü's-Şeria* (Beyrut: Daru'l-Marife, 1991), 1/54.

¹⁵⁴ Şatibî, *el-Muvafakat fi Usulü's-Şeria*, 1/54.

¹⁵⁵ Şatibî, *el-Muvafakat fi Usulü's-Şeria*, 1/54.

ay, bir hesap iledir” (Rahman 55/5) ayetini kendilerine delil gösterirler. Mantıkçılar ise, küllî olumsuz önermenin zıddının cüz’î-müsbet önerme olduğu hususunda “Allah hiçbir insana bir şey indirmemiştir dediler. Deki:”öyleyse Mûsâ’nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği Kitab’ı kim indirdi?...” (En’am 6/91) ayetini delil olarak getirirler ki, (bu onların Allah’ı gereği gibi takdir edemediklerinin ifadesidir). Yine bunlar, bazı haml (atıf) ve şart türlerine diğer şeyleri delil olarak gösterirler. Remilciler de, “...Eğer iddianız gerçek ise bana, bundan önce inmiş bir kitap veya bir bilgi kalıntısı getirin” (Ahkaf 46/4) ayetinin yanı sıra Hz. Peygamber’in “...kum üzerine çizgi çizen bir nebi vardı” şeklindeki sözleriyle iddialarını ispata çalışmışlardır.¹⁵⁶

Tefsirde bilimselliğe geçit vermeyen Şatıbî, şu ifadelerle görüşünü ispat etmeye devam eder: Birçok kişi, Kur’an üzerindeki iddialarında haddi aşmışlardır; bunlar, tabiat bilimleri, matematik, mantık... vb. öncekilerin ve sonrakilerin sahip olduğu bilim namına ne varsa hepsini Kur’an’a yüklemişlerdir... Kuşkusuz sahabe, tabiin ve onlardan sonra gelen nesillerden oluşan selef-i salihîn Kur’an’ı ve Kur’an ilimlerini, Kur’an’da bulunan esrarı çok iyi biliyorlardı. Hal böyleyken onlardan hiçbirinin bu tür iddialarda bulunduğu bize ulaşmamıştır. Onlar, Kur’an’dan, sadece bir önceki meselede geçen tevhidî delillerin, teklifi hükümlerin, ahiretle ilgili hükümler ve hususlarla ilgili konuların ispatına uğraşmışlardır. Şayet onlar bu tür hususlarda çaba gösterip incelemelerde bulunmuş olsalardı, meselenin özüne delalet edecek şeyler elbette bizlere kadar ulaşırdı. Ulaşmadığına göre onların iddia ettiklerinin aksine bütün bilimlerin esasının Kur’an’da bulunmadığına delil teşkil eder. Şatıbî’ye göre Kur’an bazı ilimleri içerir; ancak bunlar Arapların bildikleri ilimlerden ibarettir veya onların bildikleri ilimler üzerine bina edilmiş olan ve akıl sahiplerinin taaccüp ettiği, işaretleri gösterilip yolları aydınlatılmadıkça üstün akıl sahiplerinin bile kavrayamayacağı türden şeylerdir; Kur’an’da bunların dışında başka bir şeyin bulunması hususunda ise; cevap, hayır olacaktır.¹⁵⁷ Günümüz akademisyenlerinden Mustafa Öztürk, Şatıbî’ye benzer görüşünü şöyle dile getirir: “Kendisini dinî-ahlakî bir rehber (hüda) olarak nitelendiren Kur’an metninde bilimsel veriler aramamak gerekir, eğer ille de aranacaksa, söz konusu bilimsellik vahyin nazil olduğu tarihsellikte verili bulunan toplumsal ve kültürel kodlar ışığında

¹⁵⁶ Şatibi, *el-Muvafakat fi Usulü’s-Şeria*, 1/54-55.

¹⁵⁷ Şatibi, *el-Muvafakat fi Usulü’s-Şeria*, 1/79-80.

aranmalıdır.”¹⁵⁸ Buna göre Öztürk’ün, bilimsel tefsiri vahyin indiği dönemle sınırlandırdığı anlaşılmaktadır.

el-Muvafakat’ı neşreden M. Abdullah Draz, kitaba, yazarı eleştiren şu notu düşmüştür: Burada müellife şöyle bir soru sorulabilir, acaba Kur’an’ın içerdiği cennet nimetleri ile cehennem azabının niteliklerini Araplar dünyada iken biliyorlar mıydı? Aynı şekilde İsrâ ve Miraç gibi hususlar onların alışkın oldukları şeylerden miydi? Evet, meselenin özünü kabul ediyoruz, Allah’ın kitabını anlamak için, teşrî ve doğru yola ulaşmak için hiç de ihtiyaç hissedilmeyen tabiat bilimlerinin öğrenilmesi gibi bir külfeti getirmek ve bunlarla yükümlü tutmak uygun değildir. Kur’an’ı Arapların bilgi dağarcığı ile sınırlı tutup onların alışageldikleri hususlarla kayıtlama çabalarına gelince; buna hem imkân yoktur, hem de böyle bir ihtiyaç söz konusu değildir.¹⁵⁹

Şatıbî, bilimsel tefsir taraftarlarınca bilimsel tefsire delil olarak ileri sürülen ayet ve hadislerin; sahabe ve tabiin sözlerinin, bu ekole delil olamayacağını söyler. “*Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren rehber olarak indirdik.*” (Nahl 16/89) “*Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.*” (En’am 6/38) ayet-i kerimeleri ve özellikle de başta Hz. Ali olmak üzere seleften bazılarından nakledilen sözlerini delil olarak almışlardır.¹⁶⁰ Bunların delil olarak gösterdikleri ayetlerden maksat, müfessirlere göre yükümlülük bildiren hususlarla Allah’a ibadetin ifasında gerekli olan şeylerdir, yahut da “*Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.*”¹⁶¹ ayet-i kerimesinden maksat Levh-i Mahfûz’dur. Dolayısıyla müfessirler, bu konuda aklî ve naklî ilimlerin tamamını gerektirecek bir şey söylememişlerdir.¹⁶²

Şatıbî konuya devam ederek, sûre başlarında bulunan harflere gelince; alimler bunlarla ilgili olarak Arapların bilgisi bulunduğunu ifade edecek tarzda çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır.¹⁶³ Mesela siyer müelliflerinin anlattığı üzere bunlarla ilgili olarak Arapların Ehl-i Kitap’tan öğrendikleri cümmel hesabı¹⁶⁴ gibi yorumlar

¹⁵⁸ Mustafa Öztürk, *Kur’an Ve Pozitif Bilim*, 229.

¹⁵⁹ Şatıbî, *el-Muvafakat fi Usulü’s-Şeria*, 1/80.

¹⁶⁰ Şatıbî, *el-Muvafakat fi Usulü’s-Şeria*, 1/80.

¹⁶¹ En’am 6/38.

¹⁶² Şatıbî, *el-Muvafakat fi Usulü’s-Şeria*, 1/80-81.

¹⁶³ Şatıbî, *el-Muvafakat fi Usulü’s-Şeria*, 1/81.

¹⁶⁴ Hemen her alfabeledi harflerin çok eskiden beri rakam olarak birer karşılığının bulunduğu, bir başka deyişle harflerin rakam yerine de yazıldığı bilinmektedir. Bunlar arasında en çok tanınanlar İbrânî-Süryânî, Grek ve Latin harf-sayı sistemleridir. “Ebced hesabı” denilen ve Arap alfabesinin ebced tertibine dayanan rakamlar ve hesap sistemi müslüman milletler arasında kullanılmaktadır.

yapılmıştır. Bunlar hakkında Arapların hiç bilgisi bulunmadığı şeklindeki yorumlarına gelince; bu asla caiz değildir ve seleften hiç kimse böyle bir iddiada bulunmamıştır.¹⁶⁵

Hız. Ali ve daha başkalarından nakledilen şeylere gelince, bunlar sabit değildir. Kur'an'ın gerektirdiği bir şeyi inkâr etmek caiz olmadığı gibi, ona onun getirmediği bir şeyin nisbet edilmesi de caiz değildir. Dolayısıyla onu anlamak için özellikle Araplara nisbet edilen ilimlerle yetinmek gerekir. Kur'an'da yer alan şer'î hükümlere ancak bu yolla ulaşılabilir. Kur'an'ı anlamak için bundan başka yollar arayanlar onu asla anlayamayacaklar; böylece Allah ve Rasûlüne onların kasdetmedikleri anlamları nisbet edecekler; onlara söylemediklerini söyleteceklerdir.¹⁶⁶

Muhammed Hüseyin ez-Zehebî ise bu ekole yönelik eleştirisini lügât, belâgat ve itikâd olmak üzere üç madde üzerinden yapmış ve ekolü şiddetle tenkit etmiştir:

a) Lügat Açısından: Lafızlar, kullanıldığı günden bugüne kadar tek manada kullanılmamıştır. Hayatın değişmesiyle lafızlarda da tedrici olarak değişiklikler olmuştur. Bu lafızların bazısını, Kur'an'ın indiği zamandaki Araplar biliyordu, bazısını da yeni olması ve aniden lafızla karşılaşmaları sebebiyle bilmiyorlardı, bu lafızların Allah katından indiği ve ilk olarak da Peygamber'in çevresindekilere okunduğu bir zamanda, Allah'ın bu Kur'anî lafızlarla, Kur'an'ın inmesinden asırlar, nesiller sonra meydana çıkan bu manaları kastettiğini düşünebilirler miydi? Bu lafızları Kur'an indiği dönemde Arapların bilmediği sonradan ortaya çıkan bir terim ile gelişen yeni bir anlama delalet eder hale getirmek mantıklı olur mu? Zehebî lügat açısından eleştirisine, bunu ancak kendisini sefih hale getirmiş, aklını inkâr etmiş biri akla uygun bulur, diyerek tamamlamıştır.¹⁶⁷

b) Belagat Açısından: Kur'an'ın indiği dönemde Arap toplumunun zekâsı ve bilgi seviyesi ile bağlantılı olduğunu anlamak önemlidir. Eğer Kur'an'ın indiği zamanda bu belagat ve derin manaları kavramayan bir toplum olsaydı, bu durum Kur'an'ın belagatının anlamını yitirmesi anlamına gelirdi. Ancak eğer bu manaları

İslâm kültüründe bundan başka, yine ebced harflerinin sayı değerlerine dayanan bir de hisâb-ı cümel (cümme) bulunmaktadır. Ancak gerek ilim, sanat ve edebiyat alanlarında gerekse halk arasında asıl tanınmış olan ebced hesabıdır.(Mustafa İsmet Uzun, "Ebced", TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994) 10/68-70.

¹⁶⁵ Şatibi, *el-Muvafakat fi Usulü's-Şeria*, 1/81.

¹⁶⁶ Şatibi, *el-Muvafakat fi Usulü's-Şeria*, 1/81-82.

¹⁶⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 2/359.

biliyorlarsa, o zaman neden Arap toplumu bilimsel ve entelektüel anlamda ilerlemedi? Bu, Kur'an'ın ilimlerin ve sanatların açıklayıcısı olmasına rağmen neden bu açıklamaları yeterince anlamadıkları veya kullanmadıkları sorusunu gündeme getirmektedir.¹⁶⁸

Zehebî'nin bu eleştirisine karşı Veysel Güllüce, “Kur'an'ın nüzûl dönemindeki ilk hitabı, başkaları için özel bir hitap oluşturmaya manî değildir; Kur'an belli bir kavme değil, bütün insanlara gönderilmiştir” demektedir.¹⁶⁹

c) İtikadî Açıdan: Eğer Kur'an'ı, tıp, astronomi, matematik teorileri, kimya kanunları gibi çeşitli ilimlerin kaynağı olarak kabul edersek, bu durum Müslümanların inançları üzerinde şüphe uyandırabilir. Çünkü bilimin prensipleri ve teorileri zamanla değişebilir ve hatta yanlışlanabilir. Dolayısıyla Kur'an'ın bu ilimlerdeki her detaya bütünüyle referans vermesi, ilerleyen zamanlarda bilimsel gelişmelerle çelişkiye düşmesine neden olabilir. Bu durum, Müslümanların inançlarının sağlamlığı ve Kur'an'ın vahiy olma özelliğini sorgulamalarına yol açabilir. Kur'an'ın asıl amacı insana, ahlaki ve manevi rehberliktir ve bilimsel detaylara odaklanmak yanıltıcı olabilir.¹⁷⁰

Mahmud Şeltût bilimsel tefsire karşı çıkanlardandır ve Kur'an'ın yeni ilimlerle tefsir edilmesinin doğru olmadığını *Mecelletü'r-Risâle* isimli dergide güçlü ve net delillerle reddetmiştir.¹⁷¹

1. Allah Kur'an'ı, bilimsel nazariyeleri, fen ve diğer bilimleri insanlara anlatan bir kitap olsun diye indirmemiştir.

2. Bu bakış şekli, iddia sahiplerini ve bu saha ile uğraşanları Kur'an'ın i'cazıyla çelişen ve sorumluluk gerektiren bir te'vile götürür ki, bu da olumlu bir hareket değildir.

3. Bilimsel meselelerin zaman ve mekâna göre değişmesi sebebiyle bu anlayış Kur'an'a zıttır. İlimler, sebat, istikrar ve nihai görüş tanımaz. İlmin nazarında bugün doğru olan bir şey, yarın hurafe ve saçma bir hale gelebilir. Eğer biz Kur'an'ı

¹⁶⁸ Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 2/360.

¹⁶⁹ Veysel Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usul*, 50.

¹⁷⁰ Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 2/360-361.

¹⁷¹ Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 2/518.

değişen bilimsel meselelere uygularsak, o zaman Kur'an'ı da değişken bir hale getirmiş oluruz.¹⁷²

Emin el-Hulî, eşi ve takipçisi Aîşe Abdurrahman da Şatıbî ve Zehebî'ye yakın eleştirilerde bulunmuşlar ve bilimsel tefsiri bir sapma olarak değerlendirmişlerdir.¹⁷³

Diyanet İşleri Başkanlığı, “Çağdaş İlmi Tefsir” projesi adında 1993 yılında bir proje üretmiş; fakat bazı bilim insanları tarafından bu proje, eleştiri konusu olmuştur. Söz konusu proje, Ahmed Yüksel Özemre (1935-2008) ve bazı bilim insanları tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Ona göre bilimsel tefsir yapılacağı duyuru metninde yer alan “Kur'an, ilimle iç içe ve sürekli olarak karşılıklı alışverişte bulunmaktadır.” ibaresi gerçeği yansıtmayan fevkalâde talihsiz bir ifadedir. Dolayısıyla Kelâm, Fıkıh, Tasavvuf, Hadis ve kısmen İslâm Felsefesi gibi bazı ilimlerin Kur'an'dan esinlendikleri, ona dayandıkları, ondan yaptıkları alıntılarla zenginleşip geliştikleri bir realitedir, ancak sözü edilen bu ilimlerin de, pozitif ilimlerin de Kur'an'a bir şey vermeleri ya da Kur'an'ın bunlardan bir şey alması, yani Kur'an ile ilimler arasında her hangi bir “karşılıklı alış-veriş”in mevcut olması külliyyen muhaldır.¹⁷⁴ Özemre eleştirisinin devamında, “Şayet yapılacak olan tefsir hem ilmî hem de ihtisas komisyonları aracılığıyla olursa, bu çerçevede çok ama çok büyük bir sağduyu ve temkinle ilerlemek gerekir. Mesela ayetlerin fizik ile ilgili yorumlarını yapmakla sorumlu kılınmış Tefsir İhtisas Alt-Komisyonu'nda Belkis'in tahtının Hz. Süleyman'ın huzuruna taşınması hususunu yorumlarken komisyon üyelerinden bir bölümü, sırasıyla: Bu olayın ışınlama, holografi¹⁷⁵ ya da takiyonlar¹⁷⁶ aracılığıyla vuku bulmuş olduğuna inansa, fakat bir diğeri de: “Efendiler! Bütün bu söyledikleriniz ipe sapa gelmez deli saçmasıdır, ilim alemi size güler” dese, ama diğer zevat inançlarında gene ısrar etse ve oylama sonucu mesela “söz konusu tahtın ışınlama (!?) yoluyla taşınmış olması” kahir ekseriyetle kabul edilse tefsire bu mu girecektir? Böyle olacak olursa bu tefsir ilmi değil yalnızca “Demokratik Tefsir” ya da “Vehmi Tefsir” olur¹⁷⁷ demektedir.

Özemre'ye göre, İlmi tefsir adı altında ayet-i kerimeleri bu şekilde te'vil etmenin son derece yanlış olduğu kanaatinde olan bilim insanlarına göre ışınlama, televizyonda “Uzay Yolu” başlıklı bir bilim-kurgu dizisinde kendini göstermiş olan ve bir noktada yok olup da başka bir noktada var olma şeklinde ortaya çıkan hayal ürünü bir yer değiştirme tarzıdır.¹⁷⁸ Bunun için ışınlanacak olan bir insan ışınlama hücrelerinde, artık ne cinsten bir ışın ise, ışınlar aracılığıyla önce vücudunun bütün molekülleri, daha sonra bütün atomları ve en sonunda da atomları oluşturan temel tanecikleri ışınlar aracılığıyla

¹⁷² Mahmud Şeltut, “Kur'an ve Müslümanlar” 408 (1941), 2-7.

¹⁷³ Said Şimşek, *Günümüz tefsir problemleri*, 108.

¹⁷⁴ Ahmed Yüksel Özemre, *Çağdaş İlmi Tefsirde Vehmin Egemenliği* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006), 34-35.

¹⁷⁵ Holografi: 1948 yılında Macar fizikçi Dennis Gabor'un (1900-1979) keşfetmiş olduğu üç boyutlu bir fotoğraf tekniği olup, objektifsiz fotoğrafçılık diye de anılır. (Özemre, *Çağdaş İlmi Tefsirde Vehmin Egemenliği*, 37).

¹⁷⁶ Takiyon: Işıktan hızlı hareket ettiği iddia edilen hayali maddi tanecik.

¹⁷⁷ Ahmed Yüksel Özemre, *Çağdaş İlmi Tefsirde Vehmin Egemenliği*, 34.

¹⁷⁸ Ahmed Yüksel Özemre, *Çağdaş İlmi Tefsirde Vehmin Egemenliği*, 36.

ayrıştırılıp enerjiye dönüştürülür. Sonra bunlar yeniden beden kazanacak olan yere bir şekilde(?) postalanır(!). Vasil oldukları noktada yine nasıl olduğu açıklanmayan bir süreç sonucunda önce atomları oluşturan temel tanecikler, sonra atomlar ve daha sonra da moleküller enerji halinden maddeye dönüşür ve bir araya gelerek(?) insanı yeni baştan ihya ederler. Böyle bir süreç tümüyle hayali olup hiçbir fizik temeline dayanmamaktadır. Ama bizim ilmi(!) müfessirlerimizden bir kaçı bunun gerçekten de mümkün olduğuna, maalesef büyük bir saflıkla inanmış ve bu sürecin gerçekten de var olduğunu savunmuşlardır¹⁷⁹ diyerek bu tefsir çeşidine olan eleştirisini sürdürmüştür.

Bilimsel tefsire karşı çıkanların itiraz etmelerindeki sebeplerin en önemlisi, doğası gereği her an değişim, dönüşüm ve yanlışlanma gibi ihtimallere açık olan bilimsel bilgi, Kur'an metninde bilimsellik içerdiği sanılan bir beyanın tefsiri sayıldığında, ilgili bilimsel bilgidaki her değişim ve yanlışlanma Kur'an'daki beyanın da yanlışlanması anlamına gelir¹⁸⁰ ifadesidir. Geçmişte, henüz kanıtlanmamış verilerin tefsire derç edilmesinde ortaya çıkan hatalar, bu alanda daha temkinli olunması hususunda ders alınması gereken bir uyarı niteliğindedir.

2.1.2.4. Kur'an'a Bilimsel Tefsirin Uygulanabilirliği

Tefsirde bilimsel yöntem, Kur'an'ın üstünlüğünü bilimle irtibatlandırarak ispatlamaya çalışmaktadır. Kur'an ile modern ilimler arasında bir çelişki olmadığını açıklamaktadır. Bu yöntemde eleştiri malzemesi olabilecek verilerin olması, bilimsel tefsirin mümkün olamayacağı anlamına gelmemektedir. Mü'minler, keyfi çıkarım yapmadan türlü amaç ve fikirlerle onu anlayıp yaşama hakkına sahiptirler. Kutsal kitaplar insanları ilim ve irfana yöneltir. Allah'ın kudretini gösteren eserlerine ve Kitab'a hikmet boyutuyla bakmalarını öğütler. Bu da inananların hayatlarındaki anlam dünyasını zenginleştirir.

Kur'an'da insanların binmeleri ve Allah'ı hatırlamaları için denizi yara yara giden ulaşım aracı olan gemilerden söz edilmektedir: Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur. Gemilerin denizi yarararak gittiklerini görürsün ki, bu da O'nun lütfuna nâil olmanız ve O'na şükretmeniz içindir. (Nahl 16/14) “İki deniz aynı olmaz. Şu tatlıdır, susuzluğu giderir, içimi kolaydır. Şu ise tuzludur, acıdır. Bununla beraber her birinden taze et yersiniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarırsınız. Allah'ın lütfundan istemeniz ve şükretmeniz için gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün.” (Fatır 35/12)

¹⁷⁹ Ahmed Yüksel Özemre, *Çağdaş İlmi Tefsirde Vehmin Egemenliği*, 36.

¹⁸⁰ Mehmet Görmez, “Kur'an Ve Bilim”, *Mehmet Görmez* (Erişim 10 Ağustos 2024), 5; Mustafa Öztürk, *Kur'an Ve Pozitif Bilim*, 237.

Bu ayetler geçmişte olduğu gibi günümüzde inananlara belli bir anlam dünyası kazandırabilir; mesela bir uçağın hareket etmesi ve uçuşu, aya ve diğer gezegenlere ulaşımı sağlayan araçların yapılması, Allah'ın insanlara vermiş olduğu yeti sayesinde gerçekleştirilmesi dikkate alınarak benzer yaklaşımlar sergilemek mümkündür.¹⁸¹ Aynı şekilde, “*Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir*” (Enfal 8/60) ayetiyle, düşmana karşı güçlü olmak için at beslemenin teşvik edilmesinden yola çıkarak bugün, savunma araçları güçlendirilebilir.

İslam bilim ve düşünce tarihinde medreselerde ve kütüphanelerde naklî ve aklî ilimler, yüzyıllar boyunca bir arada okutulmuştur; Hadis, Tefsir, Fıkıh ve Kelam ilimleri, Felsefe ve Mantık gibi ilimlerle aynı ortamlarda biri diğerine indirgenmeden öğretilmiştir.¹⁸² Her ilmin öz değerinin yanında bu ilimlerin diğer ilimlerle kurduğu tabii ve zorunlu münasebetten doğan iletişimsel değerler keşfedilip korunarak, bu ilimler, dağınık ve ilgisiz zihinsel yapılar olarak değil de bir bütünün birbirini tamamlayan parçaları (mütemmim cüzleri) şeklinde rollerini icra etmişlerdir.¹⁸³ Kur'an-ı Kerim, nasıl tarihî hakikatleri, bir tarih bilgisi gibi zikretmek için gönderilmemişse, insanlığın akıl ve tecrübe ile elde edeceği ilim ve fenleri de öğretmek için gönderilmemiştir.¹⁸⁴ Kısacası Kur'an ne bir tarih-coğrafya ve ne de fizik-kimya, astroloji ve biyoloji kitabıdır; Kur'an, bunlardan, tahakkuk ettireceği gayeye yardımcı olması dolayısıyla bahseder ve insanları, bu ilimleri öğrenmeye teşvik eder.¹⁸⁵

Amaç haline getirilmemek kaydıyla bilimsel gelişmeler neticesinde elde edilen bu tür bilgiler, ayetleri anlama amacı doğrultusunda birer araç olarak kullanılabilir.¹⁸⁶

Mesela insan:

¹⁸¹ Süleyman Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 197.

¹⁸² Sıddık Baysal, “Mahiyeti, İmkân ve Sınırlılıkları Açısından Bilimsel Tefsir”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (31 Ekim 2019), 251.

¹⁸³ Baysal, “Mahiyeti, İmkân ve Sınırlılıkları Açısından Bilimsel Tefsir”, 251.

¹⁸⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 744.

¹⁸⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 744.

¹⁸⁶ Mehmet Emin Yurt, “Bilimsel Tefsirin Mahiyeti Üzerine”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2019), 132.

- Tabiat bilimleri ile fiziki çevresini ve kendini, fizyolojik ve biyolojik sınırları ile tanımlar.
- Metafizik, Felsefe, Dini ilimler ve ahlaki disiplinlerle de varlığın ve o varlığın temel ögesi olarak kendinin kalp, ruh ve nefis gibi manevî boyutlarını kavrar.
- Tarih, Sosyoloji, Psikoloji, Antropoloji, Arkeoloji ve Felsefe, Din ve Ahlak Bilimleri ve diğer sosyal bilimler aracılığı ile sosyal ve psişik bir varlık oluşunun hikmeti ve anlamlarını çözer; varoluşunun eksik kalan yanını böylece tamamlar; anlamsızlığa maruz kalmaktan korunur.¹⁸⁷

Allah, Kur'an'da kozmolojik olayları, onlardaki işleyişi ve hayat döngüsünü kendi varlığının ve haşrın bir delili olarak zikretmektedir. Aşağıda vereceğimiz ayetlerde bu hakikate dikkat çekilecektir:

“Hâ-mîm. Kitabın indirilmesi izzet ve hikmet sahibi Allah'tandır. Göklerde ve yerde inananlar için önemli işaretler vardır. Sizin yaratılışınızda ve yeryüzüne yaydığı diğer kımıldayan canlılarda bilenler için deliller mevcuttur. Gece ile gündüzün yer değiştirmesinde, Allah'ın gökten indirdiği rızıkta (yağmurda)ki, onunla öldükten sonra yere yeniden hayat vermektedir. Rüzgârları çeşitli yönlerden estirmesinde düşünenler için alınacak dersler vardır.”(Câsiye 45/1-5)

“Peki onlar, Allah'ın yaratmayı nasıl başlattığını, sonra onu nasıl tekrarladığını görmezler mi? Kuşkusuz bu, Allah için kolaydır. De ki: “Yeryüzünde gezip dolaşın ve Allah'ın ilk yaratılışı nasıl başlatıp devam ettirdiğini görün. Allah, daha sonra ikinci hayatı da işte böyle gerçekleştirecektir; Allah her şeye kadirdir.”(Ankebût 29/19-20)

Görüleceği üzere âyetlerdeki bütün vurgular, varlık ve olguların Allah tarafından yaratıldıkları ve O'nun insanları haşredeceği gayesi üzerine yapılmaktadır. Hâlbuki pozitif ilim, varlıkların kâinatta nasıl var olduklarını irdeler; fakat kâinatın niçin var edildiği ve gayesi üzerinde durmaz.¹⁸⁸ Her ne kadar pozitif ilim bu gayeyi görmezden gelse de pozitif ilmin kesinlik arz eden verileri, deney ve gözlemleri bu gayeye ulaşmada kullanılabilir.¹⁸⁹

Kur'an'da İlmi Mucizeler adlı eserinde Zindanî (1942-2024) Kur'an'daki bazı ifadelerin bilimsel gelişmelerle birlikte anlaşılıp tefsir edilmesinin imkanını,

¹⁸⁷ Baysal, “Mahiyeti, İmân ve Sınırlılıkları Açısından Bilimsel Tefsir”, 255.

¹⁸⁸ M. Turan Çalışkan (ed.), *Kur'an ve pozitif bilim* (Kur'an ve pozitif bilim sempozyumu, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 95.

¹⁸⁹ Çalışkan, *Kur'an ve pozitif bilim*, 95.

gerekliliğini ve bu metodun birçok bilim adamı üzerindeki derin etkisini; bu metod neticesinde, alanında söz sahibi olan batıdan veya doğudan birçok kişinin, Kur’ân’ın beşer üstü bir kitap olduğunu kabullenmek zorunda kaldığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁹⁰ Örnek vermek gerekirse; Zindanî’nin, anatomi ve embriyoloji alanlarında yetkin bir bilim adamı olan ve yazmış olduğu eserler kaynak kabul edilen Keith L. Moor ile yaptığı görüşmelerden bahsetmek yerinde olacaktır. Zindanî’nin girişimleri neticesinde ceninin anne karnında geçirdiği evreler hakkında Kur’an’da geçen ifadelerle¹⁹¹ muttalî olan Moor; ilgili ifadelerin, insanlığın son yıllarda keşfetmiş olduğu bilimsel bulgularla birebir örtüştüğünü, bu bilgilerin on dört asır öncesinde bir beşer tarafından ortaya konmasının mümkün olmadığını, ancak vahiy kaynaklı olabileceğini kabul etmiştir.¹⁹² Moor, Kur’ân’ın cenin hakkında kullanmış olduğu “alaka” ve “mudğa” kelimelerinin yaratılış merhalesini en münasip şekilde açıkladığını örnek resimlerle izah etmiş ve açıkça “Tüm bunlar gösteriyor ki, Muhammed, Allah’ın elçisidir.” demiştir.¹⁹³

Salih Akdemir (1950-2014) *alaka* ile ilgili olarak bir makalesinde şunları söylemektedir: Ana rahmine salınan, toplu iğne başı kadar küçük bir kamera sayesinde (sperm) hücresi ile dişi yumurta hücresinin fallop borusunda döllenmesini ve döllenmiş yumurta hücresinin ana rahminde geçirdiği bütün merhaleleri görüntülemek mümkün olabilmıştır.¹⁹⁴ İşte bu görüntüler sayesinde ki, Kur’an-ı Kerim’in birçok yerinde geçen *alaka* kelimesinden neyin kastedildiğini anlayabilmekteyiz. “*Alaka*”dan maksad, fallop borusunda sperm hücresiyle döllenmiş olan dişi yumurta hücresinin döllenmeden bir hafta sonra rahim duvarına asılıp gömülmesidir (implantation). Eski müfessirler son zamanlarda ortaya konan bu verilerden haberdar olmadıkları için asırlar boyu “*alaka*” kelimesini *ed-demü’l-câmid* veya *ed-demü’l-ğalîzu’l-mütecemmid* olarak, yani “kan pıhtısı” olarak tefsir etmişlerdir; bu yeni veriler, onların zamanında bilinmediği için düştükleri hatadan dolayı onları mazur görmek mümkündür.¹⁹⁵ Ancak aynı hoşgörüyü günümüz

¹⁹⁰ Abdülmecid Zindani - Resul Tosun, *Kur’an’da ilmi mucizeler* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014), 17; Ahmet Akbaş, “Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri” 7/15 (Mart 2016), 88.

¹⁹¹ Hacc 22/5; Mü’minun 23/14.

¹⁹² Zindani - Tosun, *Kur’an’da ilmi mucizeler*, 19.

¹⁹³ Zindani - Tosun, *Kur’an’da ilmi mucizeler*, 18.

¹⁹⁴ Salih Akdemir, “Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif Ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme” 2/8 (1988), 25.

¹⁹⁵ Salih Akdemir, “Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif Ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme”, 25.

müfessirleri için göstermek pek kolay olmasa gerektir. Maalesef, asrımızdaki hemen bütün müfessirler, embriyoloji ilmindeki gelişmeleri izlemedikleri için, tefsirlerinde “*alaka*” kelimesini hâlâ *kan pıhtısı* olarak açıklamaktadırlar. İnsanoğlu, yaratılışının hiçbir döneminde *kan pıhtısı* döneminden geçmemiştir. O halde, yapılması gereken, tefsirlerin bu yanlış ifadede bir an önce arındırılmasıdır.

Bir başka örnek ise renklerin insan psikolojisi üzerindeki etkilerine işaret eden şu ayettir: “*Onlar, “Bizim için Rabbine dua et de, o ineğin rengi neymiş, açıklasın” dediler. Mûsâ da: “Rabbim diyor ki: O, sapsarı; rengi bakanların içini açan bir inektir” dedi.*”¹⁹⁶

Ayette, İsrailoğulları tarafından kesilmesi emredilen bir ineğin bazı vasıfları zikredilmekte, kendisine bakanların içini açan, sevinç ve neşe uyandıran parlak sarı bir renge sahip olduğu belirtilmektedir. Maverdî (ö. 450/1058) ayetteki “تَسْرُ النَّاطِرِينَ” ifadesini açıklama babında “parlak sarı rengi ile bakanların hoşuna giden, sürur uyandıran” ifadesini kullanmış, sürurun ise “*kalbin etkilenmesi*” olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁷ Ayette geçen sarı renk için, “تَسْرُ النَّاطِرِينَ” yani “*bakanları sevindiren, iç açan*” ifadesinin kullanılmış olması, Mısırlı göz uzmanı Dr. Mustafa Ahmet Azb’ın dikkatini çekmiş ve renkler üzerinde bir dizi araştırma yapmasına vesile olmuştur.¹⁹⁸ Bu araştırmalar sırasında, insan gözünün kırmızı veya mavi rengi görebilmek için yüksek bir enerji harcarken; sarı rengi görebilmek için enerji sarf etmediği ortaya çıkmıştır. Batıda yapılan diğer bazı araştırmalarda da, Kur’an’ın sarı renk için kullandığı ifadenin, fiziksel bir gerçek olduğu tasdik edilmiştir. Kanada’nın Alberta Üniversitesi’nde güzel sanatlar profesörü olan Harry Wohlfarth; sarı ve sarının karışımı olan açık renkli sınıflarda, öğrencilerin daha uyumlu ve daha başarılı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Amerika’da yapılan bazı araştırmalarda da sarı ve tonlarına boyanmış odalarda kalan mahkûmların daha az problem çıkardıkları; hastanelerde tutulan uyuşturucu bağımlılarının ise daha az uyuşturucu talep ettikleri ve şiddet kullanma oranlarının azaldığı tespit edilmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Bakara 2/69.

¹⁹⁷ Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdi, *en-Nüket ve’l-uyun tefsirü’l-Maverdi* (Beyrut Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 19??), 1/140.

¹⁹⁸ Akbaş, “Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri”, 90.

¹⁹⁹ Abdulmecit Okcu, “Kur’an’da Renkler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 150.

Nureddin Itr, Muhammed Ebu Zehra'yı kaynak göstererek, evrenle ilgili ayetleri tefsir etmek için iki şartın olması gerektiğini savunur. Bu şartlar:

Birincisi: Bu madde, müellifin, bazı bilimsel tefsir müfessirlerinin kendi teorilerini Kur'an'a söyllettirmeleri şeklindeki eleştirisini ve buna sunduğu çözüm önerisini kapsamaktadır: "...Onlar Kur'an'ın lafızlarındaki beyânı ve işaret ettiği manaları iyi anlamalıdır. Şüpheli ve üzerinde düşünmeye muhtaç olan, değişkenlik gösteren teorilerle te'vil yaparak adeta Kur'an'a işkence ediyorlar. Teorilerin değişime uğramasıyla Kur'an manalarının tereddüt üzere kalması doğru olamaz. Aksine, vacip olan Kur'an'da işlenen konuların hakikat olduğunu araştırmamız ve Kur'an ile uyum halinde olan bilimleri kabul etmemizdir."²⁰⁰

İkincisi: Kevn/evren konusu, Kur'an'ın sabit olan hakikatler kitabı olması bağlamında ele alınmalıdır. Kur'an, mü'min tarafından kendisine teslim olma makamındadır. Kur'an'ın hakikatleri te'vile indirgenemez. Kur'an'a kapsadığı her şeyle iman etmek gerekir. Bizim Kur'an'ın zahirini terk edip de te'vile yönelmemiz caiz değildir. Ancak zahir olan bir şeyin te'vili kabul etmesi, sabit olan bilimin gerçekleri bu te'vili gerektirmesi, yorumlarda zorlamaya gidilmemesi ve Kur'an lafızlarının delalet ettiği manalarından da çıkılmaması durumlarında te'vil caiz olur.²⁰¹

Özetlemek gerekirse, Kur'an'ın kainat hakkında verdiği bilgilerin ve İslam'ın en temel iman esası olması açısından Allah'ın varlık, birlik ve kudretinin somut olarak anlaşılmasını sağlaması yönüyle bilimsel tefsir yöntemi gerekli olmakla birlikte, Kur'an'ın esasen bir bilim değil, hidayet kitabı olduğunu, örneklerini bu yönde seçtiğini, bu sebeple onu bilim kitabı gibi anlamaya ve yorumlamaya çalışmanın yanlışlığını akılda tutmak ve sabit olmayan bilimsel verilerle yapılan yorumların da kesin ve murad-ı ilahi olamayabileceğini unutmamak gereklidir.²⁰²

²⁰⁰ Nureddin Itr, *Ülumu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 239.

²⁰¹ Nureddin Itr, *Ülumu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 239.

²⁰² Mehmet Kaya, "Bilimsel Tefsir Ve Değişim" 3/5 (2016), 220.

3. KUR'AN-I KERİM'İN İ'CAZI

3.1. İcazın Tanımı ve Mahiyeti

Bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerim'in ilk muhatapları Hicaz bölgesinde yaşamakta olan putperest Araplardır. İslâm öncesi dönemde Araplar arasında belirleyici olan, kabile dayanışması ve dünyevi hazlardır. Kur'ân-ı Kerim'in getirmiş olduğu itikadî, ictimai ve iktisadî hükümler sebebiyle Arap toplumunun dinî ve sosyal hayat anlayışı kökten sarsılmış, buna bağlı olarak da özellikle aristokrat kesiminin başını çektiği Mekkeli putperestler Hz. Peygamber'e tepki göstererek kendisine şiddetle muhalefet etmişlerdir. Öyle ki Mekkeli putperestler, bu ilahi mesajı tebliğ eden Hz. Peygamber'i sihirbaz (Yûnus 10/2; Sâd 38/4), mecnun (Hicr 15/6; Sâffât 37/36), yalancı (Sâd 38/4), büyülenmiş (İsrâ 17/47; Furkân 25/8), şair ve kâhin (Tûr 52/29-30) olmakla suçlamışlardır. Böylece onlar, Hz. Peygamber'e Allah katından hiçbir şey indirilmediğini (Mülk 67/9), Kur'ân-ı Kerim'in Allah kalamı değil, beşer sözü olduğunu, onu Muhammed'in kendisinin uydurup Allah'a nispet ettiğini söyleme cüretinde bulunmuşlardır (Mü'minun 23/38; Müddessir 74/24-25). Kur'ân-ı Kerim'de bütün bu iddiaların gerçek dışı olduğu beyan edilerek reddedilmiştir (Hakka 69/41-42; Tekvir 81/25).²⁰³

Tarih boyunca peygamberler, tebliğ ettiği davanın hak olduğunu ortaya koymak ve desteklemek amacıyla kendi toplumlarının öncelikleri doğrultusunda mucizeler göstermişlerdir. Şöyle ki Hz. Mûsâ, sihrin oldukça yaygın olduğu ve zirve yaptığı bir dönemde gösterdiği mucizelerle sihirbazları aciz bırakırken, aynı şekilde Hz. İsâ da maddi ilimlerin ve özellikle de tıbbî bilgilerin oldukça geliştiği bir toplumda gösterdiği mucizelerle tabipleri aciz bırakmıştır.²⁰⁴ Cahiliyye döneminde Arap toplumu, fesahat ve belâğata olağan üstü değer vermiş ve bütün maharetini bu alanda sergilemiştir. Hatta bir kabilede şairin yetişmesi en büyük iftihar vesilesi kabul edilmiştir. Sosyal hayatta şiir ve hitabetin önemli rol oynadığı ve altın çağını

²⁰³ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Emek Matbaacılık, 1983), 54-55; Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî* (Amman: Daru Amman, 2004), 45; Ahmed Cemal el-Umerî, *el-Mebahisu'l-Belâğîyye fî Dav'i Kadîyyeti'l-İ'cazi'l-Kur'aniyyi* (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1990), 21.

²⁰⁴ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 82/83; Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 35-38; Süleyman Tavarane, *el-İ'cazü'l-İlmi fî'l-Kur'ani'l-Kerîm: el-Kevn ve'l-Mâü* (Amman: Daru'l-Furkân, 2003), 9-11; Ahmed Cemal el-Umerî, *el-Mebahisu'l-Belâğîyye fî Dav'i Kadîyyeti'l-İ'cazi'l-Kur'aniyyi*, 16-18; Yusuf el-Karadâvî, *Keyfe Neteâmelü Mea'l-Kur'ani'l-Azîm*, 38.

yaşadığı bu toplumda Kur'an, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat eden en önemli mucizesi kabul edilmiştir.²⁰⁵

Mucize kelimesi, i'câz kelimesi ile aynı kökten gelmektedir. Mucize, i'câz mastarının ism-i faili olup, sonuna gelen "ta", mübalağa manası kazandırmaktadır. Mucize kelimesinin dilimizdeki karşılığı ise, "iddia olunan konuda karşı tarafı aciz bırakma, güçsüz konumuna getirmek" demektir.²⁰⁶ Dolayısıyla mucize, muarazanın olmaması²⁰⁷ ve meydan okumanın bulunmasıyla birlikte gerçekleşen harikulade (eşi görülmemiş, olağanüstü) bir şeye denir. Mucize, peygamberin elinde zuhur eder ve eğitim öğretim yoluyla benzerini meydana getirmek imkan dahilinde değildir.²⁰⁸

İ'câz, sözlükte "güç yetirememek, yapamamak" anlamındaki acz kökünden türetilmiş olup, "âciz bırakmak" anlamına gelir. Terim olarak ise, "Kur'an-ı Kerim'in, sahip olduğu edebî üstünlüğü ve muhtevasının zenginliği sebebiyle benzerinin meydana getirilememesi özelliği"²⁰⁹ şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımda yer alan edebî üstünlük, öncelikli olarak Arap dili ve edebiyatına vâkıf olan kimseleri ilgilendirmektedir. Muhtevasının zenginliği ise, Arap dili ve edebiyatına vâkıf olan kimselerin yanı sıra aklîselim ve ilim sahibi insanları da kapsamaktadır. Kuşkusuz bu durum Kur'an-ı Kerim'i evrensel bir ilâhî mesaj haline getirmektedir.²¹⁰

Kur'an-ı Kerim'de, bu ilahi kelâmın beşer sözü olmadığı, dolayısıyla insanların, onun bir benzerini meydana getirmekten âciz kaldıkları hususu ısrarla ifade edilmiştir. İnkarcılar, diledikleri takdirde kendilerinin de Kur'an'a benzer sözler söyleyebileceklerini iddia etmişler (Enfâl 8/31) ve Hz. Peygamber'den hissî mucize göstermesini istemişlerdir. İlgili ayetlerde bu kimselere Kur'an-ı Kerim'in yeterli bir mûcize olduğu beyan edilmiş (Ankebût 29/50-51), şayet güçleri yetiyorsa,

²⁰⁵ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 82-83; Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 35-38; Süleyman Tavarane, *el-İ'cazu'l-İlmi fi'l-Kur'ani'l-Kerîm: el-Kevn ve'l-Mâû*, 12; Ahmed Cemal el-Umerî, *el-Mebahisu'l-Belâğîyye fi Dav'i Kadıyyeti'l-İ'cazi'l-Kur'anıyyi*, 16-18; Yusuf el-Karadâvî, *Keyfe Neteâmelü Mea'l-Kur'ani'l-Azîm*, 38.

²⁰⁶ Muhammed Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 46; Muhammed Hamid et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 3/235-236; Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Kur'an'ın Belâğâtı ve İ'cazu Üzerine* (Ankara: Dîb Yayınları, 2002), 35; İbrahim Bulut, "Mucize", *Dîb İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Dîb Yayınları, 2020), 30/348.

²⁰⁷ Zira sihir ve göz bağcılığına muaraza etmek mümkündür.

²⁰⁸ Sa'düddin Ömer et-Teftazânî, *el-Makasid*, çev. İrfan Eyibil (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2019), 623-624; Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Kur'an'ın Belâğâtı ve İ'cazu Üzerine*, 35.

²⁰⁹ Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 15-16; Mehmet Zeki Doğan, *Kur'an'ın Bilimsel İ'cazu* (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2021), 28.

²¹⁰ Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 13-17; Yusuf Şevki Yavuz, "İ'cazu'l-Kur'an", *Dîb İslam Ansiklopedisi* (Dîb Yayınları, 2000), 21/403.

onun bir benzerini meydana getirmeleri talep edilmiş, bu hususta ne kadar yardımcıları varsa bunların hepsini kendilerine yardıma çağırabilecekleri söylenmiş, ancak bunu asla yapamayacakları ifade edilmek suretiyle kendilerine meydan okunmuştur (Bakara 2/23-24; Yûnus 10/37-39; Hûd 11/13; İsrâ 17/86-88).²¹¹

İnsanların, Kur'an-ı Kerim'in bir benzerini ortaya koymaktan aciz oldukları hususu bizzat Kur'an-ı Kerim tarafından beyan edilmiştir. "Tehaddî ayetleri" olarak bilinen bu ayetlerde inkârcı muhataplara meydan okunarak onlardan Kur'an'ın benzerini (İsrâ 17/88; Tûr 52/34), on suresinin benzerini (Hûd 11/13) ve nihayetinde de tek bir suresinin benzerini (Bakara 2/23; Yûnus 10/38) getirmeleri istenmiştir. Müşriklerle yönelik olarak yapılan bu meydan okuma ne Kur'an-ı Kerim'in nüzûlü esnasında ne de daha sonraki dönemlerde bir karşılık bulmuştur. Kur'an ayetlerinin benzerini meydana getirmeye yönelik bazı teşebbüsler olsa da bunlar kesinlikle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²¹²

Mekkeli müşrikler, vahyin toplum üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla ellerinden gelen her şeyi yapmışlar, bu uğurda mallarını ve canlarını feda etmeyi bile göze almışlardır. Buna göre vahyin etkisini ortadan kaldırmak için her şeyi yapmaya hazır olan bir topluluğun gücü yettiği halde Kur'an'ın meydan okuması karşısında sessiz kalıp cevap vermemesi imkânsızdır.²¹³ Şayet Mekkeli müşrikler veya daha başkaları, tarihî süreç içerisinde böyle bir karşılık vermiş olsalardı, bununla ilgili haberler sonraki nesillere mutlaka aktarılırdı ki, bu meyanda bir habere ulaşılmamıştır. Sonuç olarak Kur'an'ın ilk muhataplarının bu meydan okumaya bir cevap veremedikleri kesinlik kazanmış, böylece Kur'an'ın i'câzı bir iddia olmanın ötesinde açık bir olgu haline gelmiştir.²¹⁴

²¹¹ Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyâni*, 53-62; Zağlû'r-Râgıb Muhammed Neccâr, *Min Âyâtî'l-İlmi* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2006), 29-32; Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Kur'an'ın Belâgâtı ve İ'cazı Üzerine*, 65-81.

²¹² Yusuf el-Karadâvî, *Keyfe Neteâmelü Mea'l-Kur'ani'l-Azîm*, 38-39; Ahmed Cemal el-Umerî, *el-Mebahisu'l-Belâğîyye fî Dav'i Kadîyyeti'l-İ'cazi'l-Kur'aniyyi*, 18-20; Mehmet Aydın, *Müsbet İlim ve Allah* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1971), 168-171.

²¹³ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz*, çev. Osman Güman (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2015), 44; Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Kur'an'ın Belâgâtı ve İ'cazı Üzerine*, 67-70.

²¹⁴ Aişe Abdurrahmân Bint Şâtî, *El-İ'câzü'l-Beyâni Li'l-Kur'ân ve Mesâilü İbni'l-Ezrak: Dirâse Kur'âniye Lügaviyye Ve Beyâniyye* (Kahire: Daru'l-Ma'rife, 1984), 80; Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Kur'an'ın Belâgâtı ve İ'cazı Üzerine*, 70.

Kur'an-ı Kerim'de, hadis-i şeriflerde, sahabe-i kiramın ve tabiinin sözlerinde mucize ve i'caz kelimesi geçmiyordu. Bunun yerine ayet kelimesi kullanılıyordu.²¹⁵ Mucize ve i'caz kavramları genel olarak birbirinin yerine kullanılıyorsa da, aralarında fark vardır. Şöyle ki, mucize daha genel bir kavram olup bütün peygamberlerin peygamberliğinin ispatına yönelik bir delil niteliği taşımaktadır. İcâz ise Kur'ân'ın ilâhî bir kitap ve eşsiz bir kelimeler olduğu ispat etme niteliğini taşımaktadır.²¹⁶

Kur'an-ı Kerim'in tamamı mu'ciz olmasına rağmen i'caz derecesi her yerinde aynı seviyede değildir. Dolayısıyla i'cazın zirvesinden başlayıp beşerin sahip olduğu belâğatın zirvesine doğru iniş gösteren dereceler vardır. İşte bu durum da ayetler arasındaki i'caz farkını gösterir.²¹⁷

3.2. İ'cazın Yönleri

Kur'ân-ı Kerim'in bir benzerini getirmekten insanların âciz kaldıkları konusunda İslâm âlimleri hemfikirdir. Ancak Kur'ân-ı Kerim'in i'caz yönleriyle, yani i'câzın hangi bakımlardan gerçekleştiği hususuyla ilgili olarak farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Öyle ki, meseleye nübüvvetin ispatı açısından bakıldığında, Kur'an'ın tutarlılığı, iç bütünlüğü ve gaybla ilgili haberler gibi insanları âciz bıraktığı düşünülen bütün yönler söz konusu edilebilmektedir. Sadece bir sure ile meydana okuma (tehaddî) anlamındaki i'câz, kuşkusuz istisnasız her bir sure için geçerlidir. İşte bu sınırlı çerçevede âciz bırakmayı açıklamak üzere iki temel görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan birincisi, insanların tek bir surenin benzerini meydana getirmeye güç yetirebilmelerine rağmen yüce Allah tarafından bunun engellendiği anlamına gelen “sarfe” görüşü, diğeri ise, her bir sûrenin dil ve üslûp özellikleri bakımından hiçbir şekilde taklit edilmesinin mümkün olmadığını kabul eden görüştür. Kur'an-ı Kerim'in i'câz yönlerine ilişkin bu ikinci görüş kapsamında olmak üzere değerlendirebileceğimiz pek çok fazla görüş vardır. Bu görüşlere kısaca yer verildikten sonra ilmi i'caz konusu ayrı bir başlık altında incelenecektir. İ'câzü'l-

²¹⁵ Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 81.

²¹⁶ Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 18; Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Kur'an'ın Belâğâtı ve İ'cazı Üzerine*, 36; Mehmet Zeki Doğan, *Kur'an'ın Bilimsel İ'cazı*, 30.

²¹⁷ Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Kur'an'ın Belâğâtı ve İ'cazı Üzerine*, 25-26.

Kur'an ile ilgili olarak ileri sürülen başlıca i'câz yönlerine ilişkin görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür:²¹⁸

a) Sarfe Nazariyesi

“Sarfe” kelimesi, menetmek, alıkoymak, engellemek anlamlarına gelir. Muayyen bir görüşe isim olunca sonuna “ta” getirilerek “sarfe” şeklini almıştır. İlk defa Mu'tezile alimi Nazzâm (ö. 231/845) tarafından ileri sürüldüğü kabul edilen sarfe nazariyesine göre Kur'an-ı Kerim dil ve üslûp yönünden benzeri yapılamayacak bir metin değildir. Ancak Yüce Allah Arapları Kur'an'a karşı çıkmaktan alıkoymuş, akıllarını çelmiş, edebi güç ve kudretlerini dumura uğratmış ve muaraza esnasında kendilerine gerekli olan bütün bilgi birikimlerini kökünden kurutmuştur. Şayet harici bir tesir yani Yüce Allah'ın dıştan müdahalesi olmasaydı, o günün edipleri, Kur'an-ı Kerim'in benzerini, hatta çok daha güzelini meydana getirirlerdi.²¹⁹ Sarfe nazariyesi, başta Bâkılânî (ö. 403/1013) olmak üzere Sünnî âlimlerin çoğunluğu tarafından eleştirilmiştir.²²⁰

b) Dil ve Üslûp Yönüyle İ'câz

Sözlükte “tutulan yol, tarz, tavır” anlamındaki üslûb kelimesi terim olarak sözün dizilmesinde ve lafızların seçilmesinde izlenen metodu ifade eder.²²¹ Bir husus muhataba anlatılmak istenildiğinde çok sayıda biçim ve ifade tarzıyla dile getirilebilmektedir. Dili kullanan kimse kendi tercihleri ile sözü oluşturmakta, ifadelerin seçimi ve söz diziminde (nazım) izlediği yaklaşımla kendine has bir üslûp ortaya koyabilmektedir. Dolayısıyla bağlamın farklılığı, farklı ifade biçimleri ve anlatım tarzlarını gerektirmektedir. Üslûbu'l-Kur'an denildiğinde kastedilen ise,

²¹⁸ Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 81-101; Aîşe Abdurrahmân Bint Şâtî, *El-İ'câzü'l-Beyânî Li'l-Kur'an ve Mesâilu İbni'l-Ezrak: Dirâse Kur'âniye Lügaviyye Ve Beyâniyye*, 78; M. Abdullah Draz, *Nebe'ü'l-Azim: Nazaratun Cedide fi'l-Kur'an* (Riyad: Daru Taybe, 2000), 99; Yusuf el-Karadâvî, *Keyfe Neteâmelü Mea'l-Kur'ani'l-Azîm*, 39; Enver Arpa, “İ'cazü'l-Kur'an Konusuna Farklı Bir Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/1 (2002), 86-88; Zağlû'r-Râgıb Muhammed Neccâr, *Min Âyâtî'l-İlmi*, 12-13.

²¹⁹ Aîşe Abdurrahmân Bint Şâtî, *El-İ'câzü'l-Beyânî Li'l-Kur'an ve Mesâilu İbni'l-Ezrak: Dirâse Kur'âniye Lügaviyye Ve Beyâniyye*, 82; Ahmed Cemal el-Umerî, *el-Mebahisu'l-Belâğîyye fî Dav'i Kadıyyeti'l-İ'cazi'l-Kur'aniyyi*, 26-28; Nasrullah Hacımuftuoğlu, *Kur'an'ın Belâğâtı ve İ'cazi Üzerine*, 95; Arpa, “İ'cazü'l-Kur'an Konusuna Farklı Bir Yaklaşım”, 89.

²²⁰ Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 81-83-108; Yusuf Şevki Yavuz, “İ'cazu'l-Kur'an”, 21/403; Ahmed Cemal el-Umerî, *el-Mebahisu'l-Belâğîyye fî Dav'i Kadıyyeti'l-İ'cazi'l-Kur'aniyyi*, 28-32; Yusuf Şevki Yavuz, “Sarfe”, *Dib İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/140.

²²¹ İsmail Durmuş, “Üslûb”, *Dib İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/382; M. Suat Mertoğlu, “Üslûbu'l-Kur'an”, *Dib İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/382.

gerek kelimelerin seçimi gerekse cümle yapısında Kur'an'ın kendine has anlatım tarzıdır.²²² Kur'an-ı Kerim, söz sanatlarında maharet göstermenin revaçta olduğu ve edebî zevkin en üst düzeye çıktığı bir dönemde nazil olmuştur. Kur'an daha ilk nâzil olduğu günlerde, Arap yarımadasında görülen sözlü ya da yazılı anlatım tarzlarından oldukça farklı olması ve o gün için bilinen edebî türlerden hiçbirine benzememesiyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Takdim-tehir, hazif-zikir, ta'rîf-tenkîr, fasıl-vasıl, iltifat ve kasr gibi meânî ilminde incelenen söz dizimi uygulamalarıyla murad-ı ilâhının, muhatapların durumuna ve bağlama en uygun şekilde ifade edilmesi sağlanmıştır. Soyut kavramlarla metafizik gerçekleri somutlaştırarak insan zihninde âdeta canlandıran teşbih, temsil ve istiareler Kur'an'ın etkileyici üslûbunun bir parçasıdır. Kur'an'da geçmiş toplulukların akıbetleri ile, peygamberlerin kıssaları sıklıkla anlatılmıştır. Böylece dinî ve ahlâkî değerlerin, kıssalar yoluyla her seviyeden insanın anlayabileceği bir tarzda anlatılması sağlanmıştır. Söze güzellik katan bedîî sanatları, bazı ayet-i kerimelerin tamamının ya da bir kısmının insanlara usanç vermeyecek şekilde tekrarlanması, bazı sure başlarında bulunan hurûf-ı mukattaalar, anlatımda soru ve cevap yönteminin uygulanması, yemin, istifham ve tekit gibi unsurlara yer verilmesi, darbimesel ve kıssalarla bazı prensiplerin ve metafizik gerçeklerin somut hale getirilmesi Kur'an'ın dikkat çeken üslûp özellikleri bağlamında zikredilebilir. Kur'an-ı Kerim kullandığı hitabet ve belâgat aracılığıyla muhataplarını etkisi altına almıştır. Vahyin kısa sürede hüsn-i kabul görmesi ve İslâm'ın olağanüstü bir hızla yayılmasının bir sebebi de Kur'an'ın etkileyici üslûbudur.²²³

Belâgat ve tefsir âlimlerinin ifadelerine göre Kur'an'ın öne çıkarılan dil ve üslûp özellikleri şunlardır:

Yapısı itibariyle bilinen edebî şekillerden farklıdır. Kur'an-ı Kerim, Arap toplumunun edebiyata ilgisinin en yoğun olduğu, adeta altın çağını yaşadığı bir dönemde kendi dillerinde, “apaçık bir Arapça” ile (Nahl 16/103; Zuhuf 43/3)

²²² M. Suat Mertoğlu, “Üslûbu'l-Kur'an”, 42/382.

²²³ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 115; Ahmed Cemal el-Umerî, *el-Mebahisu'l-Belâğiyye fî Dav'i Kadîyyeti'l-İ'cazi'l-Kur'aniyyi*, 18; M. Suat Mertoğlu, “Üslûbu'l-Kur'an”, 42/382.

gelmiştir. Şu kadar var ki, üslûbu, o dönemde bilinen gerek şiir gerekse nesir formlarından farklı olup kendine has özelliklere sahiptir.²²⁴

Üslûp bakımından mükemmeldir ve mükemmellik süreklilik arz etmektedir. Bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerîm, farklı konular ve edebî türler ihtiva etmektedir. Kur'an'da geçmiş toplumların akıbetleri, peygamberlere ait kıssalar, tarihî olaylar, inanç esasları, ibadetler, fikhî hükümler, öğüt, vaad ve tehdit gibi her biri ayrı üslûp özellikleri gerektiren değişik konularda süreklilik içinde en uygun edebî kullanımın sağlanması i'câz yönlerinden biri olarak değerlendirilmiştir.²²⁵

Gönüllere tesir etmektedir. Kur'ân-ı Kerîmi işiten herkes onun etkisi altında kalmaktadır. Bunda okunan ayetlerin içeriği ile dinleyen kişinin o andaki ruh dünyası etkili olmaktadır. Duruma göre insanların sevinç, ferahlık, haşyet ve ürperti gibi duygularını bir anda harekete geçirmektedir. Nitekim Hz. Ömer'in Tâhâ sûresini işiterek müslüman olması ve müşriklerin ileri gelenlerinin Kur'an'ı gizlice dinlemeleri bunun örneklerindendir.²²⁶

Canlı tasvirlerle her seviyedeki insana hitap etmesi. Kur'ân-ı Kerîm'de, insanların iki cihan saadetine kavuşmasını sağlayacak inanç esasları ve amelî hükümler kolaylıkla anlaşılıp, tatbîkine imkan verecek tarzda ve ruhları cezbedecek şekilde sunulur. Kur'ân-ı Kerîm'de nazarî tartışma üslûbundan uzak bir şekilde ruhî ve mânevî haller, cennet ve cehennemle ilgili anlatımlar, insan tipleri, peygamber kıssaları, toplumların akıbetleri, tarihî olaylar ve kıyamet manzaraları insanların duygu ve hayal dünyalarına hitap edecek biçimde tasvir edilerek tablolaştırılır. Böylece en soyut kavramlar somut hale getirilerek aklî konular en bedîhî gerçekler olarak idrak ettirilir.²²⁷

²²⁴ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 115; Ahmed Cemal el-Umerî, *el-Mebahisu'l-Belâğiyye fî Dav'i Kadiyyeti'l-İ'cazi'l-Kur'aniyyi*, 21-32.

²²⁵ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz*, 50-66; Ahmed Cemal el-Umerî, *el-Mebahisu'l-Belâğiyye fî Dav'i Kadiyyeti'l-İ'cazi'l-Kur'aniyyi*, 18-34.

²²⁶ Aîşe Abdurrahmân Bint Şâtî, *El-İ'câzü'l-Beyânî Li'l-Kur'ân ve Mesâilu İbni'l-Ezrak: Dirâse Kur'âniye Lügaviyye Ve Beyâniyye*, 42-46; M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 114-115; Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 338; Tahsin Görgün, "Kur'an (Mahiyeti)", *Dib İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/389; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/4/704.

²²⁷ Seyyid Kutub, *Kur'an'da Edebî Tasvir*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Hilal Yayınları, 1967), 29-127; M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 116-117; Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 338-353.

Kur'ân-ı Kerîm, fonetik özellikleri ve ses uyumuyla dinleyenler üzerinde büyük etki uyandırmaktadır. Arapça'da bulunan ötümlü, ötümsüz, kalın, ince, ıslıklı, sert, yumuşak vb. çeşitli yapısal özelliklere sahip olan harfler, Kur'ân-ı Kerîm'de fonetik uyum arzedecek şekilde bir araya getirilmiştir. Ayetlerin genelinde âhenkli ve ritmik kalıp ve usullerle ses benzeşmeleri sağlanmış, cinas, fâsıla ve tekrarlarla etkileyici bir mûsiki oluşturulmuştur.²²⁸

Nazmı (söz dizimi) mükemmeldir. Nazm, kelimelerin gelişi güzel yan yana gelmesi değil, akıl ve mananın hakim olduğu bir dil mantığı ile vücut bulmasıdır. Kur'an'da en uygun kelimeler, yapısal bir bütün oluşturacak şekilde, en uygun sarf ve nahv yapıları içerisinde ve bağlamın gereklerini karşılayacak şekilde dizilmiştir. Her bir sûrenin i'câzı da ancak bu özel nazım ile açıklanabilir.²²⁹

Nazım taraftarlarına göre Kur'an'da herhangi bir kelime yerinden oynatıldığı takdirde bunun dil kurallarını ihlâl edeceği açıkça görülür. Kur'an'ın fesahat ve belâgat açısından Arap ediplerinin erişemeyeceği böyle bir üstünlük taşıması ve nesirle şiir dışında farklı bir üslûba sahip bulunması, onun hata yapmayan ve her şeyi bilen Allah'ın kelâmı olduğunu gösterir.²³⁰

c) Gayb Bilgisi ile İlgili İ'caz

Râgıb el-İsfahânî'ye göre gayb, duyularla algılanmayan ve aklın zorunlu olarak gerektirmediği her şeydir.²³¹ Kur'an-ı Kerim'de geçmişte yaşanan bir kısım olaylardan bahsedildiği gibi gelecekte yaşanacak bazı olaylardan da haber verilmiştir. Mesela müşriklerin hicretin 2. yılında (Bedir Harbi'nde) uğrayacakları mağlubiyetle (Kamer 54/45); İranlıların Bizanslılar karşısında maruz kalacakları yenilginin aynı zamana rastlayacağı (Rum 30/2-5), müslümanların Mescid-i Harâm'a güven içerisinde girecekleri (Feth 48/27) ve Mekke'yi fethedecekleri (Nasr 110/2)

²²⁸ Seyyid Kutub, *Kur'an'da Edebî Tasvir*, 160; M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 116; Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 128-132; Alican Dağdeviren, "Kur'an'ın Fonetik İ'câzı" 20/31 (2009), 69-88.

²²⁹ Nasrullah Hacımuftüoğlu, *Kur'an'ın Belâgâtı ve İ'cazı Üzerine*, 122-125; M. Taha Boyalık, *Dil Söz ve Fesâhât* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 22-29; Sedat Şensoy, "Nazmu'l-Kur'an", *Dib İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/464-466.

²³⁰ M. Abdullah Draz, *Nebe'ü'l-Azim: Nazaratun Cedide fi'l-Kur'an*, 103; Ahmed Cemal el-Umerî, *el-Mebahisu'l-Belâğîyye fi Dav'i Kadîyyeti'l-İ'cazi'l-Kur'aniyyi*, 267-288.

²³¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfradât fi Ğaribi'l-Kur'an*, 616-617.

önceden haber verilmiştir. Haber verilen her şey zaman içinde aynen gerçekleşmiştir. İşte bunlar onun bir başka i'câz yönünü oluşturur.²³²

d) Sayısal İ'câz

Bu nazariye, Kur'an-ı Kerim'de geçen harf, kelime, ayet ve sureler veya zıt kelimeler arasında sayısal bir uygunluğun bulunduğu ve bu dengeyi bozacak herhangi bir istisnaya raslanılmadığı düşüncesine dayanmaktadır. Bu nazariyeyi, Abdürrezzak Nevfel bilgisayarda yaptığı çalışmalar sonucunda ileri sürmüştür. Buna göre Kur'an-ı Kerim'de anlam yönünden birbirine zıt olan kelimeler eşit sayıda geçmektedir. Meselâ dünya ve âhîret 115'er defa, şeytan ve melekler 68'er defa, hayat ve ölüm 145'er defa, sâlihât ve seyyiât 167'şer defa, nef' ve fesad da 50'şer defa tekrarlanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de gerek harfler gerek kelimeler arasında bir ölçü bulunmaktadır. Hal böyle olunca, bu nitelikleri taşıyan bir kitap bir beşer tarafından yazılmış olamaz. Böyle bir kitap ancak her şeyin kemiyet, keyfiyet ve ölçüsünü bilen Yüce Allah tarafından gönderilmiş olabilir.²³³ Bu görüşte olan bilim insanları konuyu iyi niyetle ele almış olsalar da, bunların ortaya koydukları sonuçlar apaçık zorlamalarla doludur.²³⁴

Reşâd Halîfe tarafından on dokuz sayısı esas alınmak suretiyle ileri sürülen i'câz nazariyesine gelince, bu düşünce, Bahâilik inancını temellendirmek üzere ileri sürülmüş bir çalışma olarak değerlendirilmiş ve netice de tutarsızlıkları kanıtlanmıştır.²³⁵ Ona göre Kur'an'ın sırrı ve nazımının üstünlüğü, bu 19 rakamındaki benzerlikte yatmaktadır. 19 sayısı, Müddessir suresinde yer almaktadır. Besmele de bu sırra binaen 19 rakamından teşekkül etmektedir. Yine ilk ayeti besmele olan Fatiha suresinin tamamı, Müddessir suresinin “عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ لَوَاحَةٌ لِلْبَشَرِ” ile ayetlerinden sonra nazil olmuştur. Yani Fatiha suresinin bir ayeti olan besmele, Hz. Peygambere “Aleyha tisa'te aşere” ayetinden sonra indirilmiştir. Çünkü besmele 19 (Tisa'ate Aşere) sayısından teşekkül etmiştir. Ona göre buradaki hakikat, yalnız

²³² Aîşe Abdurrahmân Bint Şâtî, *El-İ'câzü'l-Beyânî Li'l-Kur'ân ve Mesâilu İbni'l-Ezrak: Dirâse Kur'âniye Lügaviyye Ve Beyâniyye*, 92-93.

²³³ Mehmet Zeki Doğan, *Kur'an'ın Bilimsel İ'cazı*, 92-94.

²³⁴ Arpa, “İ'cazü'l-Kur'an Konusuna Farklı Bir Yaklaşım”, 103.

²³⁵ Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 303-355; Tayyar Altıkulaç, *Yüce Kitabımız Kur'an* (Ankara: Ankara Diyanet Vakfı, 2022), 98-105; Orhan Kuntman, “Ondokuz Meselesi'nin Reddi ve Bu Meselesi ile İlgili Önemli Açıklamalar”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 2/7 (1988), 8-19; Mehmet Zeki Doğan, *Kur'an'ın Bilimsel İ'cazı*, 92-98.

başına Kur'an'ın bir insan ürünü olmadığına yeterli bir delildir.²³⁶ Halbuki, Reşad Halife'nin bu iddiası, bir çok yönden yanlışlıklar içermektedir. Mesela, bu düşüncesine dayanak yaptığı “besmelenin 19 rakamdan oluştuğu iddiası” doğru değildir. Zira besmele, 20 kelimeden, şayet Rahman kelimesindeki Elif'i de ilave edersek tam 21 harften oluşmaktadır. Reşad Halife'nin fiziksel gerçek olarak ileri sürdüğü hususlarda bu kurgusunu formüle etmek için pek çok hileye başvurduğu görülmektedir. Sözelimi, 3 nolu fiziksel gerçek diye ileri sürdüğü tezinde, “İlk Kur'anî vahiy 19 kelimeden oluşmuştur” diyerek Alak suresinin ilk beş ayetini kelimelerine ayırmış ve bunları 19 olarak çıkarmak için, “ellezi” ismi mevsulünü bir kelime olarak kabul ettiği halde “ma” ismi mevsulünü kendisinden sonra gelen “lem” edatıyla birlikte tek kelime halinde vermiştir. 4 nolu fiziksel gerçek! olarak ise, “İlk Kur'anî vahiy 76 harften oluşur ve 76 sayısı 19 un 4'le çarpımıdır” demektedir. Reşad, Alak suresinin bu ilk bölümünün harflerini 76 olarak çıkarmak için iki defa geçen “el-insan” kelimesindeki “elif'i saymayarak” bu sayıyı tutturmaya çalışmıştır. 7 nolu fiziksel gerçekte! ise, “İlk sure olan Alak suresi 285 harften oluşmaktadır ve bu 19 sayısının 15 ile çarpımından teşekkül etmektedir” demektedir. Daha önce besmeleyi harflerine ayırırken “bismi” kelimesini üç harf olarak almış olduğu halde buradaki kurgusunu oluşturabilmek için aynı kelimeyi bu defa 4 harf olarak kabul etmektedir. Ancak bu da yeterli gelmemektedir. Bunun için yine “el-insan” kelimelerindeki elif'leri saymamakta ve “reahu” kelimesinde -şimdiye kadar yaptığının aksine- elif'in yanına bir de “hemze” ilave ederek sayısını 4'e çıkarmaktadır. Yine 7 nolu gerçekte! Peş peşe geçen “nasiyetun” kelimesindeki elif'i saydığı halde, “kazibetun” kelimesinde ise saymamaktadır.²³⁷ Buna benzer misalleri çoğaltmak mümkündür.²³⁸

3.3. Bilimsel İ'caz

Abdulmecîd ez-Zindânî, bilimsel i'câzı şöyle tanımlamıştır: “Kur'ân-ı Kerîm'in ve Sünnet-i Nebevîyye'nin, müspet bilimin ispat ettiği, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında beşerî vasıtalarla idrak edilmesinin imkansızlığı sâbit olan bir

²³⁶ Arpa, “İ'cazû'l-Kur'an Konusuna Farklı Bir Yaklaşım”, 104.

²³⁷ Orhan Kuntman, “Ondokuz Meselesi'nin Reddi ve Bu Meselesi ile İlgili Önemli Açıklamalar”, 8; Enver, “İ'cazû'l-Kur'an Konusuna Farklı Bir Yaklaşım”, 104-105.

²³⁸ Orhan Kuntman, “Ondokuz Meselesi'nin Reddi ve Bu Meselesi ile İlgili Önemli Açıklamalar”, 8-19.

hakikati haber vermesidir.”²³⁹ Mürhef es-Sakkâ da bilimsel i’câzı şöyle tanımlamaktadır: “Kur’ân-ı Kerîm’in, bilimin birçok alanına dair hakikatlere, bilimin onları keşfetmesinden ve onların kabul edilmesinden uzun bir zaman önce göstermiş olmasıdır.” Zağlûl en-Neccâr da bilimsel i’câz için “Kur’ân-ı Kerîm’in, kâinâtın hakikatlerinden bir hakikate ya da olgulardan bir olguya, müktesep bilimin ulaşmasından asırlar önce işaret etme konusundaki önceliğinin ispat edilmiş olmasıdır” şeklinde tarif etmiştir.²⁴⁰ Tanımlardan da anlaşılacağı üzere bilimsel i’câz, bilimsel tefsirden daha özel bir mana ifade etmektedir. Kur’ân-ı Kerim tarafından sunulan hakikatlerin, bilimin son verileriyle tamamen mutabakat halinde olduğu müşahade edilmektedir.²⁴¹

Bilimsel tefsir ile bilimsel i’câz birbirine karıştırılmamalıdır. Bilimsel tefsir, ilmi gerçeklerden bahseden ayetlerin bilimsel verilerle yorumlanmasından ibarettir. Dolayısıyla bilimsel i’câz, bilimsel tefsirden daha özel bir mana ifade etmektedir. Bilimsel tefsirin ilgi alanı, yalnızca bilimsel i’câz ile sınırlı değildir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de belki de i’câz özelliği taşıyan âyetlerden çok, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bilimsel açıklamalarla izah edilebilecek âyetler yer almaktadır. Bilimsel i’câz, nüzul döneminin birikim, tecrübe ve imkanları içerisinde tespiti mümkün olmayan ancak daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve Kur’ân’da doğrudan ifade edilmiş ya da dolaylı olarak kendisine işâret edilmiş kevnî durum ve hadiseleri karşılamaktadır. İşte tam bu noktada bilimsel tefsir bunların açığa çıkarılması veya Kur’ân-ı Kerîm’in ilgili âyetleri ile aralarındaki bağı izah etme vazifesini icra etmektedir.²⁴²

Bilimsel i’câz ise, ilgili ayetlerin tehattî bağlamında ve Kur’ân-ı Kerim’in i’câzının bir yönü olarak değerlendirilmesidir. Bilimsel i’câz, deneye dayalı bilimlerin ortaya koyduğu gerçekleri daha bunlar keşfedilmeden önce Kur’ân’ın haber vermesidir. Bu durum ise, Kur’ân’ın gaybî i’câzı kapsamında değerlendirilmiş ve tehattî ile irtibatlandırılmıştır. Şöyle ki, Kur’ân’ın bilime yönelik beyanları nazil olduğu dönemdeki insanlar tarafından bilinmesi mümkün olmayan hususlardır. Bu nedenle Kur’ân bu bilgilerle muhataplarına meydan okumaktadır. Mesela insanın yaratılışını anlatan ayetler 18. asra kadar bilinmiyordu. Dolayısıyla bu tür bilimsel

²³⁹ Serkan Ünal, *Lafzin Manaya Delaleti Açısından Bilimsel Tefsir (Usûlî Tefsir Önerisi)*, 98.

²⁴⁰ Serkan Ünal, *Lafzin Manaya Delaleti Açısından Bilimsel Tefsir (Usûlî Tefsir Önerisi)*, 98.

²⁴¹ M. Abdullah Draz, *Kur’an’ın Anlaşılmasına Doğru*, 189-190.

²⁴² Serkan Ünal, *Lafzin Manaya Delaleti Açısından Bilimsel Tefsir (Usûlî Tefsir Önerisi)*, 98-99.

veriler, Kur'ân'ın Yüce Allah'ın kelâmı olduğunun ve insanlar tarafından bir benzerinin getirilemeyeceğinin delilidir.²⁴³

İlmi i'câz, vahyin nüzulü ile başlamış olup, Yüce Allah yeryüzüne ve üzerinde bulunanlara varis oluncaya kadar devam edecektir.²⁴⁴ Yukarıda da ifade edildiği üzere Kur'an-ı Kerim'in'in erişilmez bir bilimsel bilgi mucizesi olduğu esasına dayanan ve özellikle 20. yüzyılda üzerinde fazlaca durulan bu i'câz türü iki farklı bölümde ele alınmıştır. Birincisi, kâinat ile ilgili olup, müspet bilimlerin deney ve gözlem metotlarına dayanmak suretiyle kâinatın varoluş ve işleyişi hakkında verdiği bilimsel bilgilerle, Kur'ân-ı Kerim'in Yüce Allah'ın varlığına, birliğine ve ahiret gününün gerçekleşeceğine dikkat çekmek amacıyla kainatın yaratılışı ve işleyişi hakkında verdiği bilgilerin birbiriyle tam bir uyum içerisinde olması bu i'câzın özünü teşkil etmektedir. İkincisi ise, insanlarla ilgilidir. Bu da, Kur'ân-ı Kerim'in insanın yaratılış merhalesinden başlayıp sosyal bir varlık olarak ihtiyaç duyduğu bilgilere varıncaya kadar ilgi alanına giren hususlarda verdiği bilgiler, bilimsel i'câzın ikinci ayağını teşkil etmektedir.²⁴⁵

a) Kâinatla ilgili ilmi i'câz: Göklerin ve yerin nasıl yaratıldığı hususu ile ilgili olarak öteden beri insanlar farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları ilk yaratılan şeyin su, bazıları ateş, bazıları da gaz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazıları ise yaratılışı bütünüyle inkar ederek “ezelî ve ebedî bir alem” fikrini savunmuşlardır. Kur'an-ı Kerim, Yüce Allah'ın gökleri ve yeri, insanı ve diğer varlıkları nasıl yarattığı hakkında insanlara bazı bilgiler vermiştir. Pozitif bilimlere ise, gözlem ve deney yöntemlerini kullanmak suretiyle tabiatın oluşum ve işleyişi konusunda bazı bilimsel bilgiler ortaya koymuştur. İşte Kur'an-ı Kerim'in Yüce Allah'ın varlığı, birliği ve ahiretle ilgili hususlara dikkat çekmek için tabiatın oluşum ve işleyişine ilişkin verdiği bu kısa bilgilerle pozitif bilimlerin gözlem ve deney yöntemlerini kullanmak suretiyle tabiatın oluşum ve işleyişi konusunda ortaya koyduğu bazı bilimsel bilgilerin uygunluk arzemesi²⁴⁶ bu i'câzın esasını teşkil etmektedir.²⁴⁷

²⁴³ Serkan Serkan Göktaş, “Kur'an'ın Bilimsel İ'câzı”, *Batman Akademi Dergisi* 6/1 (2022), 23.

²⁴⁴ Süleyman Tavarane, *el-İ'câzü'l-İlmi fi'l-Kur'ani'l-Kerim: el-Kevn ve'l-Mâü*, 9.

²⁴⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “İ'câzü'l-Kur'an”, 21/403; Serkan Göktaş, “Kur'an'ın Bilimsel İ'câzı”, 23.

²⁴⁶ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 189-190.

²⁴⁷ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 192; Yusuf Şevki Yavuz, “İ'câzü'l-Kur'an”, 21/403; Mehmet Zeki Doğan, *Kur'an'ın Bilimsel İ'câzı*, 135-136.

Yerin göklerle bitişik olup sonradan ayrıldığı, canlıların sudan yaratıldığı (Enbiya 21/30), gezegenlerin gökte yüzdüğü (Enbiya 21/30-33), güneşin belirli bir yörüngede yüzdüğü (Yasin 36/38), semanın ilk halinin gaz olduğu (Fussilet 41/11), meyvelerin rüzgar aracılığıyla tohumlandığının bildirilmesi (Ra'd 13/3; Hicr 15/22) gibi konular²⁴⁸ Kur'an-ı Kerim'de yer alan bilimsel i'caz örneklerindendir.²⁴⁹

Bunların yanı sıra modern bilimin keşfettiği Kur'an-ı Kerim'de kısaca veya işaret yoluyla temas edilen daha pek çok ilmî konuya atıf yapıldığını görmekteyiz. Bunların bir kısmını şöylece zikredebiliriz:

a) Kainatın yaratılışı (A'raf 7/54; Hud 11/7; Enbiya 21/30; Fussilet 41/11)²⁵⁰, güneşin bizzat ısı ve ışık kaynağı olması (Yunus 10/5; Nuh 71/16; İsrâ 17/22; Furkan 25/61; Nebe 78/13), dünyanın yuvarlaklığı (Yasin 36/37; Zümer 39/5; Zuhurf 43/66; Rahman 55/33; Naziât 79/ 30-31), kainatın genişlemesi (Zariyat 51/47)²⁵¹, dünyanın ve gök cisimlerinin belli bir yörüngede dönmesi (Araf 7/54; Neml 27/88; Yasin 36/40; Rahman 55/5; Mülk 67/15), dünyanın kutuplardan basıklaştırılması (Ra'd 13/41; Enbiya 21/44), Ay'ın soğuması (İsrâ 17/19; Naziât 79/27-29), kainattaki çekme, itme ve denge kanunları (Hacc 22/65; Lokman 31/10; Rahman 55/5), Güneş ile Ay arasındaki fark (Yunus 10/5; Nuh 71/16; Nebe 78/13), dünyanın çevresinde bir atmosfer tabakasının bulunması (Enbiya 21/32), göğe doğru yükseldikçe oksijenin azalması (En'am 6/125), yeryüzünün derinliklerinde rızık ve nimete işaret (Bakara 2/29), bitkilerin tozlaşması (aşılâyıcı rüzgarlar) (Ra'd 13/3; Hicr 15/22), dağların ağırlık merkezi olup yerküreyi sarsılmaktan koruması (Nebe 78/7; Naziât 79/2; Ğaşiye 88/19), denizde tatlı su ile tuzlu su arasına bir engelin konulması (Furkan 25/53; Neml 27/61; Rahman 55/ 19-20), hareket enerjisi (A'raf 7/57), bütün canlı varlıkların erkekli dişili yaratılması (Ra'd 13/3; Yasin 36/36; Zariyat 51/49), insanın yaratılışı (İsrâ 17/49-51; Mü'minun 23/12-14; Zümer

²⁴⁸ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 190; Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 388-442; Zağlu'r-Râgıb Muhammed Neccâr, *Min Âyâtî'l-İlmi*, 259-276; Mehmet Zeki Doğan, *Kur'an'ın Bilimsel İ'cazı*, 137-220.

²⁴⁹ Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 388-442; Zağlu'r-Râgıb Muhammed Neccâr, *Min Âyâtî'l-İlmi*, 259-276; Süleyman Tavarane, *el-İ'cazü'l-İlmi fi'l-Kur'ani'l-Kerîm: el-Kevn ve'l-Mâü*, 19-21; Davud Selman es-Sa'dî, *Esrarü'l-kevn fi'l-Kur'an* (Beyrut: Dârü'l-Harfî'l-Arabi, 1997), 36-42; Mehmet Zeki Doğan, *Kur'an'ın Bilimsel İ'cazı*, 137-220.

²⁵⁰ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 192; Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 388-442; Abdürrezzak Nevfel, *Allah ve Modern İlim*, çev. Akif Nuri (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1978), 14-22, 34-36; Mehmet Zeki Doğan, *Kur'an'ın Bilimsel İ'cazı*, 137-220.

²⁵¹ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 189-192; Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 388-442; Abdürrezzak Nevfel, *Allah ve Modern İlim*, 37; Mehmet Zeki Doğan, *Kur'an'ın Bilimsel İ'cazı*, 137-220.

39/6; Kıyame 75/37; Alak 96/1-2), parmak izleri (Kıyame 75/1-3), nesnelerin iletkenlikleri (Mü'minin 23/62), eşyanın aynen veya resimlerinin nakli (Neml 27/38-41), kokuların nakli (Yusuf 12/94), ulaşım vasıtaları (Nahl 16/42; Yasin 36/42), sıvılardaki yüzey gerilimi (Furkan 25/53), zamanın izafiliği (Hud 11/7; Hacc 22/47; Mearic 70/4), elektrik enerjisi (Nûr 43/35) gibi çeşitli konulardır.²⁵²

b) İnsanla ilgili ilmî i'câz: Kur'an'ın, insanın yaratılış safhalarından ferdî ve içtimâî bir varlık olarak ihtiyaç duyduğu bilgilere kadar ilgi alanına giren hemen her konuda vermiş olduğu bilgiler ilmî i'câzın ikinci safhasını oluşturur.²⁵³ İnsanlara iki cihan saadetine erişmelerini sağlayacak bilgileri öğretmesi, hakkı, hakikati, hikmeti, hayrı, sabrı tavsiye etmesi, adaleti gözetme, iffetli olma, yardımlaşma, güzel söz söyleme, hukuka riayet etme, ebeveynin yanı sıra hısım akraba, yakın ve uzak komşuya, bütün insanlara, hatta hayvanlara karşı iyi davranma gibi iyilikleri emretmesi, körü körüne taklitçilik, zulüm, yalan, hırsızlık, kumar, zina, adam öldürme, faizcilik, ahde vefasızlık, böbürlenme, başkasını küçük görme gibi her türlü kötülüğü yasaklaması²⁵⁴ bu tür i'câzın örnekleri arasında kaydedilir.²⁵⁵

Gerçek şu ki, ifrata varmadıkça, kesinlik kazanmış ilmî verilerle Kur'an-ı Kerim'in bildirdiği hakikatlerin karşılaştırılmasında her hangi bir sakınca olmadığı gibi, bu imanın kuvvetlenmesi için zaruridir de. Bir yandan kendisi üzerinde tefekkür ederek, diğer yandan da, gerek dış gerek iç dünyamızda Allah tarafından yaratılmış olan ve Kur'an-ı Kerim'in hak olduğuna kesin bir şekilde şahadet eden ayetleri müşahade ederek, Kur'an-ı Kerim bizi, menşeinin ilahi olduğunu keşfetmeye davet etmektedir (Nisa 4/81; Fussilet 41/53). Yukarıda zikretmiş olduğumuz misallerde, asla te'vil etmek söz konusu olmayıp sadece, Kur'an-ı Kerim'in bildirdiği hakikatle, asırlar boyunca yapılmış birçok ilmî çalışmalar neticesinde ortaya çıkan ve her biri kendi sınırlı sahasında mütehassıs ve ehliyetli alimlerin müşterek çalışmaları sayesinde ancak kesinlik kazanmış ilmî hakikatler arasında şaşırtıcı bir mutabakatı

²⁵² M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 189-192; Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 388-442; Celal Yeniçeri, "Güneş", *Dib İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/291; Mehmet Zeki Doğan, *Kur'an'ın Bilimsel İ'cazı*, 137-220.

²⁵³ Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 388-442; Celal Yeniçeri, "Güneş", 14/291; Mehmet Zeki Doğan, *Kur'an'ın Bilimsel İ'cazı*, 137-220.

²⁵⁴ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 73-113.

²⁵⁵ Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 443-473.

müşahade etmek söz konusudur. Bütün bunların basit bir raslantıdan ibaret olduğunu söylemek mümkün müdür?²⁵⁶

Cahiliyye döneminde, her türlü aletten mahrum olarak, sadece akli ve son derece sınırlı gözlemleriyle yetinmek zorunda kalan bir kimsenin; özellikle ahlakî, dinî ve içtimaî konulara ağırlık veren bir kitapta, hepsi de tekamül etmiş aletler ve birbirini tamamlayıcı mahiyette müşterek tecrübeler gerektiren, anatomiye, meteorolojiye, kozmolojiye, insan ve hayvan psikolojisine²⁵⁷ ve diğer sahalara dair mevzulardan bahsetmesi ve ne bir illüzyonun, ne devrinin ne çevresinin ne de şahsî hayal gücünün, hiçbir yerde izini bırakmadan, her konuda bize küllî ve ezeli kaideler vermesi tasavvur edilebilir mi?²⁵⁸

Kur'an-ı Kerim'in bildirdiği hakikatler bütün zihinlerin kavrayabileceği ve bunlardan ahlakî bir yarar temin edebileceği gerçeklerdir. İşte bu yüzdendir ki, Kur'an-ı Kerim her türlü coğrafi, ırkî ve diğer özelliklerin üstünde bulunmaktadır. Yine bu nedendir ki, bahsettiği şahısların ve yerlerin isimlerini umumiyetle zikretmemiş ve onlardan sadece insanlığın terbiyesi için gerekli olan derslerin alınmasını sağlamıştır. Sadece bu ulvî ifade şekli bile Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın keliması olduğu hususunda yeterli bir delil teşkil etmektedir.²⁵⁹

Kur'an-ı Kerim'in birçok i'caz yönü bulunduğu müsellemdir. İşte, modern ilmin günümüzde varabildiği ilmî sonuçları, Kur'an-ı Kerim'in on dört asır önce haber vermiş olması, onun ilmî i'caz yönünü teşkil etmektedir. Dolayısıyla geçmişte olduğu gibi günümüzde de onun bu yönü müfessirlerin olduğu kadar ilim adamlarının da dikkatlerini çekmeye devam etmekte ve onları bu sahada eserler vermeye yöneltmektedir. Nitekim günümüzde, ilmî tefsirin giderek ağırlık kazandığı görülmektedir.²⁶⁰

İlmî i'câz kavramı olarak bilimsel tefsir hareketi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bundan amaç, Kur'ân-ı Kerim'in mucize oluşunu bu yöntemle ispatlamaya çalışmaktır. Her iki kavram incelenirken de genellikle aynı ayetler ele alınmaktadır.

²⁵⁶ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 191.

²⁵⁷ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 191.

²⁵⁸ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 192.

²⁵⁹ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 196.

²⁶⁰ Salih Akdemir, *İlm-i Tefsir Hareketinin Değerlendirilmesi ve On Dokuz Rakamı Üzerine* (Ankara: Mim Yayınları, 1993), 10-11. (M. Abdullah Draz'ın, *Kur'an'ın anlaşılmasına doğru* isimli eserinin giriş bölümü)

Ancak aralarında yöntem ve amaç farklılığı vardır. Kısacası, ilmî i'câz, Hz. Peygamber'in risâletini ispat etme ve Kur'ân-ı Kerim'in Yüce Allah'ın kelamı olduğunu tehattî bağlamında ve Kur'ân'ın i'câzının bir vechi olarak ispat etme anlamında kullanılmaktadır. Bilimsel tefsir ise Kur'ân-ı Kerim'de geçen kevnî ayetleri bilimsel verilerle tefsir etme anlamında kullanılmaktadır. Bazı alimlere göre bilimsel i'câz bağlamında kullanılan veriler, kesinlik arz etmek durumunda iken; bilimsel tefsir bağlamında kullanılan veriler ise kesinlik arz etmek zorunda değildir, bunların teori düzeyinde olması yeterli kabul edilmektedir.²⁶¹ Şu kadar var ki, teknolojik gelişmelerin hızlandığı çağımızda bilimsel tefsirin teorilere dayanarak yapılması yeterli değildir. Ayet-i kerimeler iyi niyetle de olsa bilimsel gerçeklerle örtüşmeyen bir kısım hipotezler esas alınarak değil; bilimsel olarak ispatlanmış bilgilerle tefsir edilmelidir.²⁶²

Burada bilimsel i'câzla ilgili bazı örnekler verilecektir. Ancak bu örneklerin bazıları yukarıda zikrettiğimiz “bilimsel i'câz bağlamında kullanılan veriler, kesinlik arz etmek durumundadır” şartına tam olarak mutabık düşmemektedir. Şöyle ki, bilimsel tefsiri savunan birçok müfessir bilimsel i'câz bağlamında bu örnekleri zikretmektedir:

Bilimsel i'câz örnekleri:

Elmalılı, “*Biz rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik, gökten bir su indirip onunla sizin su ihtiyacınızı karşıladır. Onu depolayan siz değildiniz*” (el-Hicr 15/22) ayetinde geçen “rüzgârların aşılama yapmasını” bitkilerin çiftler şekilde oluşmasına vesile olan döllenme olayının rüzgârların polenleri dışı bitkilere taşınması şeklinde yorumlayarak Kur'ân'ın bilimsel i'câzına örnek vermiştir.²⁶³

Kainatın nasıl yaratıldığı, günümüze kadar geçen zaman dilimi içerisinde hangi merhalelerden geçip şimdiki halini aldığı sorusu bidayetden beri insanların zihinlerini hep meşgul etmiştir. Bu hususta kafa yoranlar bir kısım teoriler ileri sürmüşlerdir. Kainat Kur'an-ı Kerim'de beyan edildiği üzere yoktan mı yaratılmıştır (En'am 6/101) yoksa nüvesini teşkil eden bir maddeden mi var edilmiştir? İnsanlar, kainat

²⁶¹ Salah Abdülfetah el-Halidî, *İ'cazu'l-Kur'ani'l-Beyânî*, 388-393; Zağlu'r-Râgıb Muhammed Neccâr, *Min Âyâtî'l-İlmi*, 32-34; Mehmet Zeki Doğan, *Kur'an'ın Bilimsel İ'cazı*, 107.

²⁶² Süleyman Tavarane, *el-İ'cazu'l-İlmi fi'l-Kur'ani'l-Kerîm: el-Kevn ve'l-Mâû*, 9.

²⁶³ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser neşriyat, 1979), 5/3053-3054; Serkan Göktaş, “Kur'an'ın Bilimsel İ'cazı”, 26.

durağan bir halde midir, yoksa sürekli bir hareket ve oluşum içerisinde midir? gibi sorular üzerinde düşünmüşlerdir.²⁶⁴ Çağımızdaki Sir James Jeans (ö. 1938), George Gamow (ö. 1968), Erwin Glikes (ö. 1994), Fred Hoyle (ö. 2001), Thomas Gold (ö. 2004), Herman Bondi (ö. 2005), Velyaminov (ö. 2009) ve Steven Weinberg gibi bazı Astrofizikçiler, bu ve benzeri sorularla ilgili olarak farklı bilimsel teoriler ortaya koymak suretiyle cevap vermişlerdir. Bu teoriler içerisinde Kur’ân’ın ifâdelerine uygun olan George Gamow’un (ö. 1968) “Big Bang” (büyük patlama) teorisidir.²⁶⁵ Bu teoriye göre kainat sürekli genişlemektedir. Dolayısıyla onun bir başlangıcı vardır. Başlangıç noktasına erişmek için de kainatın hal-i hazırdaki genişlemesini tersine çevirmek gerekir. Gamow, kainatın ilk maddesinin çok yoğun ve aşırı sıcak, iğne ucu kadar bir madde olduğunu ve bu maddenin aşırı yoğunluk ve sıcaklık nedeniyle şiddetli bir şekilde patlaması sonucunda uzayın derinliklerine dağıldığını ileri sürmüştür. Kainat yaratılmadan önce madde, enerji, uzay, zaman ve mekân yoktu; bu yokluktan aniden şiddetli bir patlama ile atom altı parçacıklar yaratılmıştır. Saniyenin kentrilyonda birinde atomlar ve moleküller ortaya çıkmıştır. Böylece madde oluşmaya başlamış; dünya, güneş, yıldızlar ve galaksiler olmak üzere hepsi yerlerini alarak düzene girmiştir.²⁶⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de Yüce Allah’ın azametini, kudret ve kuvvetine delalet etmek üzere kainatın yaratılışı ile ilgili bir çok ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerin mahiyetlerinin daha iyi anlaşılması çağımızdaki bilimsel keşifler ve bu konuda ileri sürülen teorilerin yardımıyla mümkün olmuştur.²⁶⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de kainatın yaratılışı şöyle anlatılmaktadır: “*inkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmazlar mı?*” (Enbiyâ, 21/30). Bir diğer ayet-i kerimede ise, “*Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz*” (Zariyat, 51,47) buyrulmaktadır. Enbiya suresinin 30. Ayetini eski ve yeni müfessirler farklı şekillerde yorumlamışlardır.

Eski müfessirlerin görüşleri şöyledir:

²⁶⁴ Zeki Yıldırım, “Enbiya 30 Ekseninde Evrenin Oluşumu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013), 52.

²⁶⁵ Abdürrezzak Nevfel, *Allah ve Modern İlim*, 35; Caner Taslaman, *Big Bang ve Tanrı* (İstanbul: İstanbul Yayınları, 2003), 10-35.

²⁶⁶ Abdürrezzak Nevfel, *Allah ve Modern İlim*, 35; Caner Taslaman, *Big Bang ve Tanrı*, 10-35.

²⁶⁷ Ümit Şimşek, *Big Bang Kainatın Doğuşu* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1984), 53-53.

- a) Başlangıçta göklerle yer birbirine bitişik haldeydi, Yüce Allah bunları ayırıp aralarına havayı koydu.
- b) Başlangıçta gökler birbirine bitişik haldeydi, Yüce Allah onu yedi kat gök haline getirdi; aynı şekilde yer de bitişikti; onu da yedi kat yer haline getirdi.
- c) Yüce Allah önce geceyi yarattığı için her şey kapkaranlıktı, sonra da gündüzü yaratmak suretiyle karanlığı yarıdı.
- d) Başlangıçta gökler birbirine yapışık haldeydi, yağmur yağdırmıyordu; aynı şekilde yer de yapışık, bitki bitirmiyordu. Yüce Allah gökleri yağmurla, yeri de bitki ile yarıp ayırdı.²⁶⁸

Kur'ân-ı Kerîm'i bilimsel tefsir anlayışına göre yorumlamaya çalışan modern dönem müfessirlerine göre ise, ayette kainat başlangıçta bir tek kütle halinde olup, daha sonra içinde dünyanın da yer aldığı bir kısım parçalara ayrılmıştır.²⁶⁹ Son dönem müfessirlerin bu ayetle ilgili yaptığı yorum, günümüz astrofizikçilerin kainatın yaratılması hakkında ileri sürdükleri teoriyle örtüşmektedir.²⁷⁰ En son bilimsel teoriye göre uzaydaki cisimler vaktiyle bir gaz ve toz kütlesi (nebula, bulutsu) halinde idi. Merkezî çekim nedeniyle işbu farklı noktalarda yoğunlaşan bu gaz kütlelerinden zaman içerisinde parçalar kopmuş, kopan bu parçalar uzay boşluğuna dağılmış, nihayetinde merkez çekim kuvvetinin etkisiyle dönmeye başlamış ve zaman içerisinde soğumaya yüz tutmuştur. Bu dönüş sırasında yoğunlaşan ana kütlelerden de parçalar kopmuş, bunlar da ana kütleinin çevresinde dönmeye devam etmiştir. Böylece zamanla tek bir kütleden pek çok galaksi, güneş sistemleri, gezegenler, yıldızlar ve onların uyduları meydana gelmiştir. Milyarlarca yıldan beri dönmekte olan güneşten, üzerinde yaşadığımız yer küresi ve diğer gezegenler kopmuştur. Nihayet dünyamızın da içinde olduğu gezegenler soğuyarak bugünkü şeklini almıştır.²⁷¹ Güneşin etrafındaki gezegenler, uzayda onun etrafında döndükleri gibi, her güneş de kendi ana güneşinin çevresinde dönmektedir. Ay,

²⁶⁸ Süleyman Tavarane, *el-İ'cazü'l-İlmi fi'l-Kur'ani'l-Kerîm: el-Kevn ve'l-Mâü*, 19-21; Davud Selman es-Sa'dî, *Esrarü'l-kevn fi'l-Kur'an*, 36-42.

²⁶⁹ Davud Selman es-Sa'dî, *Esrarü'l-kevn fi'l-Kur'an*, 36-42; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/3/675.

²⁷⁰ Abdürrezzak Nevfel, *Allah ve Modern İlim*, 34-36; Celal Yeniçeri, *Uzay âyetleri tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1995), 78-84.

²⁷¹ Frederick K. Lutgens, Edward J. Tarback, *Genel Jeoloji İlkeleri*, çev. Cahit Helvacı (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014), 20-22; Muhammed Esed, *Kur'an mesajı*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1996), 2/651; Caner Taslaman, *Big Bang ve Tanrı*, 127; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 3/675-676.

güneş ve yıldızların her biri tıpkı suda yüzer biri gibi kendilerine mahsus bir felekte yüzmektedir.²⁷²

Dolayısıyla “Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre hareket eder. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah’ın takdiridir. Ay için de menziller belirledik; sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) yılanmış sapı gibi olur. Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzüp gider”. (Yâsin, 36/38-40)

Kainat büyük patlama ile birlikte yaratıldıktan sonra genişlemeye başlamış ve halen o genişlemeye devam etmektedir. Bilim insanlarına göre kainatın kütlesi yeterli miktara ulaştığında, çekim kuvvetleri sebebiyle bu genişleme duracak, daha sonra kendi içine çökmeye, büzülmeye başlayacaktır. Büzülen kainat sonunda “Big Crunch” (büyük çöküş) denilen çok yüksek bir ısı ve sıkışma ile son bulacaktır.²⁷³ “Big Crunch” olarak ifade edilen bu bilimsel varsayım Kur’an-ı Kerim’de şöyle ifade edilmektedir: “O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını durer gibi dureriz. Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz. Sözümüz sözdür; biz bunu mutlaka yapacağız”. (Enbiyâ 21/104). Başka bir ayet-i kerimede ise, göklerin durumu şöyle ifade edilmektedir: “Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O’nun avucundadır; gökler de O’nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir”. (Zümer 39/67).

Yine bu ayet-i kerimede hayatın temelini su olduğuna işaret edilmek üzere bütün canlıların sudan yaratıldığı ifade edilmektedir. Bilindiği üzere dünyamızdan yükselen gaz ve buharlar, yoğunlaşarak yağmur şeklinde tekrar dünyaya dökülmüş, böylece denizler ve okyanuslar meydana gelmiştir. Suda yosunlaşma ile başlayan canlılar âlemi, ilâhî kanunlara göre gelişerek bugünkü halini almıştır. Bilimsel verilere göre canlıların birleşiminin yarından fazlasını su oluşturmaktadır. Başka bir ayette ise, Yüce Allah her canlıyı sudan yarattığını açık bir şekilde beyan ettikten sonra canlıların özelliklerine göre türlerine ayırdığı belirtilmektedir (Nûr 24/45).

²⁷² Celal Yeniçeri, *Uzay âyetleri tefsiri*, 187-224.

²⁷³ Süleyman Tavarane, *el-İ’cazü’l-İlmi fi’l-Kur’ani’l-Kerîm: el-Kevn ve’l-Mâü*, 20; Davud Selman es-Sa’dî, *Esrarü’l-kevn fi’l-Kur’an*, 46-47; Celal Yeniçeri, *Uzay âyetleri tefsiri*, 356-367; Zeki Yıldırım, “Enbiya 30 Ekseninde Evrenin Oluşumu”, 53.

Allah Teala en gelişmiş canlı türü olarak yine içinde suyun bulunduğu özel bir çamurdan insanı yaratmıştır.²⁷⁴

Bu ayet-i kerime Kur’ân-ı Kerim’in bilimsel i’câzının en güzel örneklerinden biridir. Bu ayette kainatın bir başlangıcı olduğu, maddenin sonsuz olmadığı ve diğer bütün varlıklar gibi yaratıldığı haber verilmektedir. Çağımızda modern bilimlerin ulaştığı bu gerçekleri, Kur’an-ı Kerim 1400 sene önce söylemiştir. Bu durum, Kur’an-ı Kerim’in Yüce Allah’ın keliması olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Sonuç olarak ilm-i i’câzın, Kur’an-ı Kerim’in i’câz yönlerinden biri olduğu da anlaşılmaktadır.²⁷⁵

Kur’ân-ı Kerim’de sarahaten olmasa da dünyanın yuvarlak olduğuna işaret eden birçok ayet bulunmaktadır (Bakara 2/164; A’râf 7/54; İbrâhim 14/33; Yâsin 36/40; Zümer 39/5 Nâziât 79/30-33). Dünyanın yuvarlaklığına işaret eden bu ayetler, insanları düşünmeye ve araştırmaya teşvik etmektedir. Mesela Nâziât suresinin ilgili ayetlerinde şöyle buyurulmaktadır: “*Bundan sonra da yeryüzünü döşeyip yaydı. Yerden suyunu ve bitkisini çıkardı. Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi. Hepsi sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için.* (Nâziât 79/30-33).

Nâziât suresinin 30. ayetinde geçen “نَحْيَةً” kelimesine klasik dönemde bütün eski müfessirlerce yayıp döşeme anlamı verilmiştir.²⁷⁶ Gazalî ise, filozofların ay tutulmasının izahı bağlamında söyledikleri “yeryüzü küre biçimindedir ve gökyüzü onu her tarafından çevrelemiştir” şeklindeki sözlerini aktardıktan sonra bu tür bilgilerin dinin ilkeleriyle çatışmayan ve peygamberlerin doğruladığı şeylerle zorunlu bir ilgisi bulunmayan konulardan olup, hiçbir şüpheye yer bırakmayan geometri ve matematik kanıtlara dayandığını söylemiştir.²⁷⁷ H. Basri Çantay, ayete, “*Bundan sonra yeri (ikamete salih bir halde) yayıp döşedi*” anlamını verirken, dipnota şunu eklemiştir: “...Gerçi arzı döşeyip düzenlemek, ikamete yarar bir hale getirmek onun yuvarlaklığına mani değildir. Çünkü arz koskoca bir âlemdir, ikamete

²⁷⁴ Davud Selman es-Sa’dî, *Esrarü’l-kevn fi’l-Kur’an*, 38-39; Muhammed Esed, *Kur’an mesajı*, 2/651; Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/3/676.

²⁷⁵ Davud Selman es-Sa’dî, *Esrarü’l-kevn fi’l-Kur’an*, 36-42; Mehmet Eminoglu, *Kur’an Mucizeleri* (İstanbul: Zig zag Bilim Kitaplığı, 1978), 35, 209.

²⁷⁶ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8/5566; Hasan Basri Çantay, *Kur’an-ı Hakim ve Meal-i Kerim* (İstanbul: Milsan Bakım Sanayi, 1985), 3/1148; Celal Yeniçeri, *Uzay âyetleri tefsiri*, 240.

²⁷⁷ Gazalî, *Tehâfütü’l-Felâsife*, çev. Mahmut Kaya, Hüseyin Sarioğlu, ts., 6-7.

elverişli bir durumdadır. Binaenaleyh o vüs'at ve azameti ile onun yuvarlaklığı ilk bakışta zahir olmaz.”²⁷⁸

Yerin küre biçiminde oluşu birçok açıdan kanıtlanmıştır. Şöyle ki, yukarıya atılan cismin tekrar yere düşmesi, yağmur damlasının şekli, bir cismin ağırlığının her yerde aynı olması, Güneş'in doğudan doğup batıdan batması, Güneş'in yeryüzünün her yerinde aynı anda doğmaması, gölgenin kutuplara doğru uzaması Dünya'nın yuvarlaklığını gösterir. Ayrıca Güneş ışınlarının farklı bölgelere farklı açılarda düşmesi yerin küre olmasından ileri gelir. Yüksek yerlerin uzaklardan görülememesi de yerin yuvarlaklığının diğer bir kanıtıdır. Şayet yeryüzü düz olsaydı üzerindeki yükseltiler güçlü bir teleskopla çok uzaklardan bile görülebilirdi. Coğrafya seyahatleri ve uydu fotoğrafları, yapay uydulardan ve aydan alınan fotoğraflar yerin küre biçiminde olduğunu ortaya koymaktadır.²⁷⁹

Diğer bir ayet-i kerimede ise şöyle buyrulmaktadır: *“Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah”ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.*” (Neml 27/88). Bu ayet-i kerimenin dünyanın dönüşüne işaret etmektedir.²⁸⁰ Bu ayet-i kerimenin tefsiri ile ilgili ayrıntılı bilgi tezimizin ilgili bölümünde verildiğinden burada ayrıca bu hususa değinilmeyecektir.²⁸¹

Güneş sistemindeki dokuz gezegenden biri olan Dünyamız, Güneş'in çevresinde eliptik bir yörüngede dolanır; bir yıllık dolanımını 365,256 günde tamamlamaktadır. Dünyamız, batıdan doğuya doğru kendi etrafındaki dolanımını 23 saat 56 dakika 4 saniyede tamamlamaktadır. Güneş çevresindeki dolanımıyla mevsimler, kendi çevresindeki dolanımıyla gündüz ve gece meydana gelir.²⁸²

Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu dönemde hâkim olan teori, Batlamyus teorisidir. Buna göre güneş ve ayı hareket ettiren bizzat felektir.²⁸³ Bundan on dört asır önce okuma yazma bilmeyen bir kimsenin bunları kendiliğinden söylemesi mümkün değildir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'de bu ifadelerin yer alması, onun Yüce Allah'ın kelâmı olduğunu, Hz. Peygamber'in de kendisine vahiy yoluyla

²⁷⁸ Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim*, 3/1143.

²⁷⁹ Yavuz Ünal, “Yer”, *Dib İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/478-482.

²⁸⁰ Davud Selman es-Sa'dî, *Esrarü'l-kevn fi'l-Kur'an*, 168.

²⁸¹ Dağların hareketi bölümü.

²⁸² Yavuz Ünal, “Yer”, 43/478.

²⁸³ Celal Yeniçeri, *Uzay âyetleri tefsiri*, 43/478-479.

gelenleri tebliğ ettiğini göstermektedir. Sonuç olarak bu durum, bilimsel i'câzın, Kur'an-ı Kerim'in en önemli i'câz yönlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

4. NEML SÛRESİ VE BİLİMSEL TEFSİRİ

4.1. Neml Sûresi'nin Özellikleri ve Konuları

Neml suresi, Mekke döneminde nazil olan surelerden biridir. Şuarâ suresinden sonra nazil olmuştur. Sure, ittifakla Mekkîdir, ayet sayısı, Hicazlılara göre 95, Şamlılara ve Basralılara göre 94, Kûfelilere göre 93'tür, üzerinde ihtilâf edilen ayetler 33. ve 44. ayetlerdir.²⁸⁴ Fâsılları ن م, harfleridir. Sure, ismini " قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا " (Neml 27/18) ayetinde geçen *neml* kelimesinden alır. Bu ayette Hz. Süleyman'ın (a.s) ordusuna yol veren karıncaların kıssası anlatılmaktadır. Sûretü Süleyman olarak da anılır.²⁸⁵ Sûrenin başında, Kur'an-ı Kerim'in vahiy ürünü olduğu belirtilir, devamında ise ilâhi mesajın önceki tebliğcilerinden Hz. Mûsâ, Hz. Süleyman, Hz. Sâlih ve Hz. Lût'un mücadelelerinden örnekler anlatılır. Ardından Yüce Allah'ın birliğinin delillerine ve ahiret hayatının önemine temas edilir.²⁸⁶

Peygamber kıssalarının yer aldığı birinci bölümde Kasas Sûresi başta olmak üzere diğer sûrelerde de ayrıntılı olarak anlatılan Hz. Mûsâ'nın kıssasının bir bölümüne yer verilir. Neml Sûresi'ndeki ayetler, sûredeki Mûsâ (a.s) ile ilgili kıssanın tamamı; Kasas Sûresi'ndeki ayetler ise, kıssanın bir bölümüdür.²⁸⁷ Neml Sûresi ve Kasas Sûresi'ndeki ibâreler birbirine çok benzerdir; fakat *fe-lemmâ câehâ nûdiye* (Neml 27/8), *fe-lemmâ etâhâ nûdiye* (Kasas 28/30) gibi bazı ibareler farklı²⁸⁸/benzer²⁸⁹ kullanılmıştır.²⁹⁰ Bunun sebebi de Kasas Sûresi'nde 3. âyetten, 43. âyete kadar, Mûsâ'nın (a.s) dünyaya gelişinden başlanmış, Hz. Mûsâ'nın Firavun'u denizde boğuluncaya kadar Allah'a ibadete davet etmesi ile ilgili detaylar uzun uzun

²⁸⁴ Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 19??), 1/348; Ahmed b. Muhammed b. Tahun, *Süleymânü'l-Hakîm Ve Belkısı Meliketü's-Seb'a* (Kahire: Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî, 1993), 8.

²⁸⁵ İshak Yazıcı, "Neml Sûresi", *Dib İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/553.

²⁸⁶ Râzî, , *Mefâtihu'l-ğayb* (Kahire: el-Matba'atü'l-Âmire, 2012), 12/212; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an* (İstanbul: Buruç Yay., 1998), 13/154; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser neşriyat, 1979), 5/3652; Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Beyrut: Müessesetü't-Tarih, 2000), 12/220; et-Tabâtabâî, *el-Mizan fî tefsiri'l-Kur'ân* (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1996), 15/340-341; Neml Suresi, İshak Yazıcı, T.D.V İslam Ansiklopedisi (İstanbul TDV Yayınları, 2006, 32/553-554; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri* (Ankara: Özgün Mat. San. Tic. A.Ş., 2017), 1/4/181-182.

²⁸⁷ Fâdıl Salih es-Samarraî, *Kur'an'ın Edebî dili*, çev. Fatma Serap Karamollaoğlu (İstanbul: İşaret yayınları, 2016), 103.

²⁸⁸ Fâdıl Salih es-Samarraî, *Kur'an'ın Edebî dili*, 103.

²⁸⁹ Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, 1/349.

²⁹⁰ Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, 1/349-352; diğer benzer ifadeler için bkz.

anlatılmış; Neml Sûresi'nde ise kısaca değinilmiştir. Bu nedenle ta'birler farklı seçilmiştir.²⁹¹

Surenin muhtevasını bir giriş ve iki bölüm halinde ele almak mümkündür.²⁹² Mekke döneminin ikinci yarısında nazil olduğu tahmin edilen sure “tâ-sîn” harfleriyle başlar, ardından, gelecek olan beyanların Kur'an-ı Kerim'in ve ilâhi kitabın ayetleri olduğu ifade edilir. Bu ayetlerin inanıp namaz kılan, zekâtını veren, hesap gününe inanan kimseler için hidayet ve kurtuluş vesilesi olduğu beyan edilir. Ahirete inanmayanların dünyada derin bir gaflet içinde sıkıntılı bir hayat geçirdikleri, ölüm sonrası hayatta ise hüsrana uğrayacakları gerçeği dile getirilir. Hz. Peygamber'e hitap edilerek Kur'an ayetlerinin kendisine hakîm ve alîm olan Allah tarafından gönderildiği bildirilir (Neml 1-6).

Surenin içerdiği konular: Kur'an-ı Kerim'in şerefini beyan, ehli imanın sureden alacağı manevî hisseler, şirk ve isyan ehlinin hîle ve desiselerinden şikâyet, Mukaddes vadiye ve Hz. Mûsâ'ya işaret, Hz. Dâvûd ve oğlu Hz. Süleyman'ın başlarından geçenlerle, Yüce Allah'ın o ikisine kuşların ve diğer canlıların dilini öğretmesi şeklinde tecelli eden lütfunun zikri, karıncaların kıssası, Hüdhüd ve Belkıs'la ilgili haberler, Hüdhüd'ün Hz. Süleyman 'ın mektubunu Belkıs'a iletmesi, Belkıs 'ın devlet erkanı ile meşverette bulunması, Belkıs'ın, *“Krallar bir ülkeye girdiler mi, oranın altını üstüne getirirler ve halkının uhularını aşağılanmış duruma düşürürler. Bunlar da öyle yapacaklardır”* şeklindeki sözlerinin beyanı, Belkıs'ın Hz. Süleyman'a hediyeler göndermesi, Hz. Süleyman'ın Belkıs'ı tehdit etmesi, çok kısa bir süre zarfında Belkıs'ın tahtını getirmesi için kendisine kitaptan ilim verilen kişiyi davet etmesi, Belkıs'ı denemek için tahtını değiştirtmesi, Belkıs'ın Hz. Süleyman'ın huzurunda müslüman olması, Hz. Salih'e kavminin kurduğu tuzak, Hz. Lut'un tuğyan ehli ile olan mücadelesi, kavminin ve tazarru ehlinin duasına Allah Tealâ'nın icabet etmesi, Allah'ın karaların ve denizlerin karanlığında kullarına yol göstermesi, gaybı sadece O'nun bilmesi, münkirlerin Kur'an'ı kabûlden yüz çevirmeleri karşısında Hz. Peygamberin teslimiyeti, dâbbenin çıkması, kıyamet alametlerinin zuhuru, o gün dağların hâlinden haber verilmesi, mücrimlerin cezalandırılmalarının beyan edilmesi, Kur'an'a yönelinmesi gerektiği, birçok ayette

²⁹¹ Fâdıl Salih es-Samarraî, *Kur'an'ın Edebî dili*, 103.

²⁹² İshak Yazıcı, “Neml Sûresi”, *Dib İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/553.

Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliğinin delillerinin serdedilip hüccetlerinin izhar edilmesi, Yüce Allah'a hamd etmesi için emrolunması konularıdır.²⁹³

Surenin ikinci bölümü Hz. Peygamber'e hitap ile başlar (Neml 27/59).²⁹⁴ Devamında Allah'a şirk koşma saplantısının akıl, mantık ve ilim sahibi, fitratı bozulmamış insanın psikolojik yapısıyla bağdaşmadığına vurgu yapılır ve bu hususa açıklık getirmek amacıyla da tabiatın yaratılışı, işleyişi, insan hayatıyla uyum içerisinde olması ve onun için yararlı hale getirilişine ilişkin örnekler verilir. Bu meyanda arka arkaya gelen beş ayetten (Neml 27/60-64) her birinin sonunda, *"Allah'la beraber bir tanrı daha mı?"* anlamında hem sitem hem uyarı niteliğindeki cümle tekrarlanır. İnsan haysiyet ve onuruyla bağdaşmayan şirk inancını şiddetle eleştiren ayetlerin akabinde göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği belirtilir. Böylece gaybı sadece Yüce Allah'ın bildiği, kehanet vb. yollarla gayba ilişkin haber vermenin bir nevi şirk sayıldığına işaret edilir. Ahiret inancını reddedenlere uyarılarda bulunulur. Kur'an-ı Kerim'in, kitap ehlinin anlaşmazlığa düştüğü hususların pek çoğunu açıklığa kavuşturduğu, inanmak isteyenler için hidayet ve rahmet vesilesi olduğu belirtilir. Hz. Peygamber'e hitap edilerek Yüce Allah'a dayanıp güvenmesi öğütlenir, apaçık bir gerçeği savunduğu halde kendisine inanmayanların bulunduğu hatırlatılır ve bu kimseler ahiret gününde karşılaşacakları dehşetli sahnelerle uyarılır. Kıyamete yakın bir zamanda yerden bir yaratık çıkarılacağı, söz konusu yaratığın insanlarla konuşup kendilerine Allah'ın ayetlerine kesin bir şekilde iman etmediklerini söyleyeceği ifade edilir.²⁹⁵

Fîrûzabâdî, Neml suresinin 92. ayetinin, Tevbe suresinin 5. ayeti ile neshedildiğini ifade etmektedir.²⁹⁶

Sûrenin fazileti ile ilgili olarak Fîrûzabâdî, Übey tarafından rivayet edilen zayıf olduğunu belirttiği hadisi nakletmektedir: *"Neml sûresini okuyan kimseye Hz. Süleyman, Hûd, Şuayb, Sâlih ve İbrâhim'i tasdik veya tekzib edenlerin sayısının on*

²⁹³ Fîrûzabâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, 1/348-352.

²⁹⁴ İshak Yazıcı, "Neml Sûresi", *Dib İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/553.

²⁹⁵ İshak Yazıcı, "Neml Sûresi", 32/553-554.

²⁹⁶ Fîrûzabâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, 1/349. *"Bir de bana müslümanlardan olmam ve Kur'an'ı okumam emredildi." Artık kim doğru yola gelirse yalnız kendisi için gelmiş olur; kim de saparsa ona de ki: "Ben sadece uyarıcılardanım."* (Neml 27/92) *"Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır."* (Tevbe 9/5)

katı sevap verilir ve bu kişi kabrinden ‘lâ ilâhe illallah’ diyerek kalkar” İshak Yazıcı ise Hz. Peygamber’e nisbet edilen bu hadisin (Zemahşerî, IV, 480; Beyzâvî, III, 293) mevzû olduğunu söylemiştir (Muhammed et-Trablusî, II, 718-719).²⁹⁷

4.2. Neml Sûresi’nde Bilimsel Tefsirle İlgisi Muhtemel Konular

4.2.1. Hz. Mûsâ’nın Asası

Hz. Mûsâ’nın bu kıssası, Kur’an-ı Kerim’de birçok surede çeşitli vesilelerle daha geniş bir şekilde ve farklı üslûplarla anlatılmaktadır.²⁹⁸ Mesela Kasas suresinde kıssa, Hz. Mûsâ’nın dünyaya gelişinden başlar, denize atılması, Firavun’un ailesi tarafından himaye edilmesi, emzirilmesi, büyümesi, Mısırlı bir kıptiyi öldürmesi, Mısır’dan Medyen’e kaçması, evlenmesi, geri dönmesi, alemlerin rabbi tarafından elçilik görevi verilmesi, mucizelerle desteklenmesi, denizde boğuluncaya kadar Firavun’u Allah’a imana ve ona ibadete davet etmesi gibi hususlar bütün detaylarıyla uzun uzun anlatılır.²⁹⁹ İlgili ayet-i kerimelerin³⁰⁰ bağlamından ve bunlar üzerine yapılan yorumlardan anlaşıldığına göre kıssa şu şekilde gerçekleşmiştir: Hz. Mûsâ, ailesiyle birlikte Medyen’den ayrılıp Mısır istikametinde giderken soğuk bir gecede Tuva vadisine geldiğinde, yolunu şaşırmış, çakmak çakmış, ancak taşı çakmamış, böyle her türlü vasıtanın kesildiği tam bir çaresizlik anında Tur tarafından kendisine bir ateş zuhur etmiştir.³⁰¹ Bunun üzerine bulundukları yol hakkında bilgi edinmek veya bir meşale getirmek amacıyla ateşin bulunduğu yere gitmiştir. Burada kendisine vahyedilmiş, asa ve yed-i beyza mucizeleri verilmiştir. Neml suresinde ise kıssa şöyle anlatılmaktadır:

“Bir zamanlar Mûsâ, ailesine, “Ben bir ateş gördüm. size oradan ya bir bilgi getiririm yahut ısınmanız için size bir meşale alırlırlım” demişti. Oraya geldiğinde ona şöyle seslenildi: “Ateşin bulunduğu yerdekilerle çevresindekiler mübarek kılınmıştır! Âlemlerin rabbi olan Allah, her türlü noksanlıktan uzaktır! Ey Mûsâ! Şüphesiz ben mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allahım! Asânı yere at!” Mûsâ atıp da onu yılan gibi kıvılcıdanır görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı (Dedik ki): “Ey Mûsâ! Korkma, benim huzurunda peygamberler korkmaz; Ancak kim haksızlık ederse o başka. Sonra o da işlediği bir kötülük yerine bir iyilik ederse bilsin ki ben çok bağışlayıcıyım, çok

²⁹⁷ İshak Yazıcı, “Neml Sûresi”, 32/553-554.

²⁹⁸ A’râf 7/104-136; Tâhâ 20/9-98; Kasas 28/2-46.

²⁹⁹ Hz. Mûsâ kıssasının, Neml suresi ile Kasas suresi arasında her iki surede kullanılan tabirler ve tekrim makamı (Hz. Mûsâ’ya yapılan tekrim) bakımından anlatım farkı vardır. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Fâdıl Salih es-Samarraî, *Kur’an’ın Edebî dili*, 100-127.

³⁰⁰ Tâhâ 20/9-23; Neml 27/7-14; Kasas 28/29-35.

³⁰¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/3656.

merhametliyim. Şimdi elini koynuna sok da kusursuz olduğu halde bembeyaz çıksın. Dokuz mucize ile Firavun ve kavmine git. Çünkü onlar yoldan çıkmış bir kavim oldular.” Mucizelerimiz onların gözleri önüne serilince, “Bu, düpedüz bir sihirdir” dediler. Mucizeleri açık ve kesin olarak görüp idrak ettikleri halde zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!” (Neml Suresi 27/7-14). Kıssanın Kasas suresindeki anlatımında genel olarak korku havası hakimken, Neml suresinde, Hz. Mûsâ için sadece vahye muhatap olduğu esnada bir korku³⁰² oluşmuş, surenin bütününe korku hakim olmamıştır.³⁰³

Müfessirler, Hz. Mûsâ’nın ateş zannettiği ışığın gerçekte ilâhî bir nur olduğunu ifade etmektedirler.³⁰⁴ Ateşin, yani nurun bulunduğu yerde ve çevresinde mübarek kılınandan maksadın kim olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak genel kanaate göre ateşin, yani nurun bulunduğu yerde bulunan Hz. Mûsâ, çevresindekiler ise Cebrâîl ve o yeri aydınlatmakla görevli meleklerdir.³⁰⁵ Ateşten maksat onun bulunduğu yerdir. Burada mübarek kılınanlar ise Hz. Mûsâ ile o yerin çevresinde bulunan kutsal topraklardır.³⁰⁶ Muhammed Esed, bu ayet-i kerimede geçen ateş kelimesini, mecazî anlamda peygamberlere mahsus mânevî aydınlanma olarak yorumlamıştır.³⁰⁷ Bu yoruma göre ateşin içinde olan Hz. Mûsâ, çevresinde olanlar da ona iman edenlerdir. 8. âyetin son bölümünde, “*Alemlerin rabbi olan Allah, her türlü noksanlıktan uzaktır!*” buyrulurak Allah’ın, yalnızca İsrâîloğulları’nın değil, âlemlerin, bütün insanlığın Rabb’i olduğu vurgulanmaktadır.

Hz. Mûsâ’ya verilen 9 mucizeden ikisi yani asânın bir anda yılana dönüşmesi ve -esmer tenli olduğu halde- elini cebinden çıkarınca renginin, olayı takip edenlerin

³⁰² Neml 27/10.

³⁰³ Muhammed el-Hilal, *Tefsiru'l-Kur'ani's-seriyyu'l-cami' fi'l-i'cazi'l-beyani ve'l-lugavi ve'l-ilmi* (Dimeşk: Daru'l-Mi'rac, Daru Cevamii'l-Kelim, 2022), 8/207; Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 174/177.

³⁰⁴ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 18/10-12; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, 8/157; Alûsî, *Ruhü'l-meâni fi tefsiri'l-Kur'âni'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 19/215; Şevkânî, *Fethu'l-kadir: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivaye ve'd-diraye min ilmi't-tefsir*, 4/127; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3656; et-Tabâtabâî, *el-Mizan fi tefsiri'l-Kur'an*, 15/344; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/4/185; Muhsin Demirci, *Kur'an tefsirinde farklı yorumlar* (İstanbul: İfav yay., 2017), 2/459-461; Muhammed el-Hilal, *Tefsiru'l-Kur'ani's-seriyyu'l-cami' fi'l-i'cazi'l-beyani ve'l-lugavi ve'l-ilmi*, 8/202.

³⁰⁵ Taberî, *Câmiü'l-beyân* 18/10-12; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, 13/158; İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an*, 14/194; Alûsî, *Ruhü'l-meâni fi tefsiri'l-Kur'âni'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 19/212-215; Şevkânî, *Fethu'l-kadir: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivaye ve'd-diraye min ilmi't-tefsir*, 15/127; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3657; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 19/226; Tabâtabâî, *el-Mizan fi tefsiri'l-Kur'an*, 15/344; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/4/185; Muhammed el-Hilal, *Tefsiru'l-Kur'ani's-seriyyu'l-cami' fi'l-i'cazi'l-beyani ve'l-lugavi ve'l-ilmi*, 8/202-203; Muhsin Demirci, *Kur'an tefsirinde farklı yorumlar* (İstanbul: İfav yay., 2017), 2/459-461.

³⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşaf 'an Haka'ikit-Tenzil*, 1249, 4/1044; Muhsin Demirci, *Kur'an tefsirinde farklı yorumlar*, 2/451-461.

³⁰⁷ Muhammed Esed, *Kur'an mesajı*, 2/763.

gözleri önünde ve onları hayrete düşürecek şekilde bembeyaz hale gelmesi A'raf suresinde şöyle anlatılır: “O da şöyle dedi: “Eğer bir mûcize getirdiysen ve gerçekten doğru söylüyorsan onu göster bakalım.” Bunun üzerine Mûsâ asâsını yere attı. Bir de baktılar ki apaçık bir yılan! Ve elini (cebinden) çıkardı. Bir de ne görsünler, o da bembeyaz oluvermiş!”. (A'râf 7/106-108).

Hiz. Mûsâ hakkında Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı bilgiler, Tevrat'taki bilgilerle çelişmektedir. Tevrat'ta Mısır halkına geldiği bildirilen on musibet yerine Kur'an-ı Kerim'de dokuz mucizeden bahsedilmektedir. Tevrat'ta kayadan sadece bir kaynağın çıktığı ifade edilirken Kur'an-ı Kerim'e göre on iki kaynak fışkırır. Hiz. Mûsâ geceleyin dağda ateş görür ve ondan bir kor parçası almak veya yol sormak için dağa yaklaşır. Tevrat'a göre ise bu hadise gündüz meydana gelmiştir.³⁰⁸

Kur'an-ı Kerim'in çeşitli surelerinde anlatılan bu mucizeler, kelâm âlimlerinin “mülhidler” diye nitelediği bir grup tarafından çeşitli şekillerde te'vil edilerek mûcizenin inkârı yoluna gidilmiştir. Buna misal olarak asanın yılanı dönüşmesi ile yed-i beyzâ'yı verebiliriz. Bu görüşte olanlara göre, asanın yılanı dönüşmesini sadece Hiz. Mûsâ müşahede etmiş ve bu tecrübe vizyon halinde -ki insan vizyon halinde geçici olarak manevi/ruhani alana intikal eder- gerçekleşmiştir. Burada söz konusu olan maanevi tecrübe, peygamberler ve salih kimselerin ilahi vahiy ve ilhama mazhar oldukları sırada gerçekleşir. Ancak bu tecrübe uyku halinde değil, zihninin ve bilincinin açık olduğu anda meydana gelir. Zihin böyle bir durumda fizikî çevrenin sınırlarını aşar, göz normal şartlarda görmediği şeyleri görür, kulak da işitmediği şeyleri işitir. Hiz. Mûsâ'nın asasının Firavun ve sihirbazların huzurunda yılanı dönüşmesi ve bu olaya bir çok kimsenin şahitlik etmesi hadisesine gelince, bazen ilahi vizyon o denli güçlü olur ki bunun yansımasını başkaları da algılar. Yine bu görüşte olanlara göre asa, Hiz. Mûsâ'nın taraftarlarını simgeler ve bu simge Hiz. Mûsâ ve taraftarlarının Firavun ve avanesine üstün geleceğine işaret eder.³⁰⁹ Hiçbir dilsel ve tarihsel temele dayanmayan bu yorumları “batinî” (anagojik) olarak nitelendirebiliriz. Yed-i beyzâ yani elin beyazlanması mucizesine gelince, vuzuha kavuşturulmuş iddia, Hiz. Mûsâ'nın güçlü ve açık seçik kanıtlar göstermesi şeklinde

³⁰⁸ Ömer Faruk Harman, “Mûsâ”, (DİA, Ankara, 2020), 31/207-213.

³⁰⁹ Hadiye Ünsal, *Tefsirede Heterodoksi Kadıyanilik Ve Kur'an* (Ankara, 1985), 167.

tevil edilmiştir.³¹⁰ Ancak sünnî müfessirler, bu tür te'villeri, konuyla ilgili mütevâtir bilgilerin kabul edilmemesi ve peygamberin yalanlanması anlamına geldiğini ifade ederek reddetmişlerdir.³¹¹

Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılır: *“Ey Mûsâ! Şüphesiz ben mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah'ım! Asânı yere at!” Mûsâ atıp da onu yılan gibi kımuldanır görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı (Dedik ki): “Ey Mûsâ! Korkma, benim huzurunda peygamberler korkmaz; Ancak kim haksızlık ederse o başka. Sonra o da işlediği bir kötülük yerine bir iyilik ederse bilsin ki ben çok bağışlayıcıyım, çok merhametliyim”.* (Neml 27/9-11)

Dikkat edilirse yukarıda mealleri verilen ayet-i kerimelerde ifade edildiği üzere, Cenabı Hak, Hz. Mûsâ'ya asasını yere atmasını emreder, Hz. Mûsâ asasını atınca, onun yılan gibi hareket ettiğini görür, bunun üzerine arkasına bakmadan dönüp kaçır. Cenabı Hak, *“Ey Mûsâ! Korkma, benim huzurunda peygamberler korkmaz; Ancak kim haksızlık ederse o başka. Sonra o da işlediği bir kötülük yerine bir iyilik ederse bilsin ki ben çok bağışlayıcıyım, çok merhametliyim”* buyurur. Yusuf b. Hilal es-Safedî (ö.696//1296), Hz. Mûsâ'nın vaktiyle bir kıptiyi ez-kaza öldürmesi sebebiyle kaçtığını, bunun psikolojik nedeninin de korku olduğunu söyler. Ona göre suçlu/günahkar olan herkes, bağışlanıncaya kadar her şeyden korkar. Dolayısıyla affedilinceye kadar bu korku onun yakasını hiç bırakmaz.³¹² Aynı duruma Bayraklı da işaret etmektedir. Şöyle ki, birçok surede Hz. Mûsâ kıssası anlatılmıştır; fakat Neml suresinde diğer surelerde anlatılanlardan farklı olarak Hz. Mûsâ'nın asasının yılanı dönüşüp onun gibi hareket ettiği, bunu gören Hz. Mûsâ'nın da korkup kaçtığı hususuna yer verilmiştir. Dolayısıyla Hz. Mûsâ'nın kaçmasının arkasında yatan psikolojik neden korkudur.³¹³ Ona göre “Suç, günah ve hata korku” doğurmaktadır. Böylece Yüce Allah, korku psikolojisinde korkunun kaynağında suçluluğun, günahkârlığın ve hatanın olabileceğine işaret etmiştir. Hem ferdî, hem de toplumsal manada bu böyledir.”³¹⁴

Kur'an-ı Kerim'in Kasas suresindeki çizdiği tablo, Hz. Mûsâ'yı her tarafından kuşatan öldürücü bir korkudur. Hz. Mûsâ'nın asasının yılanı dönüşmesi anlatılırken

³¹⁰ Ünsal, a.g.e., sh. 168. Mevlana Muhammed Ali'nin diğer mucizelerle ilgili yaptığı teviller hakkında geniş bilgi için Hadiye Ünsal'ın bu eserinin 151-208 sayfalarına bkz.

³¹¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2241.

³¹² Ebü'l-Fezail Cemaleddin Yusuf b. Hilal Safedî, *Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr* (İstanbul: İsam Yayınları, 2019), 3/299-300.

³¹³ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2007), 14/191.

³¹⁴ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 14/193.

bazı surelerde “hayye” kelimesi ile bazı surelerde “sü’ban” kelimesiyle, bazı surelerde de “cann” kelimesi ile ifade edilmektedir. “Hayye” ile “cann” kelimeleri arasında çok büyük fark vardır. Zira “hayye”, insanın hemen arkasını dönüp kaçmasına sebep olmazken, “cann” tam tersine kaçmaya neden olmaktadır.³¹⁵

Samarraî’nin de dediği gibi³¹⁶ bu korku atmosferi, Hz. Mûsâ’nın doğumuna kadar uzanır.³¹⁷ Daha sonra bu korku, bir Mısırlıyı öldürdüğü zaman annesinden Hz. Mûsâ’ya geçmiş³¹⁸, Medyen’e kaçtığında orada salih bir zat ile karşılaşmış, başından geçenleri ona anlatmış, bunun üzerine salih zat da, “*Korkma, zalimler topluluğundan kurtuldun*”³¹⁹ diyerek kendisini sakinleştirmiştir. Bu korku hali kıssanın sonuna kadar devam etmiştir. Öyle ki, Yüce Allah kendisini Firavun’a geri dönmekle görevlendirdiği zaman bile öldürülmekten korkuyordu: “*Mûsâ dedi ki: “Rabbim! Ben onlardan birini öldürmüştüm, beni öldürmelerinden korkuyorum!”*”³²⁰ kendisini yalanlamalarından korkması nedeniyle de –kendisini tasdik etmesi için- kardeşini yardımcı olarak istedi, “*Kardeşim Hârûn benden daha açık ve düzgün konuşur. Onu da beni onaylayan ediyorum.*”³²¹ Halbuki Neml suresinde asasını attığı an dışında korkudan söz edilmemiştir.³²²

Burada ayrıca asa ve yed-i beyzâ mucizelerinin eğitim ve öğretimle ilgili boyutuna işaret etmek gerekir. Tarih boyunca bütün peygamberler, doğup büyüdükleri, içinden çıktıkları toplumlara davette bulunurken mucizeler göstermişler ve bir takım deliller getirmişlerdir. Kuşkusuz peygamberlerin görevleri, sadece Yüce Allah’tan aldıkları mesajı iletmekten, hakkı ve hakikati dil ile anlatıp tebliğ etmekten

³¹⁵ Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur’ân’da Anlatım Sanatı*, 176. Bu sûrede geçen “cân” kelimesi çok hızla hareket eden küçük bir yılan demektir. Başka bir ayet-i kerimede kullanılan “sü’bân” kelimesi büyük bir yılan, diğer bir yerde kullanılan “hayye” kelimesi ise sadece yılan demektir. Bu kelimeler onun değişik özelliklerine işaret etmek için kullanılmıştır. Yani, hızlı hareket ettiği için “cân”, büyüklüğüne işaret etmek için “sü’ban” ve de yalnız cinsini belirtmek üzere ise “hayye” kullanılmıştır. (bkz. The Holy Kur’an 672)

³¹⁶ Fâdıl Salih es-Samarraî, *Kur’an’ın Edebî dili*, 110.

³¹⁷ Bu husus Kasas Suresinin 7 ve 10. ayetlerinde şöyle ifade edilir: “*Mûsâ’nın annesine, “Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız” diye vahyettik... Mûsâ’nın annesinin yüreği yalnızca çocuğuyla meşguldü. Eğer, inanıp güvenen biri olması için onun kalbini pekiştirmiş olmasaydık neredeyse işi meydana çıkaracaktı.*”

³¹⁸ Bu konu, Kasas Suresinin 18 ve 21. ayetlerinde şöyle ifade edilir: “*Şehirde korku içinde etrafı gözetleyerek sabahladı*”; “*Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan ayrıldı. “Rabbim! Beni zalimler topluluğundan kurtar.” dedi.*”

³¹⁹ Kasas suresi 28/25.

³²⁰ Kasas suresi 28/33.

³²¹ Kasas suresi 28/33.

³²² Fâdıl Salih es-Samarraî, *Kur’an’ın Edebî dili*, 103-104.

ibaret değildir. Onlar, aynı zamanda içinde bulundukları toplumların ahlakî çöküşünün önüne geçmek ve bütün fertlerinin kâmil insanlar haline gelmeleri için onlara bizzat rehberlik etmek suretiyle köklü bir eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunurlar. Bu eğitim ve öğretim faaliyetlerinin başlatılması ise ilahî vahiy ve mucizelerle olur.³²³

Bazı alimlere göre Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin mucizelerinin anlatılmasının temel iki gayesi vardır. Birincisi: Peygamberliklerini halka tasdik ve kabul ettirmektir. İkincisi: İnsanların maddi yönden ilerleyip gelişmelerinde ihtiyaç duyduğu hususlara ışık tutacak bazı örnekler göstermektir. Kur'an-ı Kerim, peygamberlerin bu tür kıssalarını ve onların eliyle gerçekleşen mucizeleri zikretmek suretiyle maddî bakımdan ilerlemenin temel esaslarına dikkat çekmiş ve işaret yoluyla insanlara, “şu gördüğünüz mucizeler, bazı örnekler ve nümunelerdir. Artık siz de zamanla değişik tecrübelerle kazanacağınız bilgi birikiminizle şu örneklerin benzerini yapacaksınız” diye uyarmaktadır.³²⁴

Kur'an-ı Kerim'i kainat kanunlarına zıt düşecek şekilde anlamaya çalışmak Kur'an'ın amacına aykırı olur. Mucizeleri de bu esasa göre anlamak gerekir. Mucizeler, halkın anladığı anlamda, Allah'ın her hangi bir mesele için koymuş olduğu kainat nizamını, bir an için bir kimsenin hatırı veya bir inkarcıyı imana getirmek uğruna bozması olarak anlaşılmamalıdır. Dolayısıyla mucizeler de Allah'ın bir kanununa göre yapılmışlardır. Yapıldıkları zaman herkes tarafından bilinmeyen bir bilgiye dayanmış olmaları, onların mucize olarak kabul edilmelerine sebep olmuştur. Bu şekilde anlayış, hem Allah'ın kainat kanunlarına ve hem de Kur'an'ın beyanlarına uygun düşer ve tutarlı olur.³²⁵

Mucizelerin insan psikolojisini derinden etkilediği bilinen bir gerçektir. Çünkü insan ne kadar güçlü olursa olsun kendi güç ve kudretini aşan varlıklar karşısında aciz bir varlık olduğunun idrakine varır. Dolayısıyla bu tür varlıklar karşısında direnme güç ve kudretini yitirip ona boyun eğer. Şüphesiz mucizeler de insanı aciz bırakır ve sonuçta insan, Yüce Allah'ın sonsuz güç ve kudretini idrak edip O'na

³²³ Ahmet Atım, *Hiz. Musa Kıssalarının Din Eğitimi Açısından Değeri* (Bursa: Uludağ Üni. Sos. bil. Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 59.

³²⁴ Bediüzzaman Said Nursî, *İşaratü'l-İcaz* (İstanbul: Envar Neşriyat, 1993), 207-208; Niyazi Beki, *Tefsirde Yeni Yaklaşımlar, Risale-i Nur Örneği* (İstanbul: Üsküdar Üni. Yay., 2018), 299-300.

³²⁵ Yusuf Mürüvve, *İzafiyet Torisi ve Kur'an ilkeleri*, çev. Recep Çalı (Ankara: Aydın Matbaası, 1979), 19.

teslimiyet gösterir. O halde ilahi vahiy ve mucizeler peygamberin eğitim faaliyetinin önemli bir parçasını oluşturur. Eğitim ve öğretim faaliyetleri insanlara yönelik yapıldığından Yüce Allah, mucizerle desteklediği elçilerini insanlara göndermiştir. Hz. Mûsâ döneminde Mısır'da sihirbazlık oldukça geliştiğinden Yüce Allah kendisine bu sihir gücünü aşip onu yerle yeksan edecek âsâ mucizesini vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de âsâ, Hz. Mûsâ ile özdeşleşen bir mucize, bir eğitim ve öğretim vasıtası ve Firavun ve adamlarıyla yapacağı mücadeleye her daim galip gelmesini sağlayan adeta vazgeçilmez bir silah olarak sunulmaktadır.³²⁶ Esasen Firavun ve adamları bir sembol niteliği taşımakta olup, bunlarla gerçekte kastedilen bütün bir toplumdur. Toplum üzerinde kurdukları hegemonya sayesinde bir zulüm düzeni inşa ettikleri için öncelikli olarak bunların eğitilmeleri, böylece tevhid akidesini kabul ederek yaptıkları zulme son vermeleri gerekmektedir. Zira bir toplumu etkili bir şekilde eğitmenin en iyi yolu, o toplum üzerinde etkili olan yöneticilerin köklü değişiminden geçer. İşte burada, Firavun ve adamlarının gönüllerini ilahi mesaja açıp tevhid akidesini kabul etmeleri halinde, bu toplumun siyasi ve sosyo-ekonomik dengeleri sarsılacak, ahlaki değerlerinde köklü bir değişim gerçekleşmiş olacaktır.³²⁷

Yüce Allah, Hz. Mûsâ'yı beraberindeki genç ve kendisine ledünnî ilim verilen kişi ile yaptığı yolculukta, olgu ve olayların içyüzünü yorumlaması konusunda eğitmiş, âsâ mucizesi ile de görüntü ve gerçeklik arasındaki nitelik farkını göstermiştir. Bu eğitim ve öğretimin temel amacı ise manevi vukuf ve sezgiyi geliştirmektir. Bununla birlikte asâ insan nefsinin temsil etmektedir; dolayısıyla kontrol edildiğinde kendisinden yararlanmanın pekala mümkün olacağına, kontrolden çıkması durumunda ise korkunç bir yılan dönüşebileceğine ve sonuçta zarar verebileceğine işaret edilmektedir. Nitekim kontrol edilmeyen halklar da özlere yabancılaşır ve tehlikeli hale gelir.³²⁸

Hz. Mûsâ'ya bahsedilen diğer bir manevî destek “yed-i beyzâ”dır. Asâ, yılan dönüşmekle adeta kötülükleri ve zulmü ortadan kaldıran bir güç olmuş, parlayan el mucizesi de aklın, tevhid inancının ve adaletin parlayan ışığı halini almıştır.³²⁹ Bu tür

³²⁶ Ahmet Atım, *Hız. Musa Kıssalarının Din Eğitimi Açısından Değeri*, 59.

³²⁷ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 7/242-243; Ahmet Atım, *Hız. Musa Kıssalarının Din Eğitimi Açısından Değeri*, 59-60.

³²⁸ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 7/242; Ahmet Atım, *Hız. Musa Kıssalarının Din Eğitimi Açısından Değeri*, 60.

³²⁹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 7/244.

yorumlar bilimsel olmaktan ziyade işari yorumlara benzemektedir. Dolayısıyla burada görüldüğü üzere bilimsel yorumlarla işari yorumlar birbirine yaklaşmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de beyan buyrulduğu üzere *“İşte bu ikisi Firavun ve adamlarına karşı göstereceğin, rabbın tarafından kesin delildir. Onlar yoldan çıkan bir kavim olmuşlardır.”*³³⁰ Dolayısıyla bu iki mucize de kötülükleri ortadan kaldırmak, yerine iyilikleri yerleştirmek için Allah'ın yardım etmesini temsil eder. Daha sonra *“Elini çıkardı, birden bire seyredenlere bembeyaz görünüyordu.”*³³¹ Bazı müfessirlere göre bu iki ayette, Hz. Mûsâ tarafından gösterilen iki mucizenin eğitim boyutu görülmektedir. Şöyle ki, yoldan çıkmış bir toplum başka bir yolla değil ancak mucizelerle eğitilebilir. O dönemde sihir oldukça etkili ve yaygındı. Bu nedenle sihir toplumu etkilemenin başlıca aracı haline gelmiş, toplumu baskı altında tutmada adeta vazgeçilmez bir aparat olarak kullanılmıştır. Yoldan çıkmış olan bir toplum, olağan delillerle tatmin olmaz, onlar alışılmışın dışında ya da üstünde delil isterler. Zira onların psikolojisinde daima üstün gelmek ve büyük görünmek vardır. Bu yüzden insanların dikkatini ancak sihri aşan bir şeyle yani mucize ile çekmek mümkündü. Firavun, adamları ve bir bütün halinde kavmi, koyu bir cehaletin karanlığında yaşıyorlardı ve bilgi nuruna ihtiyaçları vardı. Asânın yılanı dönüşmesi nefsi, elin parlaması ise bilgiyi sembolize eder. Kuşkusuz bilgi ışıktır, nurdur; cehalet ise karanlıktır. Tevhid akidesi ile ilgili bilgi, onlara Hz. Mûsâ'nın eli ile parlamıştır.³³²

Mevlana, Hz. Mûsâ'nın âsâsının ejderha iken birden sopa olmasını, gelişim için değişimin şart olmasına örnek gösterir. Beden ejderhaya benzer diyen Mevlana, ruhun onun içine girince sopa haline dönüştüğünü söyler. Ejderha olan âsâyı ruhun manen değiştirip eski haline getireceğine, buradan da ruhu eğitimle besleyerek insanın yumuşayacağına ve mucizevi işler yapabileceğine işaret etmek istemektedir.³³³ Sonuçta Hz. Mûsâ'nın asâsı ve elinin parlaması, o dönemin toplumsal yapısında köklü değişimler meydana getirmiş; bu iki mucize sayesinde Firavun ve adamlarının gücü kırılmış, deniz yarılmak suretiyle Hz. Mûsâ ve ona inananlar karşı tarafa geçmiş, Firavun ve adamları boğulmuş, zalimler helak olmuş,

³³⁰ Kasas 28/32.

³³¹ Ârâf 7/108.

³³² Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 7/248-249; Ahmet Atım, *Hz. Musa Kısalarının Din Eğitimi Açısından Değeri*, 60-61.

³³³ Mustafa Usta, *Türkiye'de yüksek din eğitiminin kurumlaşma ve ekolleşme sorunları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001), 241.

İsrailoğulları asırlardır devam edegelen esaretten/kölelikten kurtulup özgürlüklerine kavuşmuşlardır.³³⁴ Bütün bu uyarılara rağmen Firavun ve taraftarları Hz. Mûsâ'ya iman etmemişler; kalplerdeki katılık ise, onların eğitilmelerine engel olmuştur. Bunun altında yatan temel neden ise kibir ve büyüklük taslamalarıdır.³³⁵

İnsanlar, genel olarak maddi menfaatler ve dünyevi çıkarları peşinde koştukları için bu menfaatlere karşı tutkulu hale gelebilirler. İşte bu tür durumlarda onların bu maddi ihtiyaçlarını gidermek suretiyle gönüllerini kazanmak ve manevi davranışlara ısındırmak mümkün olabilir. Bu ise bir nevi modern psikolojideki şartlı öğrenmeye örnek teşkil etmektedir.³³⁶

4.2.2. Âyetlerin Bile Bile İnkârı

Firavun ve adamları, Hz. Mûsâ'nın gösterdiği mucizelerin halkı ikna ettiğini görüp kendileri de bundan etkilenince şaşırıp kalmışlar; bununla birlikte iman etmeye yanaşmamışlar ve mucizelerin düpedüz sihir olduğunu ileri sürerek inkâr etme cihetine gitmişlerdir. Bunun altında yatan ana neden de zulüm ve kibirdir. Nitekim bu husus ayet-i kereme şöyle ifade edilmektedir: *"Mûcizeleri açık ve kesin olarak görüp idrak ettikleri halde zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!"* (Neml 27/14)

Allah'ı bilerek inkâr eden kimseler üzerinde yapılan yeni araştırmalar göstermiştir ki, bu kimseler, katl olaylarında ve cinayetlerle ilgili suçlarda hakikatin ve doğrunun ortaya çıkarılmasında kullanılan yalan makinalarına bağlandığında, bunların içlerinde taşıdıkları ile dilleriyle söylediklerinin örtüşmediği ve farklılık arzettiği sonucuna varılmıştır. Bu da Kur'an-ı Kerim'in icaz yönlerinden biridir.³³⁷

4.2.3. Hz. Süleyman'ın Babasına Mirasçı Olması

Neml suresinin 7-14. ayetleri arasında Hz. Mûsâ'nın kıssası özet olarak anlatıldıktan sonra surenin ana konularından birini teşkil eden Hz. Dâvûd ve oğlu Hz. Süleyman'ın kıssası anlatılır. Hz. Dâvûd, İsrâiloğulları'na gönderilmiş bir peygamberdir, ancak o sadece bir peygamber değil aynı zamanda bir hükümdardır.

³³⁴ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 7/248-249; Ahmet Atım, *Hz. Musa Kıssalarının Din Eğitimi Açısından Değeri*, 61.

³³⁵ Ahmet Atım, *Hz. Musa Kıssalarının Din Eğitimi Açısından Değeri*, 62.

³³⁶ Ahmet Atım, *Hz. Musa Kıssalarının Din Eğitimi Açısından Değeri*, 62.

³³⁷ Muhammed el-Hilal, *Tefsiru'l-Kur'ani's-seriyyu'l-cami' fi'l-i'cazi'l-beyani ve'l-lugavi ve'l-ilmi*, 8/209.

Kur'an-ı Kerim'de bildirildiği üzere kendisi ilim, hikmet, adalet sahibi olma ve güzel konuşmasıyla meşhur olmuştur.³³⁸ Kendisine dört büyük kitaptan biri olan Zebûr gönderilmiş, dağlar ve kuşlar emrine verilmiştir.³³⁹ Hz. Süleyman, Hz. Dâvûd'un oğlu olup tıpkı babası gibi o da İsrâiloğulları'na gönderilmiş bir peygamber ve hükümdardır.³⁴⁰ Yahudi literatüründe daha çok kral olarak tanınmaktadır.³⁴¹

“Şüphesiz biz Dâvûd'a da Süleyman'a da bir bilgi verdik. “Bizi, mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun!” dediler. Süleyman Dâvûd'un yerine geçti. Dedi ki: “Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lutuftur.” (Neml Suresi 27/15-16)

Müfessirlere göre ayet-i kerime hem babasına hem de oğluna verildiği ifade edilen bilgiden maksat, şariat ilmi, insanlar arasında hükmedebilecek bir bilgi ve selahiyet, yeryüzünde halifelik, her ikisinin de hayvanların dilinden anlamaları, kendi dönemlerinde başkalarının bilgisi olmadığı alanlarda bilgi sahibi olmalarıdır. Bilgi, insanoğluna bahşedilen nimetlerin en değerlisi olması hasebiyle her iki peygamber de kendilerine lutfedilen bu nimet sayesinde mümin kulların birçoğundan üstün kılındıklarını ifade etmişlerdir.³⁴² Muhammed Esed'e göre Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'a verilen ilim, manevî/ruhî sezgi ve basirettir.³⁴³ Kirmânî'ye göre Hz. Dâvûd ve oğlu Hz. Süleyman'a verilen bilgiden maksad, kimya bilgisidir,³⁴⁴ yani zamanın fen bilimleridir (fizik, kimya, biyoloji).

Bazı yazarlara göre bu ayet-i kerime, bilginin kaynağının ilahî olduğunun delilidir. Kur'an-ı Kerim'in epistomoloji, yani bilgi nazariyesine göre bilgi Allah katındandır.³⁴⁵ İster tabiat bilimleri olsun, ister vahiy bilgisi olsun doğru bilgi

³³⁸ Sâd 38/17-20.

³³⁹ Bakara 2/251; Enbiyâ 21/78-80.

³⁴⁰ Bakara 2/102.

³⁴¹ Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 19/235; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/4/188-189; Ömer Faruk Harman "Mûsâ", TDV İslam Ansiklopedisi.

³⁴² Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân Tefsiru Taberî*, 18/24; Razî, *Mefatihü'l-gayb*, 7/425; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, 8/163-164; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 14/204-208; Alûsî, *Ruhü'l-meâni fî tefsiri'l-Kur'âni'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 19/223; Tabâtabâi, *el-Mizan fî tefsiri'l-Kur'ân*, 15/344; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 1/4/189; Ömer Çelik, *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 3/643; Muhammed el-Hilal, *Tefsiru'l-Kur'ani's-seriyyu'l-cami' fî'l-i'cazi'l-beyani ve'l-lugavi ve'l-ilmî*, 8/211.

³⁴³ Muhammed Esed, *Kur'an mesajı*, 2/764; M. Yaşar Kandemir, *Âyet ve hadislerle açıklamalı Kur'an-ı Kerim meâli* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 1311.

³⁴⁴ Mahmud b. Hamza el-Kirmânî, “Ğaraibu't-Tefsir Ve Acaibu't Te'vil” (Beyrut: Müessetü ulumi'l-Kur'an, 1983), 844.

³⁴⁵ Ahkaf 46/23; Mülk 67/26.

mutlaka ilahi kaynaklıdır. Dikkat edilirse, Hz. Dâvûd ve oğlu Hz. Süleyman tabiat bilimlerinde ileri gitmişlerdi. Şayet Yüce Allah, tabiat kanunlarını koymasaydı ve bunları insanlara ilham yoluyla öğretmeseydi, bu bilgilere sahip olmak mümkün olur muydu? Bilgi güçtür, sahip olan topluluklara üstünlük sağlar. Günümüzün ve geleceğin problemlerini tespit etmek ve çözüm üretmek bilgi sayesinde olur.³⁴⁶

Müfessirlerin çoğuna göre Hz. Süleyman, babası Hz. Dâvûd'a varis olmuş yani onun makamına kaim olmuştur. Nitekim bu husus, Hz. Peygamber'in *"Peygamberler, altın ve gümüş mirası bırakmadılar, ancak ilim mirası bıraktılar"*³⁴⁷ buyruğundan açıkça anlaşılmaktadır. Hz. Süleyman, babasına mal hususunda mirasçı olmamış, bilakis ilim, fazilet, nübüvvet, mülk/hükümdarlık ve siyaset gibi konularda mirasçı olmuştur.³⁴⁸ Nitekim bir ayet-i kerimede *"Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır..."*³⁴⁹ buyrulmuştur. Bu ayet-i kerimede Hz. Dâvûd'a insanlar arasında hak ve adaletle hükmetmesi emredilmiştir. İşte bu ayette babasına emredilen hususları yerine getirmesi için Hz. Süleyman onun makamına geçmiş yani ilim, fazilet, nübüvvet, mülk/hükümdarlık ve siyasette onun yerini tutmuştur.³⁵⁰ Hz. Dâvûd'un bu makamına on dokuz oğlundan sadece Hz. Süleyman varis olmuştur.³⁵¹

Hz. Süleyman'ın, babası Hz. Dâvûd'a mirasçı olması, Meryem suresinin 6. ayetinde ifade edildiği üzere Zekeriyya'nın (a.s), kendisine oğlunu, Yakub ailesine manevî mirasçı olarak istemesine benzemektedir. Buradaki varislik, babası Hz.

³⁴⁶ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 24/201.

³⁴⁷ Ebu Dâvûd, "İlim", 1; Tirmizi, "İlim", 19.

³⁴⁸ Muhsin Demirci, *Kur'an tefsirinde farklı yorumlar*, 2/461-463.

³⁴⁹ Sâd 38/26.

³⁵⁰ Ahmed b. Muhammed b. Tahun, *Süleymânü'l-Hakîm Ve Belkısı Meliketü's-Seb'a*, 10.

³⁵¹ Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân Tefsiru Taberî*, 18/24; Razî, *Mefatihü'l-gayb*, 7/425; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, 8/164; İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 14/208; Alûsî, *Ruhü'l-meânî fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 19/225; Şevkânî, *Fethu'l-kadir: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivaye ve'd-diraye min ilmi't-tefsir*, 4/129; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3663; Tantavî el-Cevherî, *El-Cevâhir Fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Kerim*, 7/135; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü's-Şurûk, 1980), 11/131; Tabâtabâi, *el-Mizan fî tefsiri'l-Kur'ân*, 15/350; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), 6/371; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* (İzmir: Anadolu Yayınları, 1991), 9/4457; M. Said Şimşek, *Hayat kaynağı Kur'an tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 4/15; Muhammed el-Hilal, *Tefsiru'l-Kur'ânî's-seriyyu'l-cami' fî'l-i'cazi'l-beyani ve'l-lugavi ve'l-ilmi*, 8/211; Muhsin Demirci, *Kur'an tefsirinde farklı yorumlar*, 2/461-463; Ömer Çelik, *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim*, 3/643.

Dâvûd'un peygamberliğine ve manevî kültürüne varis olması anlamına gelmektedir.³⁵²

Dikkate alınması gereken husus şudur: Hz. Dâvûd'un birçok oğlu olmasına rağmen ayet-i kerimede kendisine sadece Hz. Süleyman'ın varis olduğu beyan edilmektedir. Toplumu yönetmek sanılanın aksine kolay değildir. Bu nedenle yönetici olacak kişinin aldığı eğitim, edindiği tecrübe vb. şeylerin yanında doğuştan getirdiği bir takım yeteneklere de sahip olması gerekir. Kişinin sahip olduğu bu yetenekler ve kültürel kodlar genlerle asırlarca taşınabilmektedir. Hz. Süleyman, aldığı eğitim ve edindiği tecrübenin yanında idarecilik için gerekli olan doğuştan getirdiği bir takım yeteneklere de sahipti. Dolayısıyla Hz. Süleyman'ın babasından boşalan makama sahip olduğu ehliyet ve liyakat sebebiyle geçtiği söylenebilir. Aksi takdirde sadece Hz. Süleyman'ın değil Hz. Dâvûd'un diğer oğullarının mirasçı olduğundan söz edilirdi. Hz. Süleyman'ın iktidarı babası Hz. Dâvûd'dan tevarüs etmesi, Kur'an'a göre kesin bir kural değil, sadece bir vakıadır. Dolayısıyla bunun toplumsal dayanağı, ehliyet ve liyakattir. Nesep ise ancak liyakatle birleştiği takdirde bir değer kazanır.³⁵³

4.2.4. Hz. Süleyman'a Bazı Canlıların Varlıkların Dilinin Öğretilmesi

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman'a kuşların dilinin öğretildiği, karıncaların kendi aralarında yaptığı konuşmaları anladığı, rüzgarın teshir edilip (emrine amade kılınıp), sabahtan öğleye kadar bir aylık ve akşama dek de bir aylık mesafe kat ettiği, cinlerin ona oldukça sağlam köşkler, suretler, havuz gibi çanaklar, dağ gibi çömler yaptıkları, Hüdhüd'ün kendisine Sebe melikesinden (Belkıs'tan) haber getirdiği, yine Hz. Süleyman'ın ona hitaben yazdığı bir mektubu Sebe melikesine iletlediği, ledünnî ilmi bilen bir zatın Sebe melikesinin tahtını çok kısa bir zaman diliminde Hz. Süleyman'ın yanı başında hazır duruma getirdiği, cinlerin Hz. Süleyman'ın vefatını, dayandığı asasını kemiren bir kurdun yemesi sonucunda yere düşmesinden anladıkları gibi bir takım olaylardan bahsedilmektedir. Bütün bu hususlarla ilgili olarak bilimsel yorumların yapıldığı bir gerçektir. Biz bu konulardaki farklı görüşleri ortaya koymaya çalışacağız.

³⁵² Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 14/202; Ömer Çelik, *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim*, 3/643.

³⁵³ Hikmet Koçyiğit, *Mekkî Ayetlerde sosyolojik Unsurlar* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2013), 201-202.

Neml suresinin 16. ayet-i kerimesinde Hz. Süleyman’a kuşdilinin öğretildiği ifade edilmektedir: *“Dedi ki: “Ey insanlar! Bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lutuftur.”* Yine bu surenin 17. ayetinde Hz. Süleyman’ın ordusunda insanların yanı sıra cinlerin ve kuşların da bulunduğundan söz edilmektedir:

“Cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman’ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu. Nihayet Karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!” (Neml 27/17-18)

Hz. Süleyman’ın kuşların ve diğer canlıların dillerini bilmesi bir mucizedir. Canlıların çıkardıkları sesler, onların yaşadıkları acı, hüzn ve sevinç hallerine delalet eder. Günümüzde bilim insanları, kuşların çıkardıkları farklı seslerin muhtelif gayeler için olduğunu bilmektedir. Bu Kur’an-ı Kerim’in bir mucizesidir. Nitekim bu surenin son ayetlerinde *“Ve şunu da söyle: “Hamd Allah’a mahsustur. O, işaretlerini size gösterecek, siz de onları görüp tanıyacaksınız. Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir.”* (Neml 27/93) buyrulmaktadır. Yüce Rabbimiz, vaktiyle Süleyman (a.s)’ın bilip diğer insanların bilmedikleri kuşların ve diğer canlıların dillerini gelecekte insanların öğreneceklerini –bu bir gaybi meseledir– haber vermektedir.³⁵⁴

Bazı müfessirlere göre Hz. Süleyman ve babası Hz. Dâvûd’a kuşların dilinin öğretilmesinden amaç, onların durumlarının örnek alınmasıdır. Dolayısıyla bu ayette insanlığın istikbalinde kuşların dilini öğrenme aşamasına geçip bunun bir bilim haline geleceğine işaret vardır. Böylece insanlar, Hz. Dâvûd ve oğlu Hz. Süleyman’ın kuşdilini konuşmalarından hareketle kuşların dilini çözüp anlar hale geleceklerdir. Daha şimdilerde hayvanlarla kurulan çeşitli iletişimler bunun habercisidir.³⁵⁵

Hz. Süleyman’ın, kuşların dilini anlaması ruhî varlığının oldukça faal oluşuyla ilgidir. Dolayısıyla, “daha çok faal olan ruhunun bir kaç ibresi (bu sesleri) devamlı tesbite yönelik titreşim içindeydi” Bir ibresi, kuşların çıkardığı seslerden ve

³⁵⁴ Cevherî, *el-Fî Tefsiri’l-Kur’ânî’l-Kerim*, 7(13. cüz)/135; Tabâtabâî, *el-Mizan fî tefsiri’l-Kur’ân*, 15/351.

³⁵⁵ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 14/202.

ötmelerinden neler söylediklerini anlama yeteneği taşıırken, diğer bir ibresi de cinlere etki edip onları bazı işlerde istihdamda kullanmaktaydı.³⁵⁶

Neml suresinin 16. ayetinde geçen *mantıku't-tayr* ifadesinde geçen mantık kelimesi, esasen nutuk demektir, ancak mantığın temeli olan *ruhî kuvvet* anlamında terim olarak kullanılır. Bilindiği üzere nutk insanın içinden geçenleri ifade etmek için seslenilen ve ekserisi dil ile çıkarıldığından dolayı dil, lisan ve lügat dahi denilen konulmuş müfred ve mürekkeb lafızlardan ibarettir. Nutukta akli ve tabii delalet dahi bulunabilirse de asıl olan delalet-i vaziyyedir.³⁵⁷ Anlaşılan o ki “mantıku't-tayr” öğretilme özelliği olan bir bilgidir. Ayet-i kerimede geçen “*Bize kuş dili öğretildi.*” anlamındaki cümle, Hz. Süleyman’ın, ilâhî bir mûcize olarak kuşların dilini öğrendiğini ifade eder. Hz. Süleyman, sahip olduğu bu bilgi sayesinde yalnızca kuşların ses veya hareketleriyle ortaya koydukları duygu ve eğilimleri anlamakla kalmıyor, o aynı zamanda o duyguları idare eden ilâhî yasaların bilgisine de sahipti. Böylece Hz. Süleyman, onların öterek Allah Teâlâ’yı tesbih ve tâzim ettiklerini anladığı gibi, onları idaresi altına alarak kendine has teşkilâtıyla ordusunda hizmette de kullanmaktaydı.³⁵⁸ Günümüzdeki ilmî keşifler bakımından şunu ifade etmek gerekir ki, bu bilgi kuşkusuz, Yüce Allah’ın kainata koymuş olduğu ince ve esrareniz kanunlar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bilimsel çalışmalar ve araştırmalar sonucunda bu bilgiye ulaşmanın zamanla imkan dahilinde olduğu söylenebilir.³⁵⁹

Ayeti farklı yorumlayanlardan M. Ali, “Mantıku't-tayr” yani kuşların lisanıdır, “kuş” kelimesinden, manevi olarak yükseklerde uçan evliya kastedilmiştir, diyerek şöyle bir açıklama getirir: Kur’an’a göre bu, kuşlar gibi yükseklerde uçan ve semavî bir dil konuşanların lisanıdır.³⁶⁰ Hz. Süleyman’a (a.s.), gerçek kuşların kendi

³⁵⁶ Celal Yıldırım, *İlmin ışığında asrın Kur'an tefsiri*, 9/4457.

³⁵⁷ Rağıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, 204; Razî, *Mefatihü'l-gayb*, 7/426; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 14/210; Alûsî, *Ruhü'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 19/226; Şevkânî, *Fethu'l-kadir: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivaye ve'd-diraye min ilmi't-tefsir*, 4/129; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3664; Ömer Çelik, *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim*, 3/643.

³⁵⁸ Razî, *Mefatihü'l-gayb*, 7/426; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 14/210-211; Alûsî, *Ruhü'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 19/226-227; Şevkânî, *Fethu'l-kadir: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivaye ve'd-diraye min ilmi't-tefsir*, 4/129; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3664-3666; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/4/189; Ömer Çelik, *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim*, 3/643.

³⁵⁹ Ömer Çelik, *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim*, 3/643.

³⁶⁰ Mevlana Muhammed Ali, *The Holy Quran*, çev. Muhammed Celal Şems (İslamabad: Islam International Publications Limited, 2011), 673.

aralarında konuştuğu lisanın öğretildiği düşüncesi ise doğru değildir. Bu sûrenin birçok ayeti, bu yanlış düşünceyi ortadan kaldırmaktadır. Mesela “Neml” kavmi kendi aralarında konuşurlarken, Hz. Süleyman’ın (a.s.) onları anladığı zikredilmiştir. Eğer bazı müfessirlerin izah ettikleri gibi bundan gerçek anlamda karıncalar kastedilseydi, kendisine kuşların lisanı öğretilmiş olan Hz. Süleyman’ın (a.s.) onların konuşmalarını anlaması mümkün olamazdı.³⁶¹

Mantıku’t-tayr konusunu daha geniş kapsamda değerlendiren alimler de olmuştur: Mantıku’t-tayr ile sadece kuşlar kast edilmemiştir, zıkr-i cüz, irade-i küll (bir şeyin parçasını zikredip bununla bütünü kastedilmesi) kuralı gereği bütün canlılar hatta nebatat da kast edilmektedir.³⁶²

Diğer taraftan Hz. Süleyman’ın (a.s.) ordusunda, kuşlar ordusunun da var olduğu söylenmektedir. Onun kumandanı da, Sebe Kraliçesi hakkında bilgi toplamak üzere sarayına kadar gitmiştir. O geri döndüğünde, ordudan neden ayrıldığını açıklarken, sanki kraliçenin sarayında konuşulanların hepsini anlayarak iletmiştir.³⁶³ Hâlbuki Kraliçe ile sarayındakilerin lisanı, kuş lisanı değildi. Daha sonra o, Hz. Süleyman’ın (a.s.) mektubunu kraliçeye sunduğunda, kraliçe ile saraydakiler arasında geçen konuşmaların hepsini de tamamen anlamıştır. Kısacası bu sûrede, değişik asılsız hikâye ve anlamları yok edecek deliller bulunmaktadır. Allah’a ermiş kulların ise, daima gökten kaynaklanan bir lisanı konuştukları beyan edilmiştir.³⁶⁴

Ömer Rıza Doğrul’a göre, “*Süleyman’ın dava konusunu iyi anlamasını sağladık. Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik. Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd’un emrine verdik. Bunları yapan bizdik.*” (Enbiya 21/79) anlamındaki ayette geçen kuşların Hz. Dâvûd’un emrine Mûsâhhar kılınmasından murat, kuşların mektuplarını taşıyıp götürmeleridir. Neml suresinin 17. ayetinde geçen “mantıku’t-tayr” terkibi ile de aynı mana kastedilmiştir. Yani kuşlar muhabere vasıtası olarak kullanıldıklarından onların getirip götürdükleri mektuplara “mantıku’t-tayr” denilir.³⁶⁵

³⁶¹ Mevlana Muhammed Ali, *The Holy Quran*, 668.

³⁶² Ahmed b. Muhammed b. Tahun, *Süleymânü'l-Hakîm Ve Belkısı Meliketü's-Seb'a*, 11-14.

³⁶³ Mevlana Muhammed Ali, *The Holy Quran*, 668.

³⁶⁴ Mevlana Muhammed Ali, *The Holy Quran*, 668.

³⁶⁵ Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu* (İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık, 1955), 2/601.

Hız. Süleyman'ın kuşlarla konuşmasını bir tür teşbih (metafor) olarak değerdendirenler de vardır. Bu görüşte olanlara göre nutk kökünden türeyen mantık kelimesi, ayette sarıh bir şekilde konuşmadan ziyade bir sesin delaletini anlayıp kavramak anlamında kullanılmıştır. Buna göre *mantıku't-tayr* kavramı Hız. Süleyman'ın kuşların çıkardığı seslerin hangi anlama geldiğini bilmesine işaret eder.³⁶⁶

Eski alimler, hayvanlar ve kuşların akıl ve zekâsının olduğunu kabul etmeyerek onların akıl taşımayan, fakat acı duyan, hisseden canlı bir alet olduklarını zannediyorlardı, onlarda görülen her türlü tedbir ve düşüncüyü içgüdünün neticesi sayıyorlardı. Son asırlara doğru Filozof Descartes, hayvanları aklı hayat yönünden, düğümlemiş bir alet olarak görmüş, onların da insanların anladığı gibi düşündüklerini, bütün yaptıklarının içgüdülerine râci olduğunu söylemiştir. Fakat 18. ve 19. yy.'a gelindiğinde hayvanların nisbî bir akıl ve düşüncesinin olduğu kabul edilmiştir. Charles Darwin, düşüncenin hayvanda da mevcut olduğunu, lakin bunun insanlardan çok aşağı bir mertebede olduğunu ilan etmiştir.³⁶⁷

4.2.4.1. Cinler

Sözlükte “örtmek, örtünmek, gizli kalmak” anlamındaki cenn kökünden türeyen cin kelimesi³⁶⁸ dini bir terim olarak “duyularla idrak edilemeyen, insanlar gibi şuur ve iradeye sahip bulunan, tıpkı insanlar gibi iradi olarak iman ya da inkar eden varlık” anlamına gelir.³⁶⁹ Cinler, insanlar gibi zekî ve yaptıklarından sorumlu olan, ancak insanlarınkinden tamamen farklı bir formda yaratılmış, görünmeyen ve gizli canlılardır.³⁷⁰ Kur'an-ı Kerim'de beyan edildiği üzere cinler Yüce Allah'a kulluk için yaratılmışlardır. Hız. Peygamber, kendisine gelen ilahi mesajları

³⁶⁶ Mevlana Muhammed Ali'ye göre ayet-i kerimede geçen ‘bize kuşların dili öğretildi’ ibaresinden, sadece Hız. Süleyman'ın değil, halkının da kuşdilini bildiği anlaşılır. Geniş bilgi için bkz. Hadiye Ünsal, *Tefsirde Heterodoksi Kadiyanilik ve Kur'an*, 175-176.

³⁶⁷ Afif Abdüllatîf Tabbâra, *İlmin Işığında İslâmiyet*, 75.

³⁶⁸ Rağib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, 204; Ali Osman Ateş, *Kur'an Ve Hadislere Göre Cinler-Büyü* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2003), 19.

³⁶⁹ İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Dîb Yayınları, 2017), 103. M. Süreyya Şahin, “Cin”, DİA, (TDV Yay. İstanbul, 1993) 8/5; Hadiye Ünsal, *Tefsirde Heterodoksi Kadiyanilik ve Kur'an*, 141.

³⁷⁰ Fethullah Han, *Kur'an ve Kâinat Âyetleri*, çev. Oya Morçay (İstanbul: İnkılab Yayınları, 1988), 197.

insanların yanı sıra cinlere de tebliğ etmiştir. İçlerinden bir kısmı iman etmiş, diğer bir kısmı ise iman etmemiştir.³⁷¹

Hız. Süleyman'ın cinlere, karıncalara, kuşlara hükmetmesi onun mucizelerinin en önemlileri arasındadır. Sesin duyurulabilirliği, görüntünün görünebilirliği, dilin anlaşılabilirliği ve idrak gücü, belli bazı sınırlamalara/tahditlere tâbidirler ve Allah bu sınırlamaları/tahditleri dilediği kişi için kaldırabilir veya gevşetebilir ve dilerse bu kişiye bu sınırlamaları aşma gücü verebilir.³⁷²

Neml suresinin 17. ayetinden anlaşılacağı üzere Hız. Süleyman cinlerle de irtibat kurup onları her türlü işte istihdam etmiştir. Dolayısıyla ordusu cinler, insanlar ve kuşlar olmak üzere üç sınıftan meydana gelmekteydi. İbn Aşur'un ifadesine göre Hız. Süleyman, cinleri gizli işlerde, insanları ülkesinin savunmasında yani düşmanlarıyla yaptığı savaşlarda, kuşları da haberleşme, su bulma vb. hizmetlerde istihdam etmekteydi.³⁷³

Cin denilen varlıklarla ilgili olarak farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mevlana Muhammed Ali'ye göre cin kelimesi Kur'an-ı Kerim'de iki farklı anlamda kullanılmıştır. Birincisi, duyularla idrak edilemeyen bir varlık türüdür. Bunlar ateşten yaratılmıştır, görevleri ise insanların süfli arzularını tahrik etmektir. Cin kelimesi Arap dilinde büyük devlet adamları ve güçlü önderler için de kullanılmaktadır. Bu kişiler toplumda önemli bir konuma sahip olduklarından ve genellikle halktan uzak durduklarından ötürü terimsel anlamda tıpkı cinler gibi göze görünmezler. Ayrıca Araplar gözlerinden ırak olduğu için bütün yabancıları cin olarak isimlendirmişlerdir. Bu anlam ve kullanıma Sebe Suresinin 12-14. ayetlerinde geçen cin kelimesi örnek olarak gösterilebilir. Bu surenin 12-13. Ayetlerinde şöyle buyrulmaktadır: *“Süleyman'ın emrine de rüzgârı verdik; onunla sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol alırdı. Onun için bakır madenini eritip akıttık. Cinlerden de rabbinin izniyle onun maiyetinde çalışanlar vardı. Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa, ona yakıcı ateşin azabını tattırırdık. Onlar Süleyman'a isteğine göre yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal ederlerdi. Ey Dâvûd ailesi! Şükür için çaba gösterin. Kullarım arasında hakkıyla şükredenler*

³⁷¹ Zariyat 51/56; En'am 6/130; Cinn 72/1-5.

³⁷² Fethullah Han, *Kur'an ve Kâinat Âyetleri*, 201.

³⁷³ Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 19/240; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 4/190.

pek azdır”. Zira bu ayette cinler “yabancı kavimler” anlamına gelmektedir.³⁷⁴ Cin suresinin 1. ayetinde geçen ve Kur’an-ı Kerim’i dinledikleri bildirilen cinlerden maksat ise, bu surenin “*Rabbimizin şanı çok yücedir; O, ne bir eş edinmiştir ne de çocuk*” anlamındaki 3. ayetinden de anlaşılacağı üzere Hristiyanlardır. Diğer yandan Ahkaf suresinin 29. ayetinde bir grup cinin Kur’an-ı Kerim’i dinlediklerinden söz edilmekte, bir sonraki ayette de bunların Hz. Musa’ya inandıkları ifade edilmektedir. Bu tematik bağlam dikkate alındığında, burada sözü edilen cinlerin Yahudi kabilelerin liderlerine işaret ettiği söylenebilir.³⁷⁵

Bir başka görüş de Muhammed Esed’e aittir. Ona göre Kur’an’ın akıl sahibi organizmalar için kullanılan terimlerle atıfta bulunduğu birçok yerde bu ifade, ya insanın “şeytanî güçler” (şeyatîn) ile ilişkisinin sembolik olarak “kişileştirilmesi”ne işaret eder yahut, alternatif olarak, bir kimsenin, genel olarak “esrarlı güçler” şeklinde tanımlanan gerçek ya da yanılsama ürünü güçlerin etkisi altına girmesinin ve bunun sonucunda Kur’an’ın her zaman suçlayıcı terimlerle andığı sihirbazlık, falcılık, astroloji, vb. gibi uygulamaların bir sembolü olarak kullanılır.³⁷⁶ Bu tür değerlendirmeler, her ne kadar kendisi açısından ikna edici olsa da, bazılarının göre kabulü mümkün değildir.³⁷⁷ Esed, “*Cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman’ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu*” anlamındaki ayet-i kerimede geçen “cinn” kelimesine de “görünmeyen varlıklar” anlamını vermiştir. Esed’in, gerek Ahkaf suresinin 29-32. ayetlerinde ve gerek Cin suresinin ilgili ayetlerinde geçen ‘cinn’ kelimesini de “görünmeyen varlıklar” şeklinde çevirdiği görülmektedir. Muhammed Esed, Cin suresinin 1. inci ayetinin mealine düştüğü dipnotta ise şöyle demektedir: “Birkaç yerde –mesela bu örnekte ve 46:29-32’ de “o ana kadar görülmemiş olan varlıklar”ı yani halkın ve Kur’an’ın nazil olduğu kimsenin daha önce rastlamadığı yabancıları göstermektedir. 46:30’ da (ki bu örnekteki olay ile bağlantılıdır) geçen cinn, Hz. Musa itikadının mensuplarıydı, çünkü Kur’an’ı “Musa’dan sonra nazil olmuş bir vahiy” olarak anarlar, böylece ikisinin arasında yer alan Peygamber İsa’dan söz etmeyi ihmal ederlerdi ve aynı şekilde (bu surenin 3. ayetinde) Hristiyanlıktaki Teslis kavramını reddettiklerini

³⁷⁴ Mevlana Muhammed Ali, *The Holy Quran*, 232; Hadiye Ünsal, *Tefsirede Heterodoksi Kadıyanilik Ve Kur’an*, 151.

³⁷⁵ Mevlana Muhammed Ali, *The Holy Quran*, 232; Hadiye Ünsal, *Tefsirede Heterodoksi Kadıyanilik Ve Kur’an*, 151.

³⁷⁶ Muhammed Esed, *Kur’an mesajı*, 3/1336.

³⁷⁷ İsmail Çalışkan, *Muhammed Esed Ve Düşünce Dünyası* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2009), 163.

gösterirlerdi. Bütün bunlar, bizi, o varlıkların, şimdi Arap toprakları olan uzak bölgelerdeki, muhtemelen Suriye ve hatta Mezopotamya'daki Yahudiler oldukları sonucuna götürür... Ancak, benim bu olay ile ilgili açıklamamın henüz kesinleşmemiş bir görüşten ibaret olduğunu vurgulamak isterim.”³⁷⁸ Muhammed Esed'in henüz kesinleşmemiş görüşüne göre Hz. Süleyman'ın ordusunda yer alan cinleri de aynı anlam örgüsü içerisinde değerlendirdiği görülmektedir.³⁷⁹

Muhammed Esed'in cinlerle ilgili bu görüşlerini kabul etmek mümkün değildir. Zira Mevdudi'nin de söylediği gibi bu tür yorumlar aşırı yorumlar kategorisine girer.³⁸⁰

Kıyamet günü Yüce Allah'ın “*Ey cinler topluluğu!*” diye hitap edeceğini bildiren ayetlerde³⁸¹ geçen “cin”in ne anlama geldiği, bu ayetlerin bağlamından anlaşılmaktadır. Şöyle ki, 128. ayette cinlerin insanlarla yakınlık kuran kimseler olduklarından söz edilmektedir. Burada cin/cinler kelimesi, tıpkı Bakara suresinin 24. ayetinde “liderler/önderler” anlamında kullanılan *şeyatin* kelimesi gibi, “kötülük önderleri” anlamındadır. Ayrıca En'am suresinin 128 ve 130. ayetlerinde cinlere ve insanlara tek bir topluluk olarak hitap edilmesi, bu bağlamda cinler ve insanların ayrı varlıklar değil, tek bir varlık kategorisi olduğunu gösterir.³⁸² Dolayısıyla Hz. Süleyman'ın ordusunda bulunan cinlerden maksat, Hz. Süleyman'ın kendi tabiiyeti altına alıp, oldukça zor işlerde cebren çalıştırdığı ecnebilere başkası değildir. Bu cinler bina yapan, dalgıçlık eden³⁸³ ve diğer bir kısmı da ayet-i kerimde zincirlerle bağlı olduğu³⁸⁴ ifade edilen şeytanlardır. Doğrul'a göre de söz konusu ayetlerde geçen cin kelimesine benzer anlamdadır.³⁸⁵

³⁷⁸ Muhammed Esed, *Kur'an mesajı*, 3/1195-1196.

³⁷⁹ Muhammed Esed, *Kur'an mesajı*, 2/764.

³⁸⁰ Ebû'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 4/99-100.

³⁸¹ En'am 6/128-130.

³⁸² Mevlana Muhammed Ali, *The Holy Quran*, 232.

³⁸³ Enbiya 21/ 82.

³⁸⁴ Sad 38/37-38.

³⁸⁵ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, 272; Hadiye Ünsal, a.g.e, 142. Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/601-675; Hadiye Ünsal da M. Ali'nin yukarıda atıfta bulunulan ayetlerle ilgili yorumlarını büyük ölçüde isabetli bulmaktadır. Ünsal bu hususta şöyle demektedir: “Özellikle Hz. Süleyman'ın emri altında çalışan cinler ve şeytanların, bildik anlamda cinler ve şeytanlar değil, kendilerine boyun eğdirilmiş insanlar ve/veya yabancı kabileler olduğu açıktır. Aksi takdirde söz konusu şeytanların insanlığınu saptırmaktan ibaret olan asli vazifelerini unutup Hz. Süleyman'ın emri altında inşaatçılık ve dalgıçlık gibi işler yapmaya başladıkları (Sad, 38/37) gibi tuhaf bir görüşü kabullenmek kaçınılmaz olur.” (Ünsal, Hadiye, a.g.e. sh. 143)

Çağdaş dönemde bu tür batınî yorum yapanlar hayli çoğalmıştır. Buna örnek teşkil eden bir diğer isim Sir Seyyid Ahmed Han'dır. O da cin kelimesinin, görünmeyen varlıklara değil, çöllerde, ormanlarda yaşayan bedevi insan topluluklarına işaret ettiğini söylemektedir. Ona göre cinin ateşten yaratıldığı şeklindeki inançlar putperest Arap geleneğinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla cinin yabanî vahşî anlamında kullanıldığına ilişkin lingüistik deliller vardır. “*Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım*”³⁸⁶ ayetini ‘bizler, ister şehirde ister dağda veya ormanda olalım Allah’a kulluk etmekle yükümlüyüz’ şeklinde yorumlamaktadır.³⁸⁷

el-Bed’ ve’t-Tarih³⁸⁸ isimli eserde, “cinlerin zorbalarına, yörük ata, dahi ve fatin olan her kimseye şeytan” denildiğini, yine başka bir yerde ise, “şeytanların ve cinlerin anlamı: insanların zorbaları, oldukça güçlü ve kuvvetli olanları, mahir olanları ve muğlak işleri ve güzel sanatları bilenleridir” şeklinde ifade edilmektedir.³⁸⁹

Bazı batınî yorumlara göre Ernest Renan (1823-1892), *Beni İsrail Tarihi* isimli eserinde, Sur (Tyr) Kralı Hiram’ın, Hz. Süleyman’ın müttefiki olduğunu ve ona sanatkarlar, gemi tayfaları, taş yontucuları, mimarları ve tezyinatçılar gönderdiğini, Hz. Süleyman’ın da bu Fenikeli işçilere yardım etmek için yahudi amele takımı sevkettiğini aktarmaktadır.³⁹⁰

Cinlerin, gözle görülmeyen enerjiden kurulu bilinçli varlıklar olup, titreşim süratlerinin 300.000 Km/sn. den fazla olmaları nedeniyle gözle görünmelerinin ya da bir alet tarafından algılanmalarının imkansız olduğu, bunu rahatlıkla kavrayabilmek için de, maddi yapı özelliklerinin bir örnekle hatırlatmanın yeterli olacağı söylenmiştir. Şöyle ki, tüm maddi varlıkları yani cisimleri meydana getiren temel yapı kvant dediğimiz enerji zerrecikleridir. Bunlar 300.000 Km/sn. nin altında sürat taşırlar. Mekanda geometrik bir eylem kazanınca da çeşitli cisimlerin görüntüleri

³⁸⁶ Zâriyât 51/ 56.

³⁸⁷ Said Şimşek, *Günümüz tefsir problemleri*, 215; Mustafa Öz, “Seyyid Ahmed Han”, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/74; Abdülhamid Bırışık, *Hind alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 322; İsmail Albayrak, *Klâsik Modernizmde Kur’an’a Yaklaşımlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 69.

³⁸⁸ Mutahhar b. Tahir el-Makdisi’nin (ö.395/966’dan sonra) dinler, mezhepler, İslam tarihi ve felsefeye dair eseri (Geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, DİA, “el-Bed’ ve’t-Tarih”, (İstanbul: TDV Yayınları 1992) 5/289-290).

³⁸⁹ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları* (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1979), 272.

³⁹⁰ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, 272.

ortaya çıkar. Ancak bu tarz varlıklar ısıya dayanıksızdır. Çıplak kvant ısıya dayanıklı olduğu halde onun mekanda meydana getirdiği sistemler yani maddi varlıklar şiddetli ısıda çözülüp kaybolur. Evren açısından pek küçük bir ısı sayılan 5000 derece santigratta tüm cisimler yapısal kuruluşlarını kaybeder, müstakil atomlara dönüşür.³⁹¹

“*Cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman’ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu*” (Neml 27/17). Bu ayet-i kerimede geçen ‘yuzeun’ fiilinin, “yol alır, idare olunur ve sevk edilirler” anlamına gelmektedir. Bu anlamdan hareketle insanların cinler alemi ile ilişki kurup, onları istihdam edecek hale gelecekleri sonucunu çıkarmak mümkündür. Dolayısıyla ileriki safhalarda cinlerin askeri işlerde bile kullanılabilecekleri söylenebilir. Aynı şekilde kuşların da istihdam edilmeleri mümkündür; esasen bunların Kur’an-ı Kerim’de anlatılmasından kasıt da bunun bir ev ödevi olduğunun bilincine varılmasıdır. Sonuçta gelecek nesiller bu ödevi bihakkın yerine getirecektir.³⁹²

4.2.4.2. Karınca

Sûreye ismini veren karıncaların biyolojik yapısı ve yaşam tarzları oldukça dikkat çekicidir. Karıncalar, Hymenoptera böcek takımına ait olup, iyi organize edilmiş kolonilerde yaşarlar; gövdeleri, hayati organları ve güçlü kasları barındıran bir göğüs, altı aktif bacak ve büyük bir kafa ihtiva eder, ayrıca, iri gözleri ve sürekli hareket eden antenleri vardır.³⁹³ Beyinleri, sinirlerin merkezlendiği milimetrik bir hacimde bulunur ve duyuşal hücreler sayesinde duyabilir ve koklayabilirler. En zeki böceklerden biri olarak kabul edilirler ve bir kalpleri vardır. Karıncalar, kendi ağırlıklarının elli iki katı büyüklüğünde nesneleri taşıyabilirler. Altı bacakları vardır ve bacaklarında işitsel delikler bulunur, ayrıca sindirim sistemi, mide, ağız ve yutak gibi organlara sahiptirler.³⁹⁴

³⁹¹ Haluk Nurbaki, *Kur’an-ı Kerim’den Ayetler Ve İlmî Gerçekler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2015), 34-35.

³⁹² Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 14/203-204.

³⁹³ Mustafa Osman Muhammed el-Makâvî, “et-Tefsîru’l-İlmiyyi li-Kıssati’n-Neml fi Sûreti’n-Neml”, *Camiâtü’l-Ezher*, (2014), 163.

³⁹⁴ Mustafa Osman Muhammed el-Makâvî, “et-Tefsîru’l-İlmiyyi li-Kıssati’n-Neml fi Sûreti’n-Neml”, *Camiâtü’l-Ezher*, (2014), 164.

Karıncalar yuvalarını ince hesaplara göre dizayn ederler. Karınca yuvaları, karıncaların koloniler halinde yaşadığı karmaşık yapılardır.³⁹⁵ Bu yuvalar genellikle toprak altında, ağaç köklerinde, taş diplerinde veya bazen ağaçların üstlerinde bulunabilir. Karıncalar, yuvalarını mevsim ve çevre koşullarına göre inşa ederler ve bu yuvalar, birden fazla tünel ve odadan oluşur.³⁹⁶ İşçi karıncalar yıl boyunca diğer karıncaları beslemek için yiyecek biriktirirler, bu yiyecekleri çene yapıları daha çok gelişmiş olan karıncalar öğütme odasında öğütürler.³⁹⁷ Karınca yuvalarının içinde, öğütücü karıncalardan başka, kraliçe karınca, işçi karıncalar ve asker karıncalar bulunmaktadır. Ayette dişi karıncaya hitap edilmiş olması, tıpkı balarısında olduğu gibi karınca toplumlarında da iş görenlerin dişi olmalarından kaynaklanmaktadır.³⁹⁸

Bu sûre, bir taraftan Hz. Süleyman'ın hayvanların dilini anlama yeteneğini ve karıncaların organize olup tehlikeye karşı önlem almakta olduklarını gözler önüne sermektedir. Hz. Süleyman'ın ordusu, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan büyük bir ordudur ve bu ordu, karıncalar vadisine yaklaşıncaya, bir karınca halkını yaklaşan tehlikeye karşı uyarmıştır. Karınca, Hz. Süleyman ve ordusunun farkında olmadan karıncaları ezebileceğini söylemiş ve karıncaları yuvalarına girmeleri için uyarmıştır:

“Nihayet Karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi kırıp geçirmesin!” (Neml 27/18) anlamındaki ayet-i kerime bize hayvanların kendi aralarında iletişimi sağlayan bir dillerinin olduğunu öğretir. Bu ayet aynı zamanda hayvanların insanlar tarafından eziyete uğratılabildiklerini gösterir. Yüce Allah, bunu Kur'an vasıtasıyla anlatmasının sebebini bizlere şöyle açıklıyor: “Her toplumun bilen bir lidere ihtiyacı vardır ve bu lideri kendi aralarından çıkarmaları gerekir. O lider de, tehlikelerin farkına varıp halkını uyarmalıdır. Halkını anlamayanların ayakları altına vermemelidir”. Nitekim En'am suresinin *“Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır...”* (En'am,6/38) mealindeki ayeti buna delildir.³⁹⁹ Yine burada büyüğün küçüğü ezme

³⁹⁵ A. C. Morrison, *İnsan Kâinat Ve Ötesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Nesil Yayınları, 1986), 70.

³⁹⁶ Karınca - Vikipedi (wikipedia.org)

³⁹⁷ A. C. Morrison, *İnsan Kâinat Ve Ötesi*, 70.

³⁹⁸ M. Yaşar Kandemir, *Âyet ve hadislerle açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm meâli*, 1311.

³⁹⁹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 14/204.

olayına da bir işaret vardır. Şöyle ki, büyükler ezerler, ama sen de tedbirini alacaksın. Burada saldırıya uğrayanların nefis müdafaası istisna olmalıdır.⁴⁰⁰

“Nihayet Karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi kırıp geçirmesin!” (Neml 27/18) anlamındaki ayette “لَا يَخْطُمَنَّكُمْ” (sakın sizi kırıp geçirmesin) fiili geçmekte ve te’kid nunu ile fiilin anlamı kuvvetlendirilmiştir. Bu fiilin mastarı olan “تَحْطِمُ” kelimesi kırmak anlamına gelir. Karınca, kırılıp ezilebilen bir yapıya sahiptir. Zira karıncanın bünyesi, sanayide cam yapımında kullanılan silikon maddesi ihtiva etmektedir. Günümüzde bilim bunu keşfetmiştir. Bu da, Kur’an-ı Kerim’in ilmî icazındandır. Şöyle ki, Arapça’da “تَهْشِمُ” kelimesi de, kırmak anlamına gelir, ancak bu kelime hem yaş hem de kuru şeyler için, “تَحْطِمُ” ise sadece kuru şeyler için kullanılmaktadır.⁴⁰¹ Makavî ise karıncanın kırılğan yapısına işaret ederek cam türevi bir keratin maddesinden yaratılmış olduklarını ifade etmektedir.⁴⁰²

Karınca gibi kollektif çalışan canlıların, kendilerine göre belli bir zekâyâ sahip oldukları, aralarında iletişim kurmak suretiyle meydana gelebilecek tehlikelere karşı kendilerini korudukları, bunu da içgüdüleri ve sezgileri sayesinde başardıkları hususuna işaret edilmektedir. Bu konuda araştırma yapmak isteyen bilim insanlarına bir ipucu, diğer bir tabirle ana fikir verilmektedir.⁴⁰³

Ayette geçen karınca vadisi ile ilgili olarak tefsirlerde Şam, Taif, ve Yemen gibi karıncası çok olan bir yerin ismi şeklinde farklı görüşler beyan edilmiştir.⁴⁰⁴ Bununla birlikte, böyle belli bir bölge olmayıp çok sayıda karıncanın bulunduğu herhangi bir yer de olabilir. Hindli alimlerden Mevlana Muhammed Ali ile Doğrul’a göre ayet-i kerimede geçen “vadi’n-neml” terkiibini, “karıncaların vadisi” diye tercüme etmek doğru değildir. Çünkü bu bir has (özel) isimdir. Vadi’n-Neml,

⁴⁰⁰ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 205.

⁴⁰¹ Muhammed el-Hilal, *Tefsiru’l-Kur’ani’s-seriyyu’l-cami’ fi’l-i’cazi’l-beyani ve’l-lugavi ve’l-ilmi*, 8/213-214.

⁴⁰² Mustafa Osman Muhammed el-Makavî, “et-Tefsîru’l-İlmiyyi li-kıssati’n-Neml fi Sûreti’n-Neml”, 168.

⁴⁰³ Celal Yıldırım, *İlmin ışığında asrın Kur’an tefsiri*, 9/4459.

⁴⁰⁴ Taberî, *Câmiü’l-beyân fi tefsiri’l-Kur’ân Tefsiru Taberî*, 15/99; Razî, *Mefatihu’l-gayb*, 7/424; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, 8/163; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân fi tefsiri’l-Kur’ân*, 14/200; Alûsî, *Ruhü’l-meânî fi tefsiri’l-Kur’ânî’l-azim ve’s-seb’i’l-mesani*, 19/221; Şevkânî, *Fethu’l-kadir: el-câmi’ beyne fenneyi’r-rivaye ve’d-diraye min ilmi’t-tefsir*, 4/127-128; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/3667; Tabâtabâî, *el-Mizan fi tefsiri’l-Kur’ân*, 15/344; Muhammed el-Hilal, *Tefsiru’l-Kur’ani’s-seriyyu’l-cami’ fi’l-i’cazi’l-beyani ve’l-lugavi ve’l-ilmi*, 8/202.

Gibrin ile Askalan arasındadır. Nemle, harfiyen karınca yumurtaları manasına olan Mazin gibi bir kabilenin ismidir, Kamus'ta "nemle"den sarahaten bir kabile ismi gibi bahsedilmiştir.⁴⁰⁵

Âyet, toplu halde yaşadığı bilinen karıncaların aynı zamanda bir topluluk düzeni içinde hareket ettiklerini de ifade eder. Hz. Süleyman, cinler, insanlar ve kuşlardan oluşan ordusunu düzenli bir şekilde sevk ve idare ederken ayet-i kerimede ifade edildiği üzere Karınca vadisi denilen yere geldiğinde karıncaların başkanının onlara verdiği emri işitmiş, anlamış ve neşelenerek gülümsemiş, bütün bu nimetlerden dolayı rabbine şükür ve niyazını arz etmiştir.

Bazı araştırmacılara göre karıncalar, çok zeki canlılar olup koku alma duyuları son derece gelişmiştir.⁴⁰⁶ Yuvalarına kendilerine yararlı olan her türlü yiyeceği biriktirirler. Biriktirdikleri yiyeceklerin yarısını bir yıl içerisinde tüketirler, geriye kalanını ise, gelecek için saklarlar. Buğday, arpa vb. tahılların tanelerini ise, ileride oluşacak nemle birlikte çimlenip filizlenmesini engellemek için ikiye bölerler. Bu kadim zamanlardan beri devam eden bir durumdur.⁴⁰⁷ Karıncalar, cemiyet halinde yaşarlar, kendi aralarında emir-komuta zinciri ve bu zincirin bağlı bulunduğu merkezleri olduğu gibi, verilen emirlere uyulup uyulmadığını teftiş eden bir mekanizmaları ve kendi aralarında haberleşmek için bir posta teşkilatları vardır. Dolayısıyla herhangi bir haber iletmek istediklerinde bunu birbirlerine tebliğ ederler. Karıncaların birlik, beraberlik içerisinde ne denli kolektif bir çalışma ruhuna sahip olduklarını göstermesi açısından anlatacağımız şu anekdot oldukça ilginçtir: Karıncaların dünyasını inceleyen bir uzman yuvalarının önüne bir şeker koyar. Bazı karıncalar bunu alıp yemeye başlar, uzman kişi, biraz sonra şekerin üzerine rakı döker. Bunun üzerine karıncaların bir kısmı kaçır, diğer bir kısmı ise bundan yemeye devam eder ve sarhoş olur. Uzman kişi, hem kaçan karıncaları hem de şekerden yemeye devam edenleri boya ile işaretler. Kaçan karıncalar yuvaya dönüp durumu diğerlerine haber verir, bir süre sonra oldukça kalabalık bir karınca topluluğu gelip sarhoş olan hemcinslerini öldürür.⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, II/601; Ertuğrul, İsmail Fenni, *Hakikat Nurları*, 273.

⁴⁰⁶ Ahmed b. Muhammed b. Tahun, *Süleymânü'l-Hakîm Ve Belkisu Meliketü's-Seb'a*, 35.

⁴⁰⁷ Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, 8/176; Ahmed b. Muhammed b. Tahun, *Süleymânü'l-Hakîm Ve Belkisu Meliketü's-Seb'a*, 35.

⁴⁰⁸ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3667-3668.

Hız. Süleyman (a.s)’ın kuşların ve diğer canlıların dillerini bilmesi bir mucizedir. Canlıların çıkardıkları sesler, onların yaşadıkları acı, hüznün ve sevinç hallerine delalet eder. Günümüzde bilim insanları, kuşların çıkardıkları farklı seslerin muhtelif gayeler için olduğunu söylemektedirler. Bu Kur’an-ı Kerim’in bir mucizesidir. Nitekim bu surenin son ayetlerinde “*Ve şunu da söyle: “Hamd Allah’a mahsustur. O, işaretlerini size gösterecek, siz de onları görüp tanıyacaksınız. Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir”* (Neml 27/93) buyrulmaktadır. Tantavî’ye göre geçmişten günümüze insanlar, karganın toprağı eşip ölü kargayı gömmesi olayında olduğu gibi canlılardan pek çok şey öğrenmişlerdir, gelecekte de öğrenmeye devam edeceklerdir. Ona göre insanların karıncalardan öğrenmesi gereken çok şey vardır. Kainatta en kalabalık topluluk karıncalardır. Ümmetler birbirine zulmedince kuvvetleri çözülür, evleri harap olur, karıncalar da bu hususta insanlar gibidir.⁴⁰⁹

Karıncalar, tıpkı hükümdarların insanları yönetip idare ettikleri gibi bir siyasi ve idari tarza sahiptirler.⁴¹⁰ Dolayısıyla farklı karınca kabileleri arasında zaman zaman kıyasıya bir savaş yaşanmaktadır.⁴¹¹ Canlılardan pek çok şeyin öğrenilebileceğini söyleyen Tantavî, bugün kuşların uçmasından hareketle uçak icat edilmiş ve bu sayede yüzlerce mil mesafe kısa sürede kat edilebilir hale gelmiştir, o halde insanoğlu hayvanların tilmizidir⁴¹², demektedir.

Ayet-i kerimde geçen bir karıncanın ötekilerine “*Yuvalarınıza girin de Süleyman ve orduları farkında olmayarak sizi ezmesinler*” şeklindeki sözünden, karıncaların da yöneticileri bulunan bir topluluk oluşturdıkları, yaşama içgüdüleri ile hareket edip kendilerine zarar vermesi muhtemel tehlikelere karşı önlemler aldıkları anlaşılır. Nitekim yukarıda değinilen En’am suresinin 38. ayetinin mealinde bütün hayvan türlerinin, kendine özgü kuralları, liderleri bulunan birer topluluk olduğu bildirilmektedir. Etrafımıza baktığımızda serçenin serçelerle, güvercinin güvercinle; leyleklerin kendisi gibi leyleklerle uçtukları görülür. Aynı şekilde at, atlarla; koyun, koyunlarla; deve, develerle gezer. Kısaca bütün bu hayvan türlerini birbirine cezbeden birtakım bağlar, içgüdüler vardır.⁴¹³

⁴⁰⁹ Tantavî, *El-Cevâhir Fî Tefsiri ’l-Kur’âni ’l-Kerim*, 7 (13. cüz)/137.

⁴¹⁰ Tantavî, *El-Cevâhir Fî Tefsiri ’l-Kur’âni ’l-Kerim*, 7 (13. cüz)/144.

⁴¹¹ Tantavî, *El-Cevâhir Fî Tefsiri ’l-Kur’âni ’l-Kerim*, 7 (13. cüz)/129.

⁴¹² Tantavî, *El-Cevâhir Fî Tefsiri ’l-Kur’âni ’l-Kerim*, 7 (13. cüz)/129.

⁴¹³ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın çağdaş tefsiri*, 6/395-396.

Mevdudî, karınca ile ilgili Kur'an-ı kerim'de geçen kıssanın İsrail rivayetlerinde de yer aldığını ancak orada anlatılan hikayelerin son bölümünün Süleyman (a.s)'ın vakarına olduğu kadar Kur'an'a da ters olduğunu ifade eder. Zira orada kıssanın son bölümünde Süleyman (a.s)'ın karıncaların konuşmasını işitince kibre kapıldığı, buna mukabil olarak da karıncanın ona sert bir karşılık verdiği, sonuçta Süleyman (a.s)'ın mahcup olduğu ifadesi yer almaktadır.⁴¹⁴ Mevdudi, aynı şekilde günümüz müfessirlerinden karınca ile ilgili yapılan aşırı yorumları eleştirir ve şöyle der: “Bir karıncanın kendi türünden fertlerini, vuku bulacak bir tehlike karşısında uyarması ve yuvalarına girmelerini söylemesi aklen hiç de hayret verici değildir. Hz. Süleyman'ın bunu nasıl işittiği sorusuna gelince, bunun cevabı şudur: Vahiy Kelam'ı gibi çok hafif bir çağrıyı kavrayıp anlayabilen duyular sahibi bir şahıs için, karıncanın sesli konuşmasını anlamak hiç de zor değildir.”⁴¹⁵

Kuşların; korkma, öfkelenme gibi bazı duygularının yanı sıra, bir tehlikeyi haber verme ve çağırma gibi bazı ihtiyaçlarını ifade edecek sesleri vardır. Bu nedenle birbirlerinin meramını anlarlar. Şu kadar var ki, Hz. Süleyman'ın kuşların dilini anlaması ilham aracılığıyla olur. Karıncalara gelince, bunların sesi yoktur. Peygamberler ve hal sahibi bazı kimseler hayvanlardan, bitkilerden ve hatta cemadattan böyle nidalar işitirler. Bu hal, Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) vaki olmuş, hayvanlar, ağaçlar ve taşlar kendisine söylemiştir; avucuna aldığı küçük taşlar tesbih etmiştir. Bu hadise, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın ellerinde de meydana gelmiş ise de, taşları başkası eline aldığı vakitte zuhur etmemiştir. Nitekim Hz. Mûsâ'ya ağaçtan hitab-ı izzet vaki olmuştur.⁴¹⁶

İnkarcıların ileri gelenlerinden biri olarak nitelendirilen Buhner bile havvanların başta devlet ve cemiyet kuralları olmak üzere, ev idaresi usûllerini, hasta bakmayı ve tıbbî bildiklerini, istişare toplantıları yaptıklarını, hatta suçlular hakkında hüküm vermek üzere meclisler akdettiklerini, ses, alamet ve işaretlerden oluşan mükemmel bir dil aracılığıyla kendi aralarında anlaşıp haberleştiklerini, geçmişî hatırlamada mahir olduklarını, geçmişte yaşadıkları olayları hatırlayıp bundan tecrübi

⁴¹⁴ Mevdudi, Tefhimu'l-Kur'an, c.4, sh.98-99.

⁴¹⁵ Ebû'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 4/101.

⁴¹⁶ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, 271.

olarak yararlandıklarını, kısacası hayvanların, insanların tasavvur ettiklerinden oldukça ileri düzeyde bir yetenek ve meziyet sahibi olduklarını söyler.⁴¹⁷

Nemle, harfiyen karınca yumurtaları manasına olan Mazin gibi bir kabilenin ismidir, Kamus'ta "nemle"den sarahaten bir kabile ismi gibi bahsedilmiştir.⁴¹⁸ Şam'dan Hicaz'a giderken Filistin'de denize yakın Neml vadisi bulunmaktaydı, burası Şam'a yüz altmış kilometre uzaklıktaydı.⁴¹⁹ Hz. Süleyman (a.s.) zamanında birçok Arap ve Medyen kabileleri orada yaşarlardı. "Neml" adındaki bir kavim de orada yaşayanlardandı.⁴²⁰

Anlaşılan o ki, Mevlana Muhammed Ali, mucizelere iman etmek yerine bunları herkesçe kabul edilebilir bir duruma getirmek için bu şekilde yorumlayarak olağanüstü bir durum olmaktan çıkarıp aklileştirmiştir.⁴²¹

4.2.4.3. Orduda Görev Yapan Kuşlar ve Hüdhüd

Hz. Süleyman'a (a.s), kuşların ve diğer canlıların dillerinin öğretildiğine ilişkin Kitab-ı Mukaddes'te hiçbir işaret yoktur; ancak israilî diğer kaynaklarda bilgi vardır.⁴²² Aynı şekilde gerek Tevrat'ta gerekse İncil'de Hz. Süleyman'ın ordularında cinlerin istihdam edildiği hususunda bilgi yoktur. Ancak Talmud ve hahamlara ait rivayetlerde bu konuda ayrıntılı bilgiler vardır.⁴²³

Neml suresinin 27. ayetinde bildirildiği üzere Hz. Süleyman'ın ordusunda insanların yanısıra cinler ve kuşlar da vardı. Bu kuşlardan biri de posta işlerini yürüten hüdhüd kuşudur. Klasik tefsirlerde bunların bildik kuşlar olduğu noktasında farklı bir görüş yoktur. Ancak modern zamanlarda tıpkı cinler konusunda olduğu gibi farklı görüşler serdedenlerin olduğu görülmektedir.⁴²⁴ Önce ilgili ayetleri zikredip sonra dayandıkları delillerle birlikte bu görüşleri açıklayalım:

"Süleyman kuşları gözden geçirdi ve "Hüdhüd'ü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?" diye sordu. "Ya bana açık bir gerekçe getirir veya onu adam akıllı cezalandırırım ya da onu boğazlarım!" Çok geçmeden hüdhüd

⁴¹⁷ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, 271.

⁴¹⁸ Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu*, II/601; Ertuğrul, İsmail Fenni, *Hakikat Nurları*, sh.273.

⁴¹⁹ Mevlana Muhammed Ali, *The Holy Quran*, 674.

⁴²⁰ Mevlana Muhammed Ali, *The Holy Quran*, 674.

⁴²¹ Bu bağlamda Kur'an kıssalarında geçen şahıslar hakkında yapılan değerlendirmelerle ilgili geniş bilgi için bkz. Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı* (çev. Şaban Karataş), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, 298-325.

⁴²² Ebû'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 4/97.

⁴²³ Ebû'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 4/100.

⁴²⁴ Muhsin Demirci, *Kur'an tefsirinde farklı yorumlar*, 2/465-466.

gelip dedi ki: “Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe’ halkından sana kesin bir bilgi getirdim... Onları bir kadın hükümdarın yönettiğini gördüm; kendisine her imkân verilmiş; bir de muhteşem tahtı var. Ancak onun ve halkının Allah’ı bırakıp güneşe secde ettiklerini de gördüm. Şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş, böylece onları yoldan alıkoymuş; bu yüzden doğru yolu bulamıyorlar. (Şeytan bunu) göklerde ve yerde gizli olanı açığa çıkaran, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah’a secde etmesinler, diye yapmış. Oysa büyük arşın sahibi olan Allah’tan başka tanrı yoktur.” Süleyman da “Doğru mu söylüyorsun yoksa yalancılardan biri misin, göreceğiz. Şu mektubumu götür, önlerine bırak, sonra onlardan biraz çekil de ne sonuca varacaklarına bak.”⁴²⁵

Tefsirlerde, Hz. Süleyman’ın Hüdhd’ü bilhassa çöllerde su bulmada istihdam ettiği ifade edilmektedir. Hz. Süleyman, bir defasında konaklamış olduğu susuz bir çölde kuşları teftiş etmiş, su bulmak için görevlendireceği Hüdhd’ün ortadan kaybolduğunu anlayınca da kızmıştır. Bunun üzerine hüdhdün mazeretini gösteren bir delil ortaya koymadığı takdirde onu âyette belirtilen ceza şekillerinden biriyle cezalandıracağını söylemiştir.⁴²⁶ Hüdhd çok geçmeden gelip Sebe’ ülkesinden Hz. Süleyman’a bilgi getirdiğini, orada bulunan halkı bir kraliçenin yönettiğini, gerek kraliçenin gerekse halkının, şeytana uyarak güneşe taptığını haber vermiştir. Burada dikkatleri celbeden husus, Hüdhd’ün Hz. Süleyman’a “Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim.”⁴²⁷ ifadesidir. Ayette, Hz. Süleyman’a ilim ve hikmet sahibi olmasına rağmen kendisinin bilmediği bir şeyi herhangi bir hayvanın bilebileceği hatırlatılmaktadır.⁴²⁸ Zemahşerî, Hz. Süleyman’ın Hüdhd’ün söylediği bu sözle bilgi konusunda imtihan edildiğini, bu konuşma vasıtasıyla kendisine bahsedilen nübüvvet, hikmet, çokça ilim ve pek çok malûmât gibi birçok fazilete sahip biri olarak kendisiyle yüzleştiğini, Allah’ın yarattığı zayıf bir canlının yerine göre kendisinin muttali olmadığı bilgilere sahip olabileceğini, dolayısıyla bilgili kimselere ârız olabilecek kendini beğenme (ucub) duygusuna karşı dikkatli olması hususunda uyarıldığını söyler.⁴²⁹

⁴²⁵ Neml suresi 27/20-28.

⁴²⁶ Razi, *Mefatihü'l-gayb*, 7/429; İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 14/233; Alûsî, *Ruhü'l-meâni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 19/239; Şevkânî, *Fethu'l-kadir: el-Câmi' beyne fenneyi'r-rivaye ve'd-diraye min ilmi't-tefsir*, 4/129; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3670; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/4/190.

⁴²⁷ Neml 27/22.

⁴²⁸ Razi, *Mefatihü'l-gayb*, 7/428-429; İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 14/234; Alûsî, *Ruhü'l-meâni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 19/244.

⁴²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşaf'an Haka'ikit-Tenzil*, 4/1073; Alûsî, *Ruhü'l-meâni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 19/244.

Hüdhüd kuşu, dilimizde ibibik kuşu olarak tabir edilir. Elmalılı, Neml suresinin 20. ayetinin ilgili kısmına şöyle anlam verir: “ve tayrı (kuşları yahut uçar kuvvetleri) teftiş etti”. Dolayısıyla en küçük birimine varıncaya kadar devletin büyük küçük bütün kuvvetlerini teftiş ve tetkik etmek devlet adamının vazifesidir.⁴³⁰ Ona göre burada tayrın (kuşun) bir posta veya keşif tayyârısı gibi değerlendirmek de mümkündür, “tayyâreyi idrak eden zamanımız münkirlerinin bunları inkâr etmesi ise büsbütün manasızdır.”⁴³¹

Bazı ilim insanlarına göre ayet-i kerimede sözü edilen cinler ve kuşlar bildiğimiz anlamda cinler ve kuşlar değil, boyunduruk altına alınmış göçebe kabilelere mensup insanlardan oluşmaktadır. Zira *tayr* kelimesi Arap dilinde kuş ya da uçan canlı anlamının yanında süvari manasına da gelir. *Tayr* kelimesinin mubalağalı ism-i faili olan *tayyâr* kelimesi ise zeki ve çalışkan insana işaret eder. Buna göre *tayr* kelimesinin hızlı hareket yeteneğine sahip atlı yani süvari olarak anlaşılması gerekir. Bu anlam, Sa’d suresinin 31-33. ayetlerinde Hz. Süleyman’ın atları sevmesiyle ilgili ifadelerle de teyit edilir.⁴³²

Hüdhüd, kendisine özgü nağmelerle öten bir kuş türünün adı olup, bu ayette zikredilen Hüdhüd’ün Hz. Süleyman’ın emrine verilmiş özel bir yaratık olduğu anlaşılmaktadır.⁴³³

Bursevî, (ö.1137/1725) (Hüdhüd’ün cezalandırılması bağlamında şöyle demektedir): “Ayet işaret etmektedir ki, hükümranlığın/memleketin korunması, siyasetin kemâli ve adaletin kemâli ile mümkündür. Dolayısıyla suçlular cezalandırılmaktan vazgeçilmemeli, araştırıldıktan sonra açık özrü olanlar kabul edilmelidir.”⁴³⁴

M. Ali ve Doğrul’a göre Hüdhüd kuşu denilince çavuş kuşu değil, bu isimde bir adam anlaşılmalıdır. M. Ali, aslında bu bir isim olup, Beni İsmail arasında da çok yaygındı. Hz. Süleyman’ın (a.s.) ordusunda görevli bir mühendisin adı Hudhud idi, Kitab-ı Mukaddes’e göre bu mühendisin adı “Hudad”tı ve bu isim Arapça’da

⁴³⁰ İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 15/230-231; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/3669.

⁴³¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/3669-3670.

⁴³² Hadiye Ünsal, *Tefsirde Heterodoksi Kadiyanilik Ve Kur’an*, 176-177.

⁴³³ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/4/190; Geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman-Cemal Kurnaz, “Hüdhüd”, DİA, 18/461.

⁴³⁴ İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 14/232.

“Hudhud” olarak telaffuz edilmiştir⁴³⁵, demektedirler. Nitekim ayet-i kerimede Hz. Süleyman’ın, “*ben onu şiddetle cezalandırırım yahut keserim*” dediği ifade edilmektedir. Bu söz, onun kendi adamlarından birinden bahsettiğini gösterir. Böylesine kudretli bir hükümdarın, bu kadar küçük bir kuş hakkında şiddetli bir ceza ile cezalandırmaktan söz etmesi ve çavuş kuşu tarafından büyük bir dini itikat olan vahdaniyyet-i ilahiyyenin izah edilmesi anlaşılır bir şey değildir.⁴³⁶

Hz. Süleyman’ın ordusunda bulunan cinlerin ve kuşların bildiğimiz anlamda cinler ve kuşlar olmadığını söyleyerek bunlara farklı anlamlar yükleyenler şiddetle eleştirilmiştir. Örneğin Mevdudi şu tenkitleri yapmaktadır: Çağımızda bazı kimselerin, “Hüdhüd” kelimesinin, genellikle bu isimle bilinen kuşu ifade etmediğini, aksine bunun Hz. Süleyman (a.s)’ın ordusunda görevli bir subayın ismi olduğunu ileri sürenlerin bu husustaki iddiaları tarihi dayanaktan yoksun olduğu kadar lisan açısından da tutarsızdır. Dolayısıyla, bu şekilde yapılan aşırı yorumlar/iddialar tefsir değil tahriftir.⁴³⁷ Rasyonalistler, Hüdhüd’ün bir kuş olduğunu kabul etmemektedirler. Onlara göre temyiz ve ifade gücü gibi bir takım kabiliyetlerin bir kuşa bulunması aklen mümkün değildir. Ayrıca, kuşların, bir ülkeye gidip burasının Sebe toprakları olduğunu bilmeleri, orayı, bir kadının idare etmekte olduğunu fark etmeleri, Sebelilerin tek tanrıya tapmaları gerekirken güneşe tapıp, böylece haktan sapmaları gibi sıradan bir kişinin bile bilemeyeceği karmaşık hususları bir kuşun bilmesinin imkansız olduğunu ileri sürmektedirler. Üstelik kuşun, dönüşünde Hz. Süleyman’a son derece ayrıntılı bir rapor sunmasının yine akli bakımdan mümkün olmadığını iddia ederler. Diğer taraftan ise, akıl yoluyla yorumlamaya çalışanlar, “Hüdhüd”ün kuş değil, aksine bir insan olduğunu ispat etmek için de Kur’an’ın açık kelimelerine yanlış mana verirler. Fakat işin aslı şudur: Peki bu beyler, çeşitli hayvan türleri ile onların çeşitli fertleri hakkında, bu kadar kesin konuşabilecekleri hangi sağlam bilgilere sahiptirler acaba? ...Doğrusu insanoğlu, çeşitli hayvanların neyi ne kadar bildiği, neyi görüp duyduğu, nasıl hissettiği, nasıl düşündüğü ve nasıl anladığı konusunu bilebileceği yanılmaz

⁴³⁵ Mevlana Muhammed Ali, *The Holy Quran*, 674.

⁴³⁶ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, 272; Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 601; Hadiye Ünsal, *Tefsirede Heterodoksi Kadıyanlık Ve Kur’an*, 177.

⁴³⁷ Ebû’l A’lâ Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’an*, 4/102-103; İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, 272-273; Celal Yıldırım, *İlmin ışığında asrın Kur’an tefsiri*, 9/4460-4462.

imkanlara şu ana kadar sahip olamamıştır.⁴³⁸ Bu tür meselelerde biz müslümanlara yakışan, Yüce Allah'ın, peygamberinin bir hüdhüdü evcilleştirip eğitmesinden bahsettiğı yerde durup O'nun bildirdiğı hükümler ışığında hayvanlar hakkında sahip olduğumuz yetersiz bilğimizi gözden geçirmemizdir. Hüdhüd kıssasından hayvanların evcilleştirilmesi çıkarılabilir.⁴³⁹

Bu bağlamda av için özel olarak eğitilip yetiştirilen avcı köpeklerini zikretmek gerekir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu hususla ilgili olarak şöyle buyurulmaktadır: "...Yırtıcı hayvanlardan olup Allah'ın size öğrettiğı ile eğiterek avcı hale getirdiğiniz hayvanların sizin için yakaladıklarından da yiyin ve üzerine Allah'ın adını anın..." (Maide 5/4). Bu ayet-i kerime bize eğitildiğı takdirde hayvanların insanların yararına olan pek çok işi yapabileceğini göstermektedir.

Hiz. Süleyman'ın Hüdhüd kuşu aracılığıyla elde ettiğı bütün bu haberleşme olayları, mucize ve harika tarzında gerçekleşmiştir.⁴⁴⁰

Hiz. Süleyman (a.s), devlet başkanı ve ordu komutanı sıfatıyla diğler orduları teftiş ettiğı gibi kuşları da teftiş etmiştir. Hiz. Süleyman'ın çeşitli kuşları topladığı bir hayvanat bahçesi vardı. Günümüz bazı müfessirlerine göre Neml suresinin 20. ayetinde hayvanat bahçelerinin kurulacağına ve burada hayvanların eğitileceğine dair işaret vardır.⁴⁴¹

Bazı müfessirlere göre bu ayetlerden aşğıdaki neticelerin çıkarılması mümkündür: Peygamber bile olsa bir hükümdarın ordusunu teftiş etmesi gerekir. Şayet ordusunda isyânkârlar varsa, bunlara karşı net bir tavır ortaya konulmalıdır. Nitekim Hiz. Süleyman, teftiş sonucu Hüdhüd'ün bulunmadığını anlayınca, meşru bir mazeret beyan edemediğı takdirde Hüdhüd'ü şiddetli bir şekilde cezalandıracağını veya kellesini uçuracağını söylemiştir. Hiz. Süleyman'ın bu ifadesi, cezaların suç işleyenin bedenine göre değil de, işlenen suça göre olacağına delil teşkil eder. Ayrıca buradan aynı suça duruma göre farklı cezaların verilmesinin mümkün olduğu sonucu çıkar. Hiz. Süleyman burada görevini hakkıyla yerine getirmediğı takdirde Hüdhüd'ü cezalandıracağını ifade etse de, aslında bu tehdit, sadece Hüdhüd'e yönelik değil,

⁴³⁸ Ebû'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 4/108-109.

⁴³⁹ Ebû'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 4/109.

⁴⁴⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 11/132.

⁴⁴¹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*, 6/399.

aksine insanlar ve cinler de dahil olmak üzere bütün askerlere yönelik bir uyarı niteliğini taşımaktadır.⁴⁴²

Hüdhüd, teftiş esnasında bulunmamasının mazeretini, getirdiği haberlerle ortaya koymuştur. Bazı müfessirlere göre; Hüdhüd'e ait olup ayette geçen, “*Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe’ halkından sana kesin bir bilgi getirdim*” ifadesi, “senin bilmediğin bir şeyi bildim; senin ihata edemediğin bir şeyi ihata ettim, yani farkedemediğin bir şeyi ben fark ettim” anlamına gelmektedir. Bu durum, Hz. Süleyman’a Yüce Allah’ın, böbürlenmemesi için verdiği ince bir derstir. Dolayısıyla hükümdar olan kişi peygamber bile olsa onun da bilemediği, bilemeyeceği hususlar olduğu, buna mukabil küçük bir yaratık olan kuşun haberdar olduğu konuların bulunduğu düşünüldüğünde, bunun “psikolojik bir eğitim” olduğu sonucuna varılabilir.⁴⁴³

Hüdhüd kuşunun o gün yaptığı bu hizmeti günümüze taşıdığımızda, bunun uzay çalışmaları ile geliştirilecek haberleşme ağına ışık tutabileceği sonucuna varılabileceği söylenmektedir. Zira uzay çalışmaları sayesinde haberleşme ağına sahip olan milletler, dünyada olup biten olaylar hakkında çok kısa zamanda haberdar olmaktadır. Dolayısıyla “buradaki kuş, uzay çalışmalarının ulaşacağı teknolojik gücü ifade etmektedir. Uzaya hakim olan milletler istikballerini aydınlık hale getirecekleri gibi, hükümranlıklarını da artıracaklardır.”⁴⁴⁴

Bizim sıradanmış gibi gördüğümüz bir kuş, aslında teknolojik gücü ve uzay haberleşme vasıtasını temsil eder, dolayısıyla işin içerisine ‘insan unsuru’ girince hata söz konusu olabilirken, teknolojik güç ve imkanlar hata yaptırmaz.⁴⁴⁵ Bu nedenledir ki kuş, ‘doğru, kesin ve parlak bir haber’ getirdiğini söylemiştir. Dolayısıyla Hz. Süleyman, böyle bir istihbarat görevinde Hüdhüd yerine insanları veya cinleri kullanmış olsaydı, bunların hata yapma ihtimalleri daha çok olurdu. Kuşa gelince, bu küçük yaratık aynı zamanda kuş bakışı ile yani objektif bakarak görebilmektedir. Zira Hüdhüd kuşu, gözlem yaparken olayların içine katılıp dahil olmamakta, aksine dışardan gözlem yapmaktadır. Sonuç olarak bu kuş, gerek Hz. Süleyman’a gerek bizlere, meselelere ufki, yani yukarıdan kuş bakışı ile

⁴⁴² Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 14/206; Ömer Çelik, *Hakk’ın Daveti Kur’an-ı Kerim*, 3/647.

⁴⁴³ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 14/207.

⁴⁴⁴ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 14/208/211.

⁴⁴⁵ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 14/208-211.

bakılmasının zorunluluğunu öğretmektedir. Zira kuş bakışı ile bakıldığında en ince detayları farkedip görmek mümkündür. Bu nedenledir ki, kuş, Hz. Süleyman'a '*senin farketmediğini ben farkettim*' demiştir. Meselelere ufkî yani kuş bakışı ile bakmayı beceremeyen idareciler, ayrıntıların içinde boğulup kalırlar.⁴⁴⁶

Bayraklı, Hüdhdü kuşu ile ilgili olarak "acaba bu Hüdhdü kuşu bir melek olamaz mı?" sorusunu sormakta, ancak sorunun cevabı ile ilgili olarak her hangi bir görüş belirtmemektedir.⁴⁴⁷ Kendisi bu konuda bir şey söylemese de, Hz. Süleyman'ın ordusunu teftiş esnasında Hüdhdü'ü göremeyince söylemiş olduğu "*Hüdhdü'ü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?*" diye sordu. "*Ya bana açık bir gerekçe getirir veya onu adam akıllı cezalandırırım ya da onu boğazlarım!*"(Neml 20-21) şeklindeki sözleri, onun bir melek ya da melek gibi bir varlık olamayacağını gösterir. Zira melekler yaptıklarından sorumlu olmadıkları gibi, fiillerinin karşılığında kendilerine ceza uygulanamaz.⁴⁴⁸ Hüdhdü'nün mahiyeti ile yapılan tartışmalara baktığımızda bu konuda iki farklı görüşün olduğunu görülür. a) Klasik tefsirlerde de ifade edildiği üzere bildiğimiz bir kuş ismi b) Hüdhdü ismi bilinen bir kişidir.⁴⁴⁹ Ayrıca Hüdhdü'nün fiillerine bakıldığında, bunlarda zahiren de olsa şer'î hükümlere aykırı bir durumun olmadığı görülür. Nitekim Hızır⁴⁵⁰ (a.s)'ın masum bir çocuğu öldürmesi ve gemiyi delmesi gibi fiillerinin⁴⁵¹ zahiren şer'i hükümlerle örtüşmediği bir gerçektir.⁴⁵² Bu nedenle Hızır (a.s)'ın mahiyeti tartışılırken onun bir nebi ve veli olduğu şeklindeki görüşlerin yanı sıra bir melek ya da melek gibi bir varlık olduğu da söylenmiştir.⁴⁵³ Muhammed Esed'e göre burada Hüdhdü'nün "ölümle" tehdit edilmesi, gerçek ya da lafzî anlamıyla değil mecazî anlamıyla kullanılmıştır.⁴⁵⁴

Kur'an-ı Kerim'de anlatılan kıssalarda geçen cin, karınca ve Hüdhdü gibi varlıklarla ilgili olarak ileri sürülen bu tür batınî yorumlar çağdaş dönemde çoğalmıştır. Zira akla aykırı gibi görünse de bu tür kıssaları reddetmek uygun olmaz, bu hususta ashab-ı kiramın tuttuğu yol izlenerek, bunların zahiri anlamlarının kabul

⁴⁴⁶ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 14/211.

⁴⁴⁷ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 14/211.

⁴⁴⁸ M. Sait Özervarlı, "Melek", *Dib İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/40-42.

⁴⁴⁹ Muhsin Demirci, *Kur'an tefsirinde farklı yorumlar*, 2/465.

⁴⁵⁰ Muhsin Demirci, *Kur'an tefsirinde farklı yorumlar*, 2/465.

⁴⁵¹ Kehf 18/71-74.

⁴⁵² Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3264-3265.

⁴⁵³ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3260-3262; Ebû'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 3/189-191; İlyas Çelebi, "Hızır", *Dib İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/406-409.

⁴⁵⁴ Muhammed Esed, *Kur'an mesajı*, 2/764.

edilmesi gerekir, hakiki anlamlarını ise Allah'a ve Resulü'ne havale edilmesi esas olmalıdır. Bu olayların bize beyan edilmesi bir hikmete mebnîdir. Çünkü insan aklı, işleri idrakten acizdir.⁴⁵⁵

Netice itibarıyla Hz. Süleyman'a (a.s), kuşların ve diğer canlıların dillerinin öğretilmesi, mucize nevinden hususî bir şeydir. Aynı şekilde Hüdhdü olayı da mucize ve harika tarzında gerçekleşmiştir.⁴⁵⁶ Mucizeler, zamanını Allah'tan başka kimsenin bilmediği bir zaman diliminde ileride insanlar tarafından bulunacak ve gayet normal, alışılmış şeyler durumuna gelecektir. O'na göre böylece Allah'ın umumi kainat kanunlarındaki yaratıcı kununu tekemmül etmiş olacaktır.⁴⁵⁷

Son dönemlerde yapılan deney ve gözlemler ortaya koymuştur ki, kuşlar sadece çığlık atıp ses çıkarmıyor çevreden çevreye farklılık gösteren özel lehçeyle aralarında iletişim sağlamaktadırlar.⁴⁵⁸ Benzer bir durum arılarda da vardır: Bilim insanlarının araştırmalarına göre arıların kendi aralarındaki konuşma şöyle gerçekleşmektedir:

Bal arıları dans ederek konuşur. Bunu ilk kez Nobel ödüllü Karl Von Frisch ortaya atmıştır. Ancak teoride hangi arı dansının ne anlama geldiği henüz bilinmiyordu. Batı Almanya'da Würzburg üniversitesi yıllar süren araştırmalarının meyvelerini toplamaya başladı ve bal arılarıyla konuşmaya muvaffak oldu.

Bilim insanları, kovandan çıkan öncü işçi bal arısının çiçeğe gidişini, dönüşte kovana girince yaptığı tüm hareketleri dikkatli bir şekilde inceleyerek bütün bu bilgileri bilgisayara kaydettiler. Yapılan gözlemlere göre arı, çiçeklerden çiçek özü nümunesi alır, sonra da kovana döner. Arıların kırmızı ışığa karşı körlük özelliğinden yararlanılarak kovanın içine kırmızı ışık hüzmesi ile aydınlatılacak bir sistem ve mini, çok hassas mikrofonlar yerleştirilir. Arı, kovana girer girmez kovan kırmızı ışık hüzmesi ile aydınlatılır. Kovana giren öncü işçi bal arısı kanat çırparak görevden döndüğünü, verilecek mesajı olduğunu ifade eder. Öncü arının kanat çırpışını antenleri vasıtasıyla algılayan kovan sakinleri antenlerini dans eden arının kanatlarının hemen yanına doğru uzatırlar. Şöyle ki, dans eden öncü arı kanatları ile havayı titreştirerek çok kısa mesafede etkili olan ses sinyalleri vermektedir. Öncü

⁴⁵⁵ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, 275.

⁴⁵⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 11/132.

⁴⁵⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 11/133.

⁴⁵⁸ Ahmed b. Muhammed b. Tahun, *Süleymânü'l-Hakîm Ve Belkısı Meliketü's-Seb'a*, 18.

arının çizdiği sekiz şeklinin tam ortasındaki hat, bulunan çiçeğin kovan ile güneş arasındaki açısını göstermektedir. Kanat çırpışı hızı ile sekiz şekli üzerinde dans ediş süresi ise bulunan çiçeğin kovana olan uzaklığını belirtiyor. Öncü arının dansını yakından takip eden arılar, çiçeğin bulunduğu yer hakkındaki bilgileri aldıktan sonra kovayı terk edip tarif edilen yerde bulunan çiçeğe giderken öncü arının çevresine diğer arılar geçiyor ve öncü arı dansını tekrar ediyor. Öncü arının dansını yaklaşık 200 ile 300 arası bal arısı takip eder. Dansı takip eden her arı tarif edilen çiçeği eli ile koymuş gibi kolayca bulur ve enfes çiçek özlerini toplayıp kovana getirir.

Öncü arının yaptığı dansları, yapmış olduğu bütün hareketleri, kanat çırpış hızını defalarca seyredip bilgisayara kaydeden bilim insanları, arılarla konuşmak için mini mekanik robot arıya ihtiyaç duyarlar. Danimarka Odense Üniversitesi Elektronik Mühendisi Bent Bach Andersan ihtiyaç duyulan bu robot arıyı icat eder. Normal bal arısından biraz iri olan robot arı tek kanatlı olup bilgisayarla kontrol edilmektedir. Robot arıda bulunan bir borudan çiçek özü yerine sulu şeker damlatılır. Robot arı, kırmızı ışıkla aydınlatılan kovana dikkatli bir şekilde yerleştirilir. Robot arı elektromıknatıs yardımı ile kanat çırpmaya başlar. Robot aranın altında bulunan arılar hemen dans pistini boşaltırlar ve antenlerini dikerek robot arının kanat hareketi ile vereceği mesajı algılamaya hazır hale gelirler. Bu arada bilgisayar devreye girerek daha önce kaydedilen bilgiler ışığında robot arıyı sekiz şekli çizecek şekilde dans ettirmeye başlar. Robot arı daha önce görevden dönen arının hareketlerini tekrarlamaktadır. Bir süre sonra çevrede bulunan bal arıları gövdeleri ile dans pistine vurmaya başlarlar. Bal arıları, bu hareketleri ile robot arıya ‘tarif ettiğin çiçeğin adresini anladık, şimdi bize topladığın çiçek özlerinden nünuneler ver de hem çiçeğin kokusu alalım, hem de bulduğun çiçek özünün kalitesini test edelim’ demek istiyorlardı. Bilgisayar yine devreye girer ve robot arının başının üzerinden sarkıtılan mini hortumdan bir miktar şekerli su damlatır. Arılar, çiçek özü zannettikleri bu suyu tadıp oradan kovana geri dönerler. Bu deney defalarca tekrarlanır, bal arıları her defasında aynı şekilde hareket ederler. Normal öncü bal arısının tarif ettiği çiçeğe 300 arı giderken, robot arının tarif ettiği çiçeğe 20 ile 100 arası arı gider. Anlaşıyor ki, robot arı, öncü arı kadar iyi tarif yapamıyor.⁴⁵⁹ Bu bile bilim insanları için büyük bir başarıdır.

⁴⁵⁹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş tefsiri*, 6/396-398.

Buradan hareketle insanlık arılardan pek çok konuda istifade etme imkanı bulabilecektir. Tabii ki hepsinden önemlisi, arıların askeri amaçla kullanılmasıdır. Binlerce vahşi Afrika arısı Amerika'ya girmeye başladı. Bunlar geçtikleri yerlere büyük zararlar vererek geçiyorlar ve şu ana kadar bunları engellemek mümkün olmadı. Bu yolla onların başka bir bölgeye yönlendirilmeleri mümkün olabilir. Ayrıca arılar, haberleşmeden tutun taarruz gücü olarak dahi kullanılabilir. Bu durum bize Mekke'nin Ebabil kuşları ile korunması hususunu hatırlatıyor.⁴⁶⁰

Başta arılar olmak üzere canlıların dilini öğrenip, bunları insanlığın yararına olacak iş ve işlemlerde kullanmak güzel bir şeydir. Ancak insanlığın yararına da olsa canlılarla ilgili olarak yapılan deney ve gözlemlerin canlıların hak ve hukukunun gözetilmesi şartına bağlıdır, aksi takdirde onlara zulmedilmiş olur. Yaptıkları bütün icatlarda, bilim insanlarına düşen görev, bunların insanlığın şerrine değil, hayrına olacak şekilde kullanılmasının yolunu açmalarıdır. Aksi takdirde atom bombası örneğinde olduğu gibi yapılan icatlar insanlık için yıkım getirir.

4.2.5. Belkıs Kıssası

Belkıs, hükümdarlığı döneminde, Hz. Süleyman'ı ziyaret etmesi sebebiyle Ahd-i Atık'te (I. Krallar, 10/1-10, 13; II. Tarihler, 9/1-9, 12) ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman ile ilgili olarak yaşadığı bir takım olaylar bağlamında (en-Neml 27/20-44) ismi zikredilmeksizin geçmektedir.⁴⁶¹ Müfessirler, Sebe' ülkesinde yönetici olan bu kadını, Belkıs bint Şürahbil olarak kaydetmektedirler. Ancak Arap kaynaklarına göre Belkıs bint el-Hedahid b. Şürahbîl veya Yelkame bint el-Yeşrah b. Hâris, bir Habeş efsanesine göre ise Mâkedâ'dır.⁴⁶² Klasik tefsirlerde genelde Belkıs'ın annesinin cin olduğu ifadesi yer almaktadır. Bu bağlamda cinlerle evlenmenin mümkün olup olmadığı, bunu mümkün kabul edenlere göre ise caiz olup olmadığı hususu tartışılmaktadır. Dolayısıyla Belkıs'ın da cin olduğunu iddia edenler

⁴⁶⁰ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş tefsiri*, 6/398.

⁴⁶¹ Orhan Seyfi Yüceltürk, "Belkıs", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1992), 5/420-421; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 4/191.

⁴⁶² Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an Tefsiru Taberî*, 18/82; Razî, *Mefatihü'l-gayb*, 12/429; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, 13/182; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an*, 14/236; Alûsî, *Ruhü'l-meâni fî tefsiri'l-Kur'ani'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 19/246; Şevkânî, *Fethu'l-kadir: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivaye ve'd-diraye min ilmi't-tefsir*, 4/135; Tabâtabâî, *el-Mizan fî tefsiri'l-Kur'an*, 15/344; Muhammed el-Hilal, *Tefsiru'l-Kur'ani's-seriyyu'l-cami' fî'l-i'cazi'l-beyani ve'l-lugavi ve'l-ilmi*, 8/219.

olmuştur.⁴⁶³ Belkıs'ın insan değil de cin olduğuna dair söylentiler, gerçeği yansıtmamaktadır. Bu, tamamıyla kıssacıların uydurduğu bir şeydir. Zemahşerî'nin aktardığına göre kıssacılar, Hz. Süleyman ve Belkıs kıssası ile ilgili olarak şunu anlatmaktadırlar: Belkıs, güya bir dişi cinin kızı idi. Cinler, Hz. Süleyman Belkıs ile evlenirse, hem kendi sırlarını ona ifşa etmesinden hem de bu çiftten doğacak çocuğun, insanların yanı sıra cinlerin de zeka ve kabiliyetlerine sahip olarak dünyaya gelmesinden ve böylece Hz Süleyman'dan çok daha güçlü biri olmasından ve sonuçta Hz. Süleyman döneminden daha kötü bir yönetimin baskısı altında ezilmekten korkmuşlar. Bunun üzerine Hz. Süleyman'a "Belkıs'ın aklından zoru var, bacakları çok kılı, ayakları da merkebin toynağı gibidir." dediler. İşte bu nedenle Hz. Süleyman da tahtı tanınmaz hale getirmek suretiyle Belkıs'ın akli yeteneklerini test etmiş, onun bacaklarını ve ayaklarını iyice görebilmek için köşkü bina ettirmiş. Sonuçta Belkıs bacaklarını açınca, bir de ne görsün; o insanların bacağı ve ayağı en güzel olanı değil mi? Üstelik kılı da değil.⁴⁶⁴

Ahd-i Atık'te Sebe (Şeba) olayı özetle şöyle anlatılır: Belkıs, Yüce Allah'ın adını yaymasından dolayı şöhreti her yerde işitilen Hz. Süleyman'ı bizzat görmek, iddia edildiği gibi onun gerçek bir peygamber olup olmadığını anlamak amacıyla yanında baharat, altın ve kıymetli taşlardan oluşan çok değerli hediyeler olduğu halde Kudüs'e kadar gelir. Ziyareti esnasında Hz. Süleyman'a karşılığı yalnız kendince bilinen bazı sorular sorar. Aldığı cevapların sonunda onun peygamberliğine ve Yüce Allah'ın birliğine iman eder. Sonrasında Hz. Süleyman'a veda ederek kendisine verilen kıymetli hediyelerle birlikte ülkesine döner. Dikkat edilirse buradan, Hz. Süleyman'ın şöhretinin Yemen'e kadar yayıldığı ve Belkıs'ın kendi arzu ve iradesiyle Kudüs'e kadar gidip iman etmiş olarak ülkesine geri döndüğü anlaşılmaktadır.⁴⁶⁵

Kıssanın anlatılış şekli, Ahd-i Atık'tekinden oldukça farklıdır. Kur'an-ı Kerim'de olay şöyle anlatılır: Hüdühüd, Hz. Süleyman'a Belkıs ve halkının inançları

⁴⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşaf 'an Haka'ikit-Tenzil*, 4/102; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, 8/183; İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 15/236; Alûsî, *Ruhü'l-meâni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 19/246; Şevkânî, *Fethu'l-kadir: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivaye ve'd-diraye min ilmi't-tefsir*, 4/135; Esasen cinler, insanlardan farklı boyutta oldukları için onların insanlarla evliliğinden söz etmek doğru olmaz.

⁴⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşaf 'an Haka'ikit-Tenzil*, 4/1102.

⁴⁶⁵ Orhan Seyfi Yücedürk, "Belkıs", 5/420-421; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 4/191.

ile ilgili daha önce kendisinin bilmediği heberler getirir. Bunun üzerine Hz. Süleyman, güneşe tapmakta olan Sebeliler'in kadın yöneticisi Belkıs'a hüdhüd aracılığıyla kendilerini hak dine davet bir mektup gönderir. Mektubu alan melike halkının ileri gelenlerini toplar, Süleyman'dan besmele ile başlayan ve kendilerini tevhid dinine davet eden çok önemli bir mektup aldığını söyler ve onların bu husustaki görüşlerini sorar. Onlar da devlet olarak kendilerinin güçlü ve kuvvetli olduklarını, istediği emri verebileceğini söylerler. Barış yanlısı olan Belkıs, hükümdarların girdikleri yerleri tahrip edip güçlülere zelil kıldıklarını ifade ederek meselenin sulh yoluyla çözülmesinden yana olduğunu ifade eder. Hz. Süleyman'a açık ve olumlu bir mektup yazmak durum tesbitinde bulunmak amacıyla bazı hediyeler gönderir. Bu duruma öfkelenen Hz. Süleyman, Belkıs'ın hediyelerini kabul etmez, bunları elçileriyle birlikte geri gönderir ve onu üzerine yürümekle tehdit eder. Sonuçta Hz. Süleyman'ı bizzat ziyaret etmek durumunda kalan Belkıs, onun gerçek bir peygamber olduğunu anlar ve daha önce yanlış yolda bulunduğunu itiraf ederek tevhid dinini kabul eder.⁴⁶⁶

Belkıs'ın önemli meselelerde kendilerine danışıp görüşlerine başvurduğu müşavere heyeti vardı. Tefsirlerde bu meclisin her biri on bin kişiyi temsil eden üç yüz on iki kişi olduğu rivayetine yer verilmiştir. Belkıs, Hz. Süleyman'ın mektubunu alınca, bu heyeti toplayıp ne yapılabileceği noktasında kendileriyle istişarede bulunmuştur. Heyet, ülkenin savaş gücü hakkında bilgi verdikten sonra nihai kararın kendisine ait olduğunu ifade etmişlerdir. Belkıs, savaşın mağlubiyetle neticelenmesi durumunda bedelinin çok ağır olacağını, düşman işgalinin ülkeye yıkım getireceğini anlatarak meseleyi barış yoluyla çözmenin daha uygun olacağını ifade etmiş, barıştan yana olduğunu göstermek üzere de Hz. Süleyman'a hediyeler göndermiş ve sonucunu beklemiştir. İşte Neml suresinin 32-35 ayetlerinde bu husus anlatılmaktadır.⁴⁶⁷ Tefsirlerde ayet-i kerimenin son kısmı olan "...*Bunlar da öyle yapacaklardır*" sözünün Yüce Allah'a ait olduğunu ve Cenabı Hakk'ın Belkıs'ı

⁴⁶⁶ Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an Tefsiru Taberî*, 18/82; Razî, *Mefatihü'l-gayb*, 7/440; İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an*, 14/247; Alûsî, *Ruhü'l-meânî fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 19/258; Şevkânî, *Fethu'l-kadir: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivaye ve'd-diraye min ilmi't-tefsir*, 4/129; Orhan Seyfi Yücedürk, "Belkıs", 5/420-421; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/4/191.

⁴⁶⁷ Razî, *Mefatihü'l-gayb*, 7/440; İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an*, 14/247; Alûsî, *Ruhü'l-meânî fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 19/258; Şevkânî, *Fethu'l-kadir: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivaye ve'd-diraye min ilmi't-tefsir*, 4/129; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3675.

doğruladığını söylerler.⁴⁶⁸ Klasik tefsirlerde bu ayet-i kerime (Neml /27/32), bir taraftan müşaverehin sahih oluşuna delil olarak zikredilirken⁴⁶⁹, diğer yandan kadının devlet başkanı olması olumlu karşılanmaz.⁴⁷⁰ Bu hususun böyle olmasının dönemin şartlarıyla ilgili olduğu söylenebilir.

Elmalılı, ayet-i kerimede geçen Belkıs'ın istişare heyetine yönelik olarak söylemiş olduğu “*bana fetva verin*” ifadesi bağlamında söz konusu meclisle ilgili olarak şöyle der: “...ve umurı şer’iyyede mütearef olduğuna göre burada tabir, bu meclisin şer’i bir salahiyetini (yasama yetkisini) ifadeden hali değildir”.⁴⁷¹ Elmalılı, Belkıs'ın “...sizin huzurunuz olmadan ben hiçbir emri kestirmiş değilim” şeklindeki sözleri ile ilgili olarak da şöyle demektedir: “Devlet umurundan (işlerinden) hiç birinde istibdad yapmadım, sizin reyinizi almadan hiç birini kendiliğimden mevkii icraya koymadım, her ne emir verdimse sizlerin mazharınızda ve reyinizi alarak verdim. Onun için bu mektup işinde de sizin fetvanızla kuvvet almak istiyorum”.⁴⁷² Bu meclisin her biri on bin kişiyi temsil eden üç yüz on iki olduğu rivayetine de yer veren Elmalılı, bu müşavere heyetinin sadece askerlerden oluşmadığını, heyette yer alanların “biz” ifadesi ile şahıslarını değil, mektuba muhatap olan cemiyetin yani Devletlerinin kuvvetlerini kastettiklerini söyler. Elmalılı, ayrıca heyetin, gerekmesi halinde savaşacak kuvvetlerinin olduğunu, ancak doğrudan savaş taraftarı olmadıklarını, savaş olmaksızın bir çare bulunması durumunda bunu memnuniyetle karşılayacaklarını ifade ettiklerini belirtir.⁴⁷³

Tantavî, Kur'an-ı Kerim'in, Yemen'de güneşe tapan bir kraliçeden haber verdiğini, kendisinin önemli meseleleri danışmak için oluşturduğu bir danışma meclisine sahip olduğunu ifade eder. Tantavî'ye göre bu şekliyle yönetim biçimi, İngiliz yönetim şekline benzeyen meşrutî bir sistemdir. Bu sistem, toplumun refah düzeyinin yükselmesinde etkili olmuş, böylece oldukça başarılı işler yapabilmişlerdir. Hesap ve hendese ilminde ileri gitmişler ve bu sayede yağmur sularının boşuna akıp gitmesine müsaade edilmemiş; bu suları yaptıkları devasa

⁴⁶⁸ Razî, *Mefatihü'l-gayb*, 7/440; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, 8/195; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 14/247; Alûsî, *Ruhü'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 19/258; Şevkânî, *Fethu'l-kadir: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivaye ve'd-diraye min ilmi't-tefsir*, 4/129; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3675.

⁴⁶⁹ Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, 8/194.

⁴⁷⁰ Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, 8/183-184.

⁴⁷¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3675.

⁴⁷² Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3675.

⁴⁷³ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3675-3677.

barajlarda tutmayı başarmışlardır. Bunların hepsi hesap kitap işidir. Sonuçta Allah'ın beldeleri mamur hale gelmiş, Allah'ın kulları da refah ve bolluk içerisinde yaşamışlardır. Bunlar, ne zaman ki, gaflete düşmüşler, Yüce Allah da onlara seylûlarımı göndermiştir. O güzelim bağ ve bahçeleri virane hale gelmiştir.⁴⁷⁴

Ayet-i kerimede ifade edildiği üzere Belkıs'ın, devlet işlerinde ileri gelenlerin görüşlerini almadan karar vermemesi, krallıkla yönetilen bir ülke olmasına rağmen Sebelilerdeki idare şeklinin diktatörlük olmadığını, aksine zamanın hükümdarlarının önemli işlerde maiyetindekilere danıştığını gösterir.⁴⁷⁵

Mevdûdî'ye göre, ayet-i kerimede geçen “Gerçekten hükümdarlar...” ifadesi, melikenin lisanıyla emperyalizmin mükemmel bir tenkidi yapılmaktadır. Zira kralların/zalim ve despot idarecilerin başka ülkeleri işgal etmeleri, galip orduların esareti altındaki halklara uygulamış oldukları baskı, zulüm ve şiddet, hiçbir zaman onların hayrına olmamıştır. İşgal, bir milletin saygınlık ve bağımsızlığını sağlayan her şeyini yok eder. Ayrıca kölelik, dalkavukluk, ihanet ve birbirini jurnal etmek gibi aşağılık davranışlar benimsettirilerek ülkenin asıl sahibi olan kimseler dejenere edilip soysuzlaştırılır. Neticede yerlilerin, sömürgeci emperyalistleri taklit ve kültürlerine karşı hayranlık duymuş olmaları sağlanmış olur. Bunun yanı sıra yerli halkın, kendi kültür ve şahsiyetini oluşturan ortak değerleri küçümseme kompleksine kapılması için ne gerekiyorsa yapılır. Sonuç olarak işgal, kültürel miraslarını satmaktan çekinmeyecek ve ülkenin gerçek sahiplerini menfaat karşılığı her türlü hıyaneti yapmaya hazır aşağılık şahsiyetler derekesine düşürmüş olacaktır.⁴⁷⁶

Muhammed Esed, Neml suresinin 34. ayetini şöyle çevirmektedir: “(Melike:) “Gerçek şu ki, krallar bir ülkeye girdiklerinde orayı târümâr ederler; oranın soylu ve onurlu insanlarını aşağılarlar. İstilacıların davranış tarzı [her zaman] böyledir”. Bu ayet-i kerimeyle ilgili düştüğü dipnotta şöyle demektedir: “Bütün klasik müfessirlerin belirttiği gibi, bu anlam örgüsü içinde duhûl terimi, hiç şüphesiz, ister istila yoluyla olsun, ister ülke içinde elde edilen politik gücün marifetiyle olsun, “zorla girmek (‘anveten)’ anlamına gelmektedir. (Buradaki mulûk terimi, lûgat olarak “krallar” anlamını taşıyor olmakla birlikte, kelimenin geleneksel anlamıyla

⁴⁷⁴ Tantavî el-Cevherî, *El-Cevâhir Fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Kerim*, 7 (13. cüz)/131-132.

⁴⁷⁵ Ebû'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 4/110; M. Said Şimşek, *Hayat kaynağı Kur'an tefsiri*, 4/20; Ömer Çelik, *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim*, 3/652.

⁴⁷⁶ Ebû'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 11/144; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4/20; M. Said Şimşek, *Hayat kaynağı Kur'an tefsiri*, 4/20.

“kral” olmasa da, iktidarı zora başvurarak ele geçiren ve tebaaya baskı uygulayan her türlü despot ve zorbayı ifade ediyor olabilir.)”⁴⁷⁷

Muhammed Esed, ilgili ayetin çevirisinde düşmüş olduğu 26. dipnotta ise şöyle demektedir: “Böylece, Sebe Melikesi, Hz. Süleyman’a kuvvet yoluyla karşı çıkmayı yöntem olarak bir kenara bıraktığını ifade etmektedir. Onun ifadesinde, zora başvurmak yoluyla (‘anveten) elde edilen politik gücün, baskıya, toplumsal acılara ve manevî/ahlakî çöküntüye yol açmasından dolayı menfûr olduğu yolundaki Kur’ânî öğretisi de dile getirilmektedir.”⁴⁷⁸

Kıssada Belkıs’ın güç kullanmak yerine hediye göndermesini Seyyid Kutub “dişil”(feminen) siyaset şeklinde yorumlamaktadır: “Burada kraliçenin kişiliğinin ötesinde kadının kişiliği ortaya çıkmaktadır. Kadın, karakter olarak savaşımlardan ve yıkımlardan hoşlanmaz. Kuvvet ve sertlik silahını kullanmadan hile ve yumuşaklık silahını kullanır.”⁴⁷⁹ Belkıs’ın barışçı siyasetinin bir uzantısı Hz. Süleyman’a hediye göndermesidir. Belkıs’ın ilk önce hediye yolunu düşünmesi ve bunu eyleme dökmesi kadınlara ait bir “refleks ve davranış özelliği” sonucu olduğu söylenebilir.⁴⁸⁰

Tarhan da kadınların bu yönünü şu ifadelerle anlatır: “Kadınlar korkuya karşı daha az dirençlidirler. Bu hassasiyetleri sebebiyle zorluklara karşı mücadele özellikleri daha zayıftır. Bu da onların bazı başarıları engeller. Kadınların askerlik ve politika gibi sahalarda daha az görülmesinin sebebi, fiziksel zayıflıklarından çok, risk alma konusunda erkeklere göre dirençlerinin daha az olmasındandır.”⁴⁸¹ Bu şekilde Belkıs’ın savaş taraftarı olmamasını yalnızca kadın oluşuyla irtibatlandırılması tarafımızca isabetli bulunmamaktadır. Zira savaş taraftarı olup olmamanın cinsiyetle bir ilgisi yoktur. Savaş değil barış taraftarı olma konusunda Aliya İzzetbegoviç (1925-2003) iyi bir örnektir.

Mektubu alan kraliçe, adamlarını toplayarak onlara Hz. Süleyman’dan aldığı mektubun içeriğini anlatmış, ne yapmaları gerektiği konusunda fikirlerini sormuştur. Adamları kendilerinin güçlü ve savaşçı insanlar olmakla beraber kararın kraliçeye ait olduğunu söylemişler, kraliçe ise güçlü düşmanın gireceği ülkenin yıkılacağını, en

⁴⁷⁷ Muhammed Esed, *Kur’an mesajı*, 2/767.

⁴⁷⁸ Muhammed Esed, *Kur’an mesajı*, 2/767.

⁴⁷⁹ Seyyid b. Kutub b. İbrâhim Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 8/481.

⁴⁸⁰ Garip Demirel, *Kur’an-ı Kerim’de Kadın ve Psikolojisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 67.

⁴⁸¹ Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2008), 56.

onurlu halkının en çok hakarete uğratılacağını, işi ihtiyat ve düşünce ile çözmenin daha uygun olacağını söyleyip Hz. Süleyman'a hediyeler göndermiştir.⁴⁸² Hz. Süleyman'ın tehdidine kuvvetle karşı koymayı öneren adamlarına Kraliçe Belkıs, önemli konuları, hissiyat ile değil, akıl ve düşünce yoluyla çözümlmek gerektiğini söylemiştir. Eğer kendisinden çok güçlü durumda olan Hz. Süleyman'a karşı koymaya kalksaydı, ülkesi elden gideceği gibi hem kendisi hem de ileri gelen birçok komutanı, askeri ya tutsak olacak veya öldürülecekti. Ama zeki kraliçe, görüşme yolunu seçmekle ülkesini felaketten kurtarmıştır.⁴⁸³ O, Sebe kavminin başında bulunan, bir kraliçedir, yani kadındır. Dolayısıyla bu kraliçenin, zeki olduğu, kavmini iyi yönettiği, fevri davranışlarla toplumu felaketlere atmadığı, tedbir ve ihtiyatıyla kavmini ölümden veya esaretten, ülkesini de yıkımdan kurtardığı, hakkı görüp anlayınca puta tapmayı bırakıp müslüman olduğu, Hz. Süleyman'ın emrine girdiği anlaşılmaktadır. Bu üslupta kraliçeye övgü vardır. Bundan pek a'la bazı kadınların devlet başkanlığı görevini yürütebileceği sonucunu çıkarmak mümkündür.⁴⁸⁴ Bu ifadelerden de anlaşılıyor ki, Belkıs'ın barış yanlısı oluşu, onun yalnızca kadın şahsiyetine bağlı değildir, aksine zeki ve ileri görüşlü oluşuyla ilgilidir.

Sonuç olarak Belkıs, bu kıssada ifade edildiği üzere başarılı bir idarecilik örneği sergilemiş, Hz. Süleyman'ın gönderdiği mektupla tehdit edilmesine rağmen ileri gelen yöneticilerinin ve askerlerinin kuvvetle karşı koyma tekliflerine rağmen hissi davranmayıp, akıl mantık dairesinde hareket etmiş, istişareye önem verip çözüm üretmeye çalışmış ve bu nedenle de övgüye layık bir davranış ortaya koymuştur.⁴⁸⁵ Hz. Süleyman'ın, Sebe melikesi ile olan siyasî ve dinî diyalogunda bir diplomasi trafiği göze çarpmaktadır. Bu diplomasi trafiğinde devlet başkanının, devletin ve toplumun varlığını nasıl korumaya çalıştığı görülmektedir. Devlet yönetimi savaşa ve barışa karar veren bir organdır. Bu olayda Sebe melikesi hediye (Neml 27/35) göndermeyi tercih ederek barışa karar vermiştir. Sebe melikesinin amacı Hz Süleyman'ın yalnızca bir kral mı yoksa peygamber mi olduğunu anlamak ve bu hediye aracılığıyla krallığını tehlikeden kurtarmaktı. Ayrıca elçi göndermek suretiyle yolları, boğazları, nehirleri ve özelliklerini bilip ordusunun geçmesine

⁴⁸² Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*, 6/371.

⁴⁸³ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*, 6/374.

⁴⁸⁴ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*, 6/399.

⁴⁸⁵ Hikmet Koçyiğit, *Mekkî Ayetlerde sosyolojik Unsurlar*, 195.

uygun olup olmadığını keşfetmekti. Karşı tarafın kralını, onun kişiliğini ve ordusunun gücünü, sayısını bilmek elçi göndermenin diğer amaçlarındanıdır.⁴⁸⁶ Bunlar bir bütün halinde değerlendirildiğinde kadının devlet başkanı olabileceği sonucu çıkmaktadır.⁴⁸⁷

Devlet başkanı, Belkıs'ın yaptığı önemli işlerde, kamuyu ilgilendiren hususlarda istişare etmeli, danışmanları görüşlerini beyan etmeli, sonuçta yönetici kişi de ictihadına göre ülke için en yararlı kararı vermelidir.⁴⁸⁸

Neml suresinin 23. ayeti, kadının devlet başkanı olup olamayacağı veya kamu görevlerini yürütüp yürütemeyeceği hususunun cevabını bulmamızı kolaylaştırmaktadır. Bayraklı, “ailenin erkeği ölünce, reisi kadın olmuyor mu?” sorusunu sorar, sonra da şöyle cevap verir: “Aynı şekilde devleti idare edecek ehliyetle erkek olmayınca ehil olan kadın elbette yönetici olacaktır. Ölçü cinsiyet değil, ölçü ehliyetir”.⁴⁸⁹ Sebe melikesi Belkıs'ın, demokrasiye yakın bir idare şekli uyguladığından bahisle onun memleketini iyi idare ettiğini, ülkesinin ekonomik yapısının da gayet dengeli olduğunu ve siyasi gücünü kolaylıkla yürütebildiğini ifade etmektedir.⁴⁹⁰ Yine ona göre, insanların inançlarının gereğini ve ibadetlerini yerine getirebilmeleri için devletin bulunması şarttır. Zira ona göre, devletin olmadığı yerde insanların dinini yaşaması imkansız hale gelebilir. Nitekim Peygamber (s.a.v), siyasi erk bulunmadığı için Medine'ye hicret etmek zorunda kalmıştır. Bu nedendir ki, devlet insanların inanç ve ibadetlerine müdahale etmek için değil, aksine onların inanç özgürlüklerini korumak için vardır. Din devlet ilişkisi bağlamında şöyle demektedir: “Devleti idare edenler, manevî kültüre sahip olmalı, halkın hangi inancı benimsediklerini, neye tapındıklarını bilmeleri gerekir.”⁴⁹¹

Burada Bayraktar Bayraklı'nın zihninde, kadının devlet başkanı ve yönetici olması meselenin tam olarak vuzuha kavuşmadığı anlaşılmaktadır. Zira bir taraftan “devleti idare edecek ehliyetle erkek olmayınca ehil olan kadın elbette yönetici olacaktır” demek, diğer yandan “ölçü cinsiyet değil, ölçü ehliyetir” şeklinde görüşünü belirtmektedir. Gerçekte kadının devlet başkanı olması için ölçü cinsiyet

⁴⁸⁶ Hikmet Koçyiğit, *Mekkî Ayetlerde sosyolojik Unsurlar*, 197-198.

⁴⁸⁷ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*, 6/1374; Said Şimşek, *Günümüz tefsir problemleri*, 288-290; Muhsin Demirci, *Günümüz Tefsir Problemleri* (İstanbul: İfav yay., 2017), 243.

⁴⁸⁸ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*, 6/400.

⁴⁸⁹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 14/208.

⁴⁹⁰ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 14/208.

⁴⁹¹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 209.

değil de ehliyet sahibi olmaks, yani ehliyet sahibi bir kadın da her hal-ü karda idareci olabilecekse, devleti idare edecek ehliyetle bir erkeğın bulunmaması şartının getirilmesi zait değıl midir? Durum böyle olmakla birlikte bir erkek için de zor olan devlet yöneticiliğı görevi, psikolojik özellikleri göz önüne alındığında bazı istisna kadınlar dışında onların zorlanabilecekleri bir alan olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir.

Sonuç olarak Belkıs'ın, devlet işlerinde ileri gelenlerin görüşlerini almadan karar vermemesinden hareketle onun idare şeklinin meşrutiyete yakın bir sistem olduğu, tamamıyla monarşi olmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca melikenin, savaşın tam anlamıyla bir yıkıma yol açacağını söyleyip istişare kurulunun görüşüyle hareket etmeyip aklın yolunu tercih etmesi oldukça önemlidir.⁴⁹²

4.2.6. Belkıs'ın Tahtının Getiriliş

Kuşkusuz peygamberlerin görevi insanlarla savaşp onların mallarını mülklerini ellerinden almak suretiyle ganimet peşinde koşmak veya kendilerini savaşla tehdit edip hediye vb. şeyleri almak değildir. Onların görevi ilahi mesajları insanlara tebliğ etmek, her türlü batıl din ve inançlardan kurtulmalarının yolunu göstermektir. Bu nedenledir ki Hz. Süleyman, melikenin gönderdiği hediyelere hiçbir şekilde iltifat etmemiştir. Aksine teslim olmadıkları takdirde karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine geleceğini söyleyerek onları tehdit etme cihetine gitmiştir. Bunun üzerine gönderdiği elçiler dönüp durumu kraliçeye anlatmışlardır. Kraliçe de ülkesinin ileri gelenlerle birlikte Hz. Süleyman'ın huzuruna gidip onun dini hakkında bilgi almak üzere yola revan olmuş, onun bu hareketiyle ilgili bilgi Hz. Süleyman'a ulaşmıştır (Neml 27/42). O da kraliçe gelip kendisine teslim olmadan önce onun tahtını getirmelerini yanındaki görevlilerden istemiştir. İşte bu durum ilgili ayetlerde şöyle ifade edilmektedir:

“(Belkıs Danışmanlarına dönerek) “Beyler! Onlar boyun eğerek bana gelmeden önce hanginiz o melikenin tahtını bana getirebilirsiniz?” diye sordu. Cinlerden bir ifrit, “Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter, ben güvenilir biriyim” dedi. Kitaptan bir bilgisi olan ise “Ben onu sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm” diye cevap verdi. Süleyman, tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce şöyle dedi: “Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan rabbimin bir lutfudur.

⁴⁹² Celal Yıldırım, *İlmin ışığında asrın Kur'an tefsiri*, 9/4466-4468.

Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir.” (Neml 27/38-40)

Ayet-i kerime “*Cinlerden bir ifrit, “Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm...”* ifadesinden maksat, “sen makamından ayrılmadan önce” demek Hz. Süleyman’ın hüküm vermek için oturduğu meclisten kalkması demektir. Anlatıldığına göre Süleyman (a.s), insanlar arasındaki meseleleri hüküme bağlamak için sabahleyin oturur, öğleye kadar yaklaşık 4-5 saat yerinden kalkmazdı. Hz. Süleyman’ın oturumu bir saat, iki saat ya da üç saat olabilmekteydi.⁴⁹³ İfritin tahtı getirme müddeti bu kadar bir zaman dilimine tekabül etmektedir.⁴⁹⁴ Göz açıp kapama süresine gelince, burada dikkate alınması gereken bir zamandan bahsedilemez. Zira zamanın da yaratıcısı bizatihi Yüce Allah’tır, O’nun kudreti sonsuzdur. Diğer varlıkların güç, kudret ve takati O’nun kudreti karşısında hiç mesabesinde değildir. Işık hızının saniyede 300 bin km olduğu bilinen bir gerçektir.⁴⁹⁵ Kitaptan yanında bilgi olan kimse bütün kanunları aşarak Allah’ın kitaptan kendisine verdiği ilim sayesinde Sebe kraliçesinin tahtını getirebilmiştir.⁴⁹⁶

Tefsirlerde kendisine ilim verilen zatın kim olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Mesud’a göre bu zat, Hızır’dır (a.s), İbn Abbas’ın meşhur kavline göre Süleyman (a.s)’ın veziri Asaf ibn Berhiya’dır. Bu zat ism-i azam duasını bilirdi. Süleyman (a.s)’ın bir mucizesi olmak üzere veziri böyle bir keramet göstermiştir. Fahrüddin Razî ve Şevkanî gibi bazı alimler, bu zatın Süleyman (a.s)’ın kendisi olması kavlini vücuh ile tercih etmiştir. Kurtubi gibi bazı alimler ise, bu zatın Süleyman (a.s) olmasını kelamın siyakına uygun bulmaz. Özetle mevsulün sıra ile maluma işaret olması kaidesine nazaran burada nazm-ı Kur’an mülâhaza edildiği zaman “*indehu ilmün mine’l-kitâb*” olmakla malum olan zat Süleyman (a.s)’dır. Çünkü yukarıda “*ve lekad ateyna..*” , “*ve verise Süleyman...*” , “*ve kale ya eyyühennas...*” buyrulmuştu. Ancak bu surette “*inni atike..*” hitabı ifritedir. Süleyman (a.s) ifrite söylemiştir. “*Kale ene atike bihi kable en yertedde ileyke*

⁴⁹³ Muhammed Mütevellî Şa’ravî, *Mu’cizâtü’l-Kur’ani’l-Kerîm*, 3/50.

⁴⁹⁴ Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, 8/204; Muhammed el-Hilal, *Tefsiru’l-Kur’ani’s-seriyyu’l-cami’ fi’l-i’cazi’l-beyani ve’l-lugavi ve’l-ilmi*, 8/231.

⁴⁹⁵ Muhammed el-Hilal, *Tefsiru’l-Kur’ani’s-seriyyu’l-cami’ fi’l-i’cazi’l-beyani ve’l-lugavi ve’l-ilmi*, 8/232.

⁴⁹⁶ Muhammed Mütevellî Şa’ravî, *Mu’cizâtü’l-Kur’ani’l-Kerîm*, 3/51.

tarfûke” diye zamir ile zikrolunacak yerde tefhim için mevsul getirilmiş ve bununla yukarıda verildiği zikrolunan ilimden bir misal getirilmiştir.⁴⁹⁷

Muhyiddîn İbn Arabî, tahtın getirilişi olayını şöyle anlatır: “Asaf tahtın aynında (bizatihi kendisinde) tasarruf etti de onu bulunduğu yerde yok edip, yaratılışın her an yenilenmekte olduğunu bilenlerden başka kimsenin idrak edemeyeceği şekilde Süleyman (a.s)’ın yanında icad ediverdi. Tahtın yeniden meydana getirilmesi ile yok edilmesi aynı zamanda oldu, ikisi aynı anda oldu. Asaf’ın bu sözü söylemesi ile fiili meydana getirmesi aynı anda idi. ...bu tahtın husulü meselesi en müşkil meselelerdendir... Taht, ne mesafe katetti, ne de onun için arz dürüldü veya yarıldı.”⁴⁹⁸ Bu bir var etme/yaratma ve yok etme meselesidir, bunu çok az kişi anlar.⁴⁹⁹

Elmalılı, Muhyiddin İbn Arabî’nin görüşüne yer verdikten sonra onun bu görüşünün isabetli olmadığını söyler: “Şeyhin *“Düşünseler ya, ilk yaratışta acze düştük mü? Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler”* ⁵⁰⁰ anlamındaki ayetten anladığı halk-ı cedid (yeniden yaratma) meselesi son zamanlarda Dekart felsefesine kadar geçmiş bir nazariyedir. Lakin bunun buraya tatbiki ayetin zahirine muvafık değildir. Çünkü ‘yaparım’ denmemiş ‘getiririm’ denilmiştir. “onu sana gözünü kırpmadan evvel getiririm” denilmesiyle de bir zaman ifade edilmiştir. Lemh-ı basar değil, tarfetu’l-ayn da değil, bunlardan daha uzun olarak ‘gözünü kırpmadan evvel’ (denilmiştir) ki iki tarfe arasını ifade eder ve bu bir saniyeyi bile geçebilir. Lakin Şeyh bunu bir ân telakki etmiş, halbuki hareket mefhumu en az iki an iktiza eylediği cihetle anda hareket tasavvuru, tenakûz olacağından meseleyi işkâl ederek hareketsiz olarak husulü imkanını göstermek için o yolda tevîl eylemiştir. Çünkü zatında mümtenî (imkansız) olana ‘kün (ol)’ emri tealluk etmez. Fakat ihtar ettiğimiz vechile ayet, bunu bir an ile değil, en hızlı bir zaman ile ifade etmiştir. En az “onu sana gözünü kırpmadan evvel getiririm” diyecek kadar bir zaman var. Doğrusu “Asaf’ın sözü zamanda fiilin aynı idi” demekle Şeyh tamamen hakikati söylemiştir. “onu sana gözünü kırpmadan evvel getiririm” sözünde fiil, yeniden yaratmak değil, getirmektir. Bunu söylemesiyle getirmesi bir olmuştur. Yani söyleyinceye kadar getirmişti. Zira ilmini biliyordu. Bir saniyede binlerce kilometre sürat, zamanımız efkar-ı

⁴⁹⁷ Taberî, *Câmiü’l-beyân fî tefsiri’l-Kur’ân Tefsiru Taberî*, 18/70; Razî, *Mefatihü’l-gayb*, 7/436-437; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, 13/205; İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu’l-beyân fî tefsiri’l-Kur’ân*, 14/265-266; Alûsî, *Ruhü’l-meâni fî tefsiri’l-Kur’ânî’l-azim ve’s-seb’i’l-mesani*, 19/265-267; Şevkânî, *Fethu’l-kadir: el-câmi’ beyne fenneyi’r-rivaye ve’d-diraye min ilmi’t-tefsir*, 4/139-140; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/3679; M. Said Şimşek, *Hayat kaynağı Kur’an tefsiri*, 4/23.

⁴⁹⁸ Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, 13/206; İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu’l-beyân fî tefsiri’l-Kur’ân*, 14/265; Alûsî, *Ruhü’l-meâni fî tefsiri’l-Kur’ânî’l-azim ve’s-seb’i’l-mesani*, 19/265-267; Şevkânî, *Fethu’l-kadir: el-câmi’ beyne fenneyi’r-rivaye ve’d-diraye min ilmi’t-tefsir*, 4/139-140; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/3680.

⁴⁹⁹ İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu’l-beyân fî tefsiri’l-Kur’ân*, 14/266.

⁵⁰⁰ Kaf 50/15.

fenniyyesinin mülâhazasına alışırmış olduğu mesailendir. Mühim olan nokta ancak bu hareketi yapmak için tatbik olunacak kuvveti bilmekten ibarettir. Bir saikada, bir cereyanda, bir telgrafta görülen bu sürat bir küttele de görülebilir. Yakından icrâ-yı tesir ettiğini gördüğümüz iradenin bir telsiz gibi uzaktan da amil olabildiğini gösteren misaller de yok değildir. Bir cazibe ile ecrâmın fezâda uçtuğu, bir irade ile azanın bedende oynadığı gibi, bir irade ile afaktaki bir cismin tayy-ı mekan etmesi de Kitabda, Levh-i mahafuzda sabit olan ilimdendir.”⁵⁰¹

Müfessirlerin, bu ayete önemli bir yorum getiremediklerini ifade eden Celal Kırca, bununla beraber ayete, metafizik açıdan en ileri manayı Muhyiddin İbn Arabî'nin (ö.638/1240) verdiğini söyler.⁵⁰² Şöyle ki, Muhyiddin İbn Arabî'ye göre Yüce Allah, kainatı her an var edip, yok etmektedir. Bu yok edip yeniden yaratma fiili sürekli tekrarlanmaktadır. Dolayısıyla Belkıs'ın tahtını yok etme anında Yemen'de yok etmiş ve aynı anda onu Filistin'de var etmiştir. Muhyiddin İbn Arabî, bu metafizikî manada çok ileri gitmiş, onu varlığın menşesine dayamıştır. Bu yorumda zaman kavramı neredeyse yoktur.⁵⁰³

Tahtın getirilişi konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre Belkıs'ın tahtı, yer yarılmak suretiyle bulunduğu yerden Hz. Süleyman'ın bulunduğu yere kadar yerin altından gelmiştir. Bazılarına göre ise taht, bulunduğu yerden (yükselip) Hz. Süleyman'ın bulunduğu yere gökten inmiştir.⁵⁰⁴

Dikkat edilirse Elmalılı, Muhyiddin İbn Arabî'nin görüşünün isabetli olmadığını söylerken onun yaptığı yorumun ayetin zahirine ters düştüğü gerçeğinden hareketle bu sonuca varmıştır. Elmalılı'ya göre ayet-i kerimede geçen “getirme” eyleminde olduğu gibi bir yerde hareket varsa, en az iki ‘an’a ihtiyaç vardır. Belkıs'ın tahtı Yemen'den Filistine nakledilmiştir. Muhyiddin İbn Arabî'ye göre ise durum farklıdır. Ona göre Yüce Allah, kainatı her an var edip, yok etmektedir. Bu yok edip yeniden yaratma fiili sürekli tekrarlanmaktadır. Dolayısıyla Belkıs'ın tahtını yok etme anında Yemen'de yok etmiş ve aynı anda onu Filistin'de var etmiştir.

İsmail Yakıt'ın da olayı benzeri bir yaklaşımla değerlendirdiği görülmektedir. İsmail Yakıt'a göre, kitab'tan bir bilgiye veya kitabın bilgisine sahip olan biri,

⁵⁰¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3680-3681.

⁵⁰² Celal Kırca, *Kur'an ve fen bilimleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1997), 131.

⁵⁰³ Celal Kırca, *Kur'an ve fen bilimleri*, 46,131; Yusuf Mürüvve, *İzafiyet Torisi ve Kur'an ilkeleri*, 18; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3680.

⁵⁰⁴ Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, 8/206; İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 14/266; Alûsî, *Ruhü'l-meâni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 19/268; Şevkânî, *Fethu'l-kadir: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivaye ve'd-diraye min ilmi't-tefsir*, 4/140.

evrendeki hız konusunda yeterli bilgiye sahip biri demektir. Ona göre burada bütün varlığın bilgisi bir kitap olarak sembolize edilmektedir. Dolayısıyla, kitap'tan kasıt da, Hak katında olan ve “Ümmü'l-Kitap” tabir edilen ve aslında Allah'ın ilmi diye de tabir edilen Levh-i Mahfuz'dur. İşte oranın bilgisine sahip biri, her nasılsa “Kitab'ın bilgisine sahip biri de: “göz kapağın yerine gelmeden önce” diyerek en kısa zaman dilimini, göz kırpmadan da önceki an'ı kastederek getiririm demiştir. Bu ise zamanın yokluğu veya zamansızlık dediğimiz bir andır. Aynı anda tahtın gelmiş olmasından şu anlaşılıyor ki, burada kişinin iradesiyle Tanrı iradesinin ayniyetleşmesi var demektir.⁵⁰⁵

İsmail Yakıt tahtın getirilişini ise şöyle izah etmektedir: Bunu İslam felsefesi açısından bir Kur'an ontolojisi yaparak ele alabiliriz. Kur'an'a göre Allah'ın birtakım sıfatları vardır. Bunlardan yaratma ve yok etme sıfatlarını ele alalım. Allah'ın yaratmasında bir sınır olmadığı gibi yok etmesinde de bir sınır yoktur. Aslında Kur'an'a göre oluş, bir süreç içinde gerçekleşir. Ancak varlığa gelmiş varlıkların yeniden yaratılması ve yok edilmesi ilahi irade doğrultusunda her an olabilir. Çünkü Kur'an'a göre Allah her an iş başındadır (Rahmân, 55/29). Her an evren ve içindekiler yaratılıyor ve yok ediliyor. Bunu algılamak ve takip etmek imkânsızdır. Nasıl ki saniyede elli kez yanıp sönen şehir elektriğini algılayamadığımız gibi. Çünkü gözümüz ancak yirmiye kadar yanıp sönen akımı takip edebiliyor. Yirmiden fazlasını devamlı görüyor. Saniyede elli defa yanıp sönen şehir akımını bunun için devamlı yanıyor görüyor. Tıpkı bunun gibi biz de diyelim ki, yüz binlerce kez devam eden algımız ötesindeki bu varolma ve yok olmayı devamlıymış gibi görüyoruz. Bu, modern bilim felsefesi açısından da incelenilecek bir fenomendir. Şu hâlde algılarımızın ötesinde devam eden yaratmalarla/var oluşlarla evrene hâkim olan irade ile A noktasında var ettiğini, aynı anda yok edip, onu B noktasında tekrar var etmesi şeklinde anlayabiliyoruz. Yani Yemen'deki tahtı aynı anda ilahi irade yok edip Filistin'de Hz. Süleyman'ın yanında yeniden var etmiştir. Bu husus aynı anda vuku bulduğu için, ayette: “Süleyman tahtı yanına yerleşivermiş görünce” diyor. Bu ne Süleyman'ın ne de yanındaki Kitab'ın bilgisine sahip olanın fiilidir. Allah'ın bir fiili olduğunu Süleyman'ın “Bu Rabbimin bir lütfudur” demesinden anlıyoruz. O kişi Kitab'ın bilgisine sahip ama fail Cenab-ı Hakk'tır. Biz olay kesin kez böyle

⁵⁰⁵ İsmail Yakıt, *Kur'an-I Hakim Meali*, 2020, 185-196.

olmuştur, tahtın gelmesinin izahı budur demiyoruz. Kur'an'dan bu ayetleri okuduğumuz zaman bunları düşünüyoruz. Doğrusunu Allah bilir.⁵⁰⁶

Tantavî'ye göre, Belkıs'ın tahtının nakli de aynı şekilde bir mucizedir. O günün şartlarında bu tür olayların meydana gelmesi imkansız gibi görünen şeylerdendi. Ancak günümüzde insanların, bir takım eşyayı yerlerinden taşımaları mucizevi bir şekilde olmadan da bilimin ilerlemesi sayesinde mümkün olmaktadır. Bu da Kur'an-ı Kerim'in haber verdiği gayba dair bir mucizedir. Bir diğeri ise Dabbetü'l-arzdır. Dördüncüsü ise dağların yürütülmesidir. Burada dünyanın sübutu ve dönmesi bildiriliyor. Bunlar peygamberler için birer mucize, diğer insanlar için ise bilimin gelişmesi ile ulaşılan sonuçlardır.⁵⁰⁷ Dikkat edilirse Tantavî, Belkıs'ın tahtının oldukça uzak bir mesafeden naklinin o günün şartlarında ancak bir mucize sonucu mümkün olabileceken, günümüzde bu tür durumların bilimin gelişmesi sayesinde mucize olmaksızın da gerçekleşebileceğini ileri sürmektedir. Tantavî'nin bütün mucizeler için ileri sürdüğü bu görüşüne katılmak mümkün değildir. Zira ölülerin diriltmesi⁵⁰⁸ olayında olduğu gibi bazı mucizeler vardır ki, insanoğlunun kıyamet gününe kadar bunların seviyesine ulaşması mümkün olmayabilir.

Daha önceki kitaplarda bir takım mucize ve harikalar olduğu gibi, Kur'an-ı Kerim'de de Hz. Mûsâ'ya denizin yarılp yol vermesi, Hz. Yunus'u balığın yutup sonra bir sahile bırakması, Hz. İsa'nın Hz. Meryem'den babasız olarak dünyaya gelmesi ve ölüyü diriltmesi gibi bir takım mucizelerden bahsedilmektedir. Bunları tevil etmek, olayı mucize olmaktan çıkarır, bu da zahiri anlamını kabulden imtina etmek anlamına gelir. Bunun da küfürden başka bir şey olmadığı bedîhîdir. Mucizeler Cenabı Allah'ın kemal-i kudretini ispat eden bir takım vak'alardır: Allah'a iman eden bir kimsenin onun her şeye kadir olduğuna da inanması zarurîdir. Çünkü kadir-i mutlak olmayan bir mabuda Allah denilemez. Biz bu kudreti her yerde müşahade etmekte olduğumuz cihetle onu kabul ve tasdikte asla şüphe ve tereddüt etmeyiz.⁵⁰⁹

Kur'an-ı Kerim'de geçen kıssaların gerçeği ortaya koymak ve hakikati teyit etmek için hikaye edildiğini ifade eden İsmail Fenni Ertuğrul şöyle demektedir: “Biz

⁵⁰⁶ İsmail Yakıt, Kur'an-ı Hakim Meali, İstanbul, 2023; Geniş bilgi için bkz. Yakıt, İsmail, Kur'an'ı Anlamak, İstanbul, 2005, 185-196.

⁵⁰⁷ Tantavî el-Cevherî, *el-Cevâhir Fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*, 7 (13. cüz), 135.

⁵⁰⁸ Al-i İmran 3/49.

⁵⁰⁹ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, 275.

bunları teferruattan addederek, daima esas olan hakikate bakarız. Mesela Kur'an'da göklerden ve yıldızlardan bahsolunur. Bu, bize heyet (astronomi) ilmini öğretmek için değil, Cenab-ı Allah'ın kemal-i kudretini göstermek içindir. Gök gürlemesinden ve saika (yıldırım)dan bahsedilir. Bu da hadisat-ı cevviyyeyi (hava olaylarını) anlatmak için değil, Allah Teala'nın gazabından korkup emirlerine muhalefetten sakınmayı öğretmek hikmetine mebnidir. Şihablar (kıvılcım, ateş parçası) mevzuubahs edilir. Bu da cinlerin, şeytanların ve kahinlerin gaybı bilmedikleri ve azaba duçar olacaklarını bildirmek içindir. Cinlerin Hz. Süleyman'ın vefatından, ancak esasını bir kurdun yemesinden sonra cesedinin yere düşmesinden haberdar olmaları cinlerin gaybı bilmedikleri hakikatini insanlara, aralarında cari olan bir kıssa ile, tefhim ve teyitten başka nedir? Ashab-ı kehf kıssası Cenabı Allah'ın ölüleri diriltmeye kadir olduğunu böyle bir kıssa ile de anlatmaktan başka ne ifade eder? Kur'an'ın ihtiva ettiği esaslı ve yüksek hakikatler, Allah'ın birliği, doğmadığı ve doğurmadığı, şerik ve naziri olmadığı, kendisinden başka ibadete layık bir şey bulunmadığı, ilim, kudret ve hikmet ve merhamet gibi sıfat-ı kemaliyyenin cümlesini haiz ve her türlü noksanlıklardan beri olduğu, gaybı Allah'tan başka kimsenin bilmediği, Allah'ın kullarından iyilik edenleri sevdiği, fenalık edenleri sevmediği, insanlara verdiği nimetlerin bir gün hesabını soracağı, ilahi adaletinin icabından olarak salih kullarını cennetinde nimetleriyle mükafatlandıracağı ve asilerini cehennemde mücazata duçar edeceği gibi hakikatlerdir; ve bunların en makul ve makbul dini akidelerden olduğu bedihidir. Bunlardan başka, Kur'an muamelat-ı nasa müteallik bazı ahkâm-ı celileyi hâvîdir.”⁵¹⁰

Belkıs'ın tahtının 1500 milden daha uzak bir mesafeden göz açıp kapayıncaya kadar nasıl getirildiği hususuna Mevdudî şöyle cevap verir:

*“Yer-zaman ve madde-hareket gibi, bizim gözlem ve deney esasına dayanan kavramlar, bize uygulanabilir. Bu kavramlarımız Allah katında değişmez olmadığı gibi, O'nu bağlamaz da. Nitekim sıradan bir taht şöyle dursun, O'nun gücü, güneşi, ondan daha da büyük yıldızları bir anlık maddeler halinde, milyon kere milyon mesafelere bir anda yürütebilir. ...Allah'ın Sebe melikesinin tahtını, ışık hızından daha hızlı hareket ettirecek gücü elbette vardır”.*⁵¹¹

⁵¹⁰ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, 276-277.

⁵¹¹ Ebû'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 4/115-116.

Mevdudî, bu bağlamda isrâ olayını örnek olarak zikreder.⁵¹² Netice itibarıyla, ona göre tahtın getirilişi, Hz. Süleyman'ın tebliğ esnasında mucize göstermesi olarak değerlendirilebilir.⁵¹³

Seyyid Kutub, ayet-i kerimede geçen “nezdinde kitaptan bir ilim bulunan zat” ifadesi ile ilgili olarak müfessirlerin farklı görüşler ileri sürdüklerini, bunlardan bazılarının “Kitap”la kastedilenin Tevrat olduğunu söylediğini, diğer bir kısmının ise bununla kastedilenin Allah'ın ism-i Azamı olduğunu ifade ettiğini, bunun dışında daha birçok şeyler söyleyenlerin bulunduğunu aktarır. Seyyid Kutub'a göre bütün bu söylenenlerin hiçbirinde bir açıklama ve güvenilir bir kaynak mevcut değildir. Ona göre meseleye pratik noktalardan baktığımız zaman görürüz ki, kainatımızda ve beşer nefsinde bizim bilmediğimiz nice sırlar, nice kuvvetler bulunmaktadır. Yüce Allah ne zaman dilerse, dilediği kimseye bu sırlardan bir kısmını gösterir. Ve işte bu güçlerden birisiyle gündelik hayatta alışılmayan harikalar meydana gelir. Yüce Allah'ın tedbiri ve emri ile Allah'tan başkasının gücünün yetmeyeceği hadiseler cereyan eder. Burada nezdinde kitaptan bir ilim olduğu belirtilen kimsede bilgisi sebebiyle ruhen bazı gizli noktaları ve fevkalâde halleri vukû bulduğu belirtiliyor. Bu kişi, kainat kanunlarını kavrayabilecek istidadda birisi olup elinde bulunan elde ettiği bilgi ile kalbini Rabbine bağlamış ve böylece Allah'ın lutfettiği kuvveti ve esrarı hizmetine alacak istidada sahip olmuş birisidir.⁵¹⁴

Bilgiye dayalı olarak elde edilen sürat, cinlerin yapacağı işlerden daha fazladır. Bu nedenledir ki, ilim sahibi olan kişi tahtı daha önce getirmiştir. Günümüz müfessirlerinin bazılarına göre Belkıs'ın tahtının çok kısa bir zaman diliminde getirilmesi olayında maddenin ışınlanacağına işaret vardır.⁵¹⁵ Günümüze uyarlandığında, günün birinde maddenin ışınlanmak suretiyle nakledileceği sonucuna varılabilir. Teknolojik gelişmeler, bu boyuta ulaştığında uçak teknolojisi demode olacaktır.⁵¹⁶ Cenab-ı Hak bu olayı Kur'an-ı Kerimde bizlere anlatmakla insanlığın önüne ev ödevi koymuştur. Dolayısıyla bir nesnenin göz açıp kapayıncaya kadar

⁵¹² Ebû'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 4/116.

⁵¹³ Ebû'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 4/113.

⁵¹⁴ Seyyid b. Kutub b. İbrâhim Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 11/147.

⁵¹⁵ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 14/222; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2010), 239; Ömer Çelik, *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim*, 3/655.

⁵¹⁶ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, c. 14, sh. 222; Çelik, Ömer, *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim*, III/655.

gececek kadar kısa bir zaman diliminde bir yerden bir yere nakledilmesini araştırma konusu yapmak normal bir şey olarak kabul edilmeli ve buna bağlı olarak bu tür araştırmalar eğitim öğretim programlarına konulmalıdır. Kuşkusuz günümüz teknolojisi sayesinde ses ve görüntü, uzak bile olsa bir yerden başka bir yere nakledilmiştir. Bunun daha ileri safhası ise maddenin ışınlararak nakledilmesidir.⁵¹⁷ İşte ayeti bu şekilde anlayanların mevcudiyeti ayet üzerinde bir defa daha düşünmeyi zorunlu kılmaktadır.⁵¹⁸

Kur'an'daki bir ayetin, sarıh ve açık anlamlarının yanı sıra ayrıca birçok işaret anlamlarının da olduğunu ifade eden Celal Kırca, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman'ın mucizesi olarak, O'nun rüzgarla bir günde iki aylık mesafeyi katettiğinin bildirildiğini söyler. Bu ayet-i kerime'de Hz. Süleyman'ın mucizesinin sarahaten ifade edildiğini belirttikten sonra şöyle demektedir: “Ancak rüzgar bir vasıta, Hz. Süleyman da bir insan olduğuna göre, alet; çağımızın harika vasıtaları uçak ve füzeye de işaret etmektedir, diyebiliriz. Bu ayet, sarıh anlamda Hz. Süleyman'ın mucizesini bildirirken, diğer yandan da işaret olarak insanların, bir günde iki aylık mesafeyi kat'edecekleri bir vasıtayı açıklamaktadır. Bu vasıta ise, çağımızın bir harikası olan uçak veya füzedir.”⁵¹⁹

Mevlana Muhammed Ali, *rüzgarın Hz. Süleyman'ın emrine amade kılınmasından muradın, Hz. Süleyman'ın gemilerinin bir aylık yola gidip geldiklerini ve bu veçhile memleketinin veyahut ticaretinin vüsatini göstermek olduğunu beyan etmektedir. Bu rüzgârlar, deniz sahilinde esen hızlı rüzgârlardır, her ay yönlerini değiştirirler, onların kuvvetiyle yelkenli gemiler denizde seyrederdiler.*⁵²⁰ Bu da Hz. Süleyman'ın heybetinin uzak mahallere kadar vardığını ve devletinin mansur olduğunu gösteren bir meseldir: Bir aylık yoldan kendisine itaat edilirdi. Hz. Peygamber de; “Bana korku ile yardım edildi; hatta düşmanım bir aylık yoldan benden korkar” buyurmuştur, demektedir.⁵²¹ Doğrul da benzeri bir yaklaşıma sahiptir.⁵²²

Hız. Süleyman, Filistin'de hüküm sürmekte olan bir peygamber ve bir hükümdardır. Yemen'de bulunan Belkısın tahtı, göz kırpması gibi çok kısa bir anda Filistinde bulunan Hz. Süleyman'ın yanına getirilmiştir. Bu Kur'an'da anlatılan gerçek bir vaki'dir. Bir mucize olarak ona inanmak iman gereğidir. Bunula beraber

⁵¹⁷ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 14/223-284.

⁵¹⁸ Sema Çelem, “Bilimsel Gelişmeler Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkı Sağlar Mı?”, *Iksad Publications*, (2020), 25.

⁵¹⁹ Celal Kırca, *Kur'an ve fen bilimleri*, 45.

⁵²⁰ Mevlana Muhammed Ali, *The Holy Quran*, 775.

⁵²¹ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, 271.

⁵²² Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 675.

bu olayın, günümüze ışık tuttuğu önemli bir yön bulunmaktadır. Bu olay, eşyayı aynen veya sureten veya naklinin mümkün olduğuna işaret etmez mi! Çağımızda TV, eşyayı sureten nakletmektedir. Ancak eşyayı aynen nakletmek mümkün olmamaktadır. Bugün için mümkün de görünmemektedir.⁵²³

Hüseyin Atay (1930-2023) Belkıs'ın tahtının göz kırpması gibi oldukça kısa bir zaman dilimi içerisinde Yemen'den Filistin'de bulunan Hz. Süleyman'ın yanına getirilmesi olayını bir başka olaya işaret ettirmektedir. O da uzay yolu filmlerinde gösterilen bir insanı, nesneyi veya maddeyi ışınlamak yoluyla nakletmeye çok benzemesidir. Ona göre, şayet ileride ışınlama gerçekleşirse, ayet-i kerime daha iyi anlaşılacaktır.⁵²⁴ Işınlama metodunun henüz bir hayal ve deneme safhasında olduğunu ifade eden Atay, bunu söylemekle ışınlamanın Kur'an'dan alındığı iddiasında olmadığını, bunu icat eden kimselerin belki de Kur'an-ı Kerim'deki bu olaydan haberlerinin bile bulunmadığını, ancak ışınlama veya onun yerine geçecek daha da geliştirilmiş başka bir nakil aracının veya mesafeyi katetme metodunun ortaya çıkması halinde bu ayetin daha iyi anlaşılmasında etkili olacağını söyler. Atay'a göre bu gibi ilmî keşif ve verilerle münasebeti kesmeyip devam ettirmek ve bunlardan gereğince yararlanmak, Kur'an-ı Kerim'i anlamak için doğru bir tutum ve kaçınılmaz bir görev kabul edilmelidir.⁵²⁵

Celal Kırca, Neml suresinin 40. ayetine atıfta bulunarak şöyle demektedir: “Bugün sadece filmlere konu olan ve düşünce planında kalan bu olay, insanlık tarihinin, senelerce önce yaşamış ve kitap ilmine sahip bir kişi tarafından gerçekleştirilmiştir.”⁵²⁶

Kitap ilmine sahip olan kişi, bir peygamber değildir, sadece kitap ilmine sahip bir kişidir. Bu ifade çok dikkat çekicidir. Şöyle ki, bu kişinin sahip olduğu kitabî bilgiye sahip olan herkes aynı şeyi yapabilir. Kırca'nın ifadesiyle, “Biz de o kişinin sahip olduğu kitabî bilgiye sahip olabilirsek aynı şeyi yapmamak için hiç bir sebep yoktur.” Dolayısıyla bu ayet, ilmin gücünü bize gösterirken, kitabı bilmeye de bizi teşvik etmektedir.⁵²⁷ Bazı müfessirlere göre ayette geçen *Kitap* tabirinden maksad

⁵²³ Celal Kırca, *Kur'an ve fen bilimleri*, 45-46;130-131.

⁵²⁴ Yusuf Mürüvve, *İza'fiyet Torisi ve Kur'an ilkeleri*, 18.

⁵²⁵ Yusuf Mürüvve, *İza'fiyet Torisi ve Kur'an ilkeleri*, 18.

⁵²⁶ Celal Kırca, *Kur'an ve fen bilimleri*, 131.

⁵²⁷ Celal Kırca, *Kur'an ve fen bilimleri*, 131.

“İsm-i A’zam” duasıdır,⁵²⁸ “İsm-i A’zam” duasını peygamber olmayan bir kişi bilebildiğine göre, neden bir diğer kişi bilemesin? Bu duanın Kur’an’da gizli olduğu ifade edilir. Kur’an’ı çok sık ve derinlemesine düşünerek okuyabilenler ve araştıranlar neden aynı imkâna kavuşmasınlar?⁵²⁹

Celal Kırca’ya göre insanlık, şimdi olmasa bile, belki ileride eşyayı nakletme imkânına kavuşabilir, eşya bugün sûreten nakledilebilmiştir, bu da televizyonda görülmektedir. Sûreten olan bu görüntü fiilen de mümkün olabilir.⁵³⁰ Nitekim Elmalılı’nın “Saniyede yüzlerce kilometre sürat, zamanımızın, düşünce yapısına ve anlayışına uygundur. Mühim olan nokta, bu hareketi yapmak için tatbik olunacak kuvveti bilmekten ibarettir. Bir yıldırımında, bir cereyanda, bir telgrafta görülen bu sürat, bir kütlede de görülebilir. Yakından tesir icra ettiğini gördüğümüz iradenin, bir telsiz gibi uzakta da amil olabileceğini gösteren misaller de yok değildir. Bir çekim gücü ile yıldızların fezada uçuştığı gibi bir irade ile uzaktaki bir cismin yer değiştirmesi de kitapta sabit olan ilimdendir”⁵³¹ şeklindeki ifadeleri önem arz etmektedir. Dünyanın büyük kütlesiyle hareket etmesi ve dönerek yer değiştirmesi, maddenin maddeten yani olduğu gibi nakledilebileceği konusunda bir başka delil sayılabilir.⁵³²

Celal Yeniçeri, önce “acaba yeryüzü şartlarında, mücessem nesneler gökyüzü hızıyla veya ışık hızıyla hareket ettirilebilirler mi?” sorusunu sorar, sonra da bu soruya şöyle cevap verir: “Biz Kur’an-ı Kerim’de buna ait özgün bir misal bulmaktayız. O da, Yemen’deki Sebe’ kraliçesi Belkıs’ın tahtının, cinlere ve hayvanlara hükmedebilen Hz. Süleyman tarafından bir anlık bir zaman içerisinde Filistin veya Şam şehrine getirilmesi olayıdır.”⁵³³

Belkıs’ın tahtı yaklaşık 2000 km. lik mesafeden bu kadar kısa zamanda nasıl getirildiği hususunda Kur’an-ı Kerim’de bir açıklama olmadığı gibi, bu konuda Hz. Peygamber’den de (s.a.v) bir açıklama yapılmamıştır. Dolayısıyla bu hususta söylenenler tahminden öteye gitmez. Bu konuda bize ulaşanların bir kısmı da Ehl-i

⁵²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşaf ’an Haka’ikit-Tenzil*, 4/1096-1097; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, 8/204; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/3681; Celal Kırca, *Kur’an ve fen bilimleri*, 131-132.

⁵²⁹ Celal Kırca, *Kur’an ve fen bilimleri*, 132.

⁵³⁰ Celal Kırca, *Kur’an ve fen bilimleri*, 132.

⁵³¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/3681.

⁵³² Celal Kırca, *Kur’an ve fen bilimleri*, 131-132.

⁵³³ Celal Yeniçeri, *Uzay âyetleri tefsiri*, 182.

Kitaba dayanan rivayetlerden ibarettir. Kurtubî'nin Kuşeyrî'ye dayanarak verdiği bilgiye göre; Yüce Allah bir nesneyi en uzak doğuda yok edip sonra onu en uzak batıda yeniden var edebilir veyahut da Allah iki nokta arasındaki yerleri ortadan kaldırır ve sonra bu yerleri yeniden varlığa dönüştürebilir. Bu olayda da durum böyle olmuştur.⁵³⁴

Tahtın hangi yöntem uygulanarak getirildiğini bilmiyoruz, ancak sesten daha hızlı bir güç devreye sokulmuştur, burada bilmediğimiz diğer bir şey de tahtı getiren kişinin bunun için Yemen'e gidip gitmediği hususudur. Şayet o bu kısa sürede ayrıca oraya gidip geldiyse, mesafe bir kat daha uzamış olacaktır. Bu iş oraya gitmeden gerçekleştirildiyse, o takdirde uzaktaki bir eşyayı onun yanına gitmeden çekip alma nasıl mümkün olmuştur? Müfessirlerin dediği gibi taht ard arda kapalı ve kilitli mekanlardaysa, bunun mücessem olarak kapılar açılmadan oradan çıkarılışı ve eğer Hz. Süleyman o sırada kapalı bir mekandaysa, tahtın mücessem haliyle oraya sokuluşu nasıl mümkün olur? Bu, ancak onun, maddeyi delip geçen bir ışığa veya bir enerjiye dönüştürülmesi ile mümkün olabilir. Şayet tahta böyle bir işlem uygulandıysa, bu sefer de bu enerjinin istenen yerde aynı tahta dönüştürülebilmesi bizi bir başka hayret içine sokar.⁵³⁵

Yeniçeri'ye göre üzerinde durulması gereken diğer bir husus da, tahtta yapılan değişikliktir. O, tahtta yapılan bu değişikliğin muhtemelen aynı yöntemle gerçekleştirilmiş olabileceğini, ancak bunun ışınlama yöntemi ile mi, yoksa başka bir şekilde mi gerçekleştiğinin bilinmediğini söyler. Fakat der, şunu söyleyebiliriz ki, söz konusu yöntemi bulup kullanabilirsek, eşya naklinde ondan faydalanmak mümkün ve hatta harika bir şey olacaktır.⁵³⁶

M. Ali ise başka bir yorum getirmiş ve şöyle demiştir: Kraliçeye “Senin tahtın bu mu?” diye sorulmamıştır. Aksine, “Senin tahtın böyle midir?” diye sorulmuştur. Kraliçe “Bu aynen odur” dememiş, aksine “Sanki odur” diye cevap vermiştir. Bundan da anlaşıldığı gibi kraliçenin tahtının getirilmesi değil de onun benzerinin hazırlanması istenmiştir.⁵³⁷

⁵³⁴ Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, 8/206; Celal Yeniçeri, *Uzay âyetleri tefsiri*, 183.

⁵³⁵ Celal Yeniçeri, *Uzay âyetleri tefsiri*, 184.

⁵³⁶ Celal Yeniçeri, *Uzay âyetleri tefsiri*, 184.

⁵³⁷ Mevlana Muhammed Ali, *The Holy Quran*, 678.

İlmî tefsir adı altında ayet-i kerimleri bu şekilde tevil etmenin son derece yanlış olduğu kanaatinde olan bilim insanlarına göre ışınlama, insanı yeni baştan ihya etmek demek olacağından bu düşünce hayalî olup hiçbir fizik temeline dayanmamaktadır.⁵³⁸

Bilindiği üzere bilimsel tefsirin olmazsa olmaz kurallarından biri, ayetlerin bilim-kurgu gibi hayal ürünü olan varsayımlara dayalı olarak değil, bilimsel bilgiye dayalı olarak yorumlanmasıdır. Aksi takdirde yapılan yorumlar, bilimsel tefsir kategorisinde değerlendirilemez. Buna göre ışınlama yöntemi, fizik temeli olmayan tamamen hayalî bir şey olduğuna göre kanaatimizce Belkıs'ın tahtının oldukça kısa bir zaman dilimi içerisinde getirilmiş olmasından hareketle insan, madde ve benzeri şeylerin ışınlama yöntemiyle nakledileceği sonucuna varmak, şu an için isabetli olmasa gerek. Maddeyi oldukça kısa bir zaman dilimi içerisinde nakletme işlemi, insanı veya herhangi bir maddeyi enerjiye dönüştürüp ışınlamak suretiyle değil de, hali hazırda kullandığımız uçak vb. araçlara nispetle çok daha hızlı sürat yapan araçların icad edilmesiyle mümkün hale gelebilir.

4.2.7. Dâbbetü'l-Arz

Dâbbetü'l-arz kavramı, kaynaklarımızda kıyamet alametlerinden biri olarak geçer. Arapça'da "yavaş ve sessizce yürümek; nüfuz ve sirayet etmek" anlamlarına gelen debb veya debib kökünden sıfat olan dabbe "yeryüzünde yürüyen her türlü canlı" ve özellikle "'binek hayvanı" anlamında kullanılır. Kur'an-ı Kerim'in ondört ayetinde tekil, dört ayetinde de çoğul olarak geçmektedir. Sebe suresinde geçen dâbbetü'l-arz (Sebe 34/14) Hz. Süleyman'ın asasını yiyen "ağaç kurdu" anlamındadır. İslami literatürde kabul edilen eskatolojik anlamına en uygun kullanımı ise, *"Söylenen (kıyamet) başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir yaratık çıkarırız da insanların âyetlerimize kesin bir şekilde iman etmedikleri konusunda onlarla konuşur"*. (Neml 27/82) ayet-i kerimesidir.⁵³⁹

Kaynaklarımızda Dâbbetü'l-arz ile ilgili olarak bazı ayrıntılar zikredilmiştir. Ancak bunun tek bir hayvan mı yoksa bütün bir yeryüzünü kaplayacak bir hayvan türü mü olduğu hususunda açık bir bilgi mevcut olmadığı gibi, bunun temsili bir anlatım olup olmadığı konusunda da açık ve net bir bilgi yoktur. Kuşkusuz

⁵³⁸ Ahmed Yüksel Özemre, *Çağdaş İlmî Tefsirde Vehmin Egemenliği*, 36.

⁵³⁹ Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfradât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, 306.

dâbbetü'l-arzın çıkacağı bu ayet-i kerimede bildirilmektedir. Ancak bu ayet-i kerimede onun mahiyeti, ne zaman, nerede ve nasıl çıkacağıyla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Bu husustaki rivayetlerde bildirilen ayrıntıların çoğu ise sağlam rivayetlere dayanmamaktadır. İbn Aşur'a göre Neml suresinin 82. ayetinde geçen "söylenen"den maksat, yine aynı surenin 71. ayetinde ne zaman meydana geleceği sorulan kıyamettir.⁵⁴⁰ Nitekim bir sonraki ayet-i kerimede kıyamet kopmadan önce meydana gelecek olaylar açıklanmaktadır.

"Yerden bir yaratık" diye çevrilen ve insanlarla konuşacağı bildirilen dâbbetü'l-arz, tefsirlerdeki bilgilere göre kıyametin yaklaştığını bildiren büyük alâmetlerden biri olarak ortaya çıkacak olan garip bir yaratıktır. Hadislerde bildirildiğine göre⁵⁴¹ inkârcıların, öncekilerin masalları olarak gördükleri ne varsa hepsinin meydana geleceği ve gerçeğin bütün çıplaklığıyla ortaya çıkacağı kıyamet günü yaklaştığında bunun bir alâmeti olarak "dâbbetü'l-arz" ortaya çıkacaktır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgileri özetleyen Râzî kendi kanaatini şöyle ifade eder: "Şunu bilmelisin ki Kur'an'da bu hususların hiçbirinde hakkında herhangi bir delil mevcut değildir. Eğer Hz. Peygamber'den sahih bir haber gelmişse kabul edilir, değilse hiçbir açıklama dikkate alınmaz."⁵⁴² Bu nedenle dâbbetü'l-arz konusunda Kur'an'da işaret edildiği şekliyle yetinip buna inanmak, ondan ötesine gaybi bir mesele olarak bakmak ve bunu kıyamet alâmetleri arasında değerlendirmemiz gerekir.

Dâbbetü'l-arz'dan bahseden ayetin öncesinde şöyle buyrulmaktadır:

"Doğrusu bu Kur'an, İsrâiloğulları'na, üzerinde anlaşılmadıkları pek çok şeyi açıklamaktadır. Şüphesiz o, müminler için bir hidayet rehberi ve bir rahmettir. Gerçek şu ki rabbin onların arasında hükmünü verecektir. O çok güçlüdür, her şeyi bilmektedir. O halde sen Allah'a güvenip dayan. Çünkü sen apaçık hakikat üzeresin. Bil ki sen ölümlere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağırını duyuramazsın. Sen körleri yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin. Sen (çağırını) ancak âyetlerimize inanıp teslim olanlara duyurabilirsin." (Neml 27/76-81).

⁵⁴⁰ Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 20/38; Muhsin Demirci, *Kur'an tefsirinde farklı yorumlar*, 2/471-474.

⁵⁴¹ Müslim, "Fiten", 118, 128-129; Müsned, IV, 7.

⁵⁴² Fahr ed-din Ebu Abd-Allah Muhammed b. Ömer el-Hatib er-Razî, *Mefatihü'l-gayb*, 24/218; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/4/206.

Dikkat edilirse bu ayet-i kerimelerde hidayet ve rahmet vesilesi olan Kur'an-ı Kerim'in İsrâiloğulları ihtilaf edegeldikleri pek çoğunu açıklığa kavuşturduğu, ancak onun tebliğcisi olan Hz. Peygamber'in, gerçeğe tamamen sırt çevirmiş, manevi anlamda kör, sağır ve ölü durumundaki kişilere çağrısını işittiremeyeceği ifade olunmaktadır. Bu ifadelerin hemen peşinden de söz konusu inkarcıların layık oldukları ilahi hükmün (kavl)gerçekleşme zamanı gelince yerden bir dabbenin çıkarılacağı haber verilmektedir.

Dâbbetü'l-arz konusunu ilgili ayet ve ondan önceki ayetlerin çizdiği çerçeve dahilinde değerlendirenlere göre, bu kavram, yeryüzündeki bütün insanları kapsamayan, belli olumsuz şartların ortaya çıkması halinde sadece belli yerlerde vuku bulan veya vuku bulacak olan sosyal bir sarsıntıyı sembolize etmektedir.⁵⁴³

Süleyman Ateş, modernist müfessirlerin, Dâbbetülarz isimli hayvanı, tren, otomobil gibi icatlara işaret saydıklarını, bunun da zoraki tevilden başka bir şey olmadığını söyler.⁵⁴⁴

Dâbbe ile ilgili olarak M. Ali, yeryüzünde hayvanlar gibi yaşayanlar uyarılmışlardır, Yüce Allah (c.c.) kendilerini cezalandırmak üzere bir hayvan çıkaracağını bildirmiştir.⁵⁴⁵ Bu hayvanın özelliği “dâbbe” olarak açıklanmıştır. Bunun iki anlamı vardır. Birincisi, o (hal lisanıyla) onlarla konuşacak. İkincisi ise, onları ısıracaktır. Bunun neticesinde onlar çok korkunç bir hastalığa yakalanacaklar. Buna bağlı olarak, seksen üçüncü ayette farelerden bahsedilmiştir. Onlar hem “dâbbe” yani yerde yürüyen ya da sürünen hayvanlardır, hem de taun yani veba salgınının yayılmasına sebep olurlar. Onların sırtında taun yayan mikroplar bulunur.⁵⁴⁶ Ayetin siyak-sibakı göz önüne alındığında ve fareye delalet eden bir karinenin olmaması sebebiyle bu yorum aşırı yorum olarak değerlendirilebilir.

⁵⁴³ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/5/207; İlyas Çelebi, *İtikadi Açından Uzak Ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1996), 388.

⁵⁴⁴ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*, 388.

⁵⁴⁵ Mevlana Muhammed Ali, *The Holy Quran*, 670.

⁵⁴⁶ Mevlana Muhammed Ali, *The Holy Quran*, 670.

4.3. Neml Sûresi’inde Bilimsel Tefsirle Doğrudan İlgili Konular

4.3.1. Medeniyet ve Teknik

4.3.1.1. Şeffaf Salon

Hız. Süleyman Cenabı Hakk’ın kendisine bahşetmiş olduğu nimetleri melikeye göstermek amacıyla büyük bir köşk/saray yaptırmış, camdan yapılmış olan tabanına havuz görünümü vermiş ve melikenin tahtını buraya yerleştirmiştir.⁵⁴⁷ Sarayın tabanının su şekline getirilmesi, tahtın tanınmasının zorlaşması, melikayı sarsmak, kendine ve ihtişamına güvenini zayıflatmak, onu büyük bir mânevi değişime hazırlamak için olmalıdır.

“Onun tahtını tanıyamayacağı bir hale getiriniz; bakalım doğruyu bulacak mı yoksa o da bulamayanlardan biri mi olacak?” dedi. Melike geldiğinde, “Senin tahtın da böyle mi? diye soruldu. “Tıpkı onun gibi” dedi. “Bize bundan önce bilgi verilmişti ve biz de boyun eğmişizdir” Onu, daha önce Allah’tan başka taptığı şeyler saptırmıştı. Çünkü o inkârcı bir kavimdendi. Ona, “Köşke gir” dendi. Melike salonu görünce onu oraya toplanmış su sandı ve eteğini topladı. Süleyman, “Bu, billûrdan yapılmış, şeffaf bir zemindir” diye uyardı. Melike, “Rabbim, ben gerçekten kendime yazık etmişim! Artık Süleyman’la beraber âlemlerin rabbi olan Allah’a teslim oldum” dedi”. (Neml 41-44)

“...Onun için bakır madenini eritip akıttık...” (Sebe 34/12) Allah Teâlâ, Hız. Davud’a demiri yumuşattığı gibi Hız. Süleyman’a da bakırı akıtmıştır. Çağımızda gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar sonucunda Etsiyon-Geber Limanı’nda inşa edilen bir bakır dökümhanesi ortaya çıkmıştır. Bu dökümhanenin Fenikeli ustalar tarafından Hız. Süleyman için inşa edildiği kabul edilir.⁵⁴⁸ Hız. Süleyman’ın Araba vadisinden çıkartıp işlettiği bakır madeninin, onun döneminde önemli bir ihraç ürünü olduğu ifade edilmektedir.⁵⁴⁹

Demirin harp sanayinde kullanılan en kuvvetli maddelerden olduğu bilinmektedir. Belki de bu konudaki hikmet, Hız. Davud’un savaşan biri olmasıdır. Kur’an, onun Talut ile savaşını ve Calut’u öldürdüğünü anlatmakta ve savaş esnasında kendisini koruyacak olan zırhın, yapımını öğrendiği sanatlardan biri olduğunu (Bakara 2/251) zikretmektedir. Hız. Davud’un İsrailoğullarının askerî

⁵⁴⁷ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, 8/208-209; Muhammed el-Hilal, *Tefsiru’l-Kur’ani’s-seriyyu’l-cami’ fi’l-i’cazi’l-beyani ve’l-lugavi ve’l-ilmi*, 8/234-235.

⁵⁴⁸ Ömer Faruk Harman, “SÜLEYMAN”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/60.

⁵⁴⁹ Ali Bakkal, “Kur’an’da Hız. Dâvûd ve Hız. Süleyman’a Atfedilen Olayların Mucizeliği Problemi”, *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 18 (29 Aralık 2021), 438.

kalkınmasının kurucusu olduğu söylenebilir. Bu da onun, İsrailoğullarının yurtlarından çıkartıldıktan sonra tekrar oraya döndürülmeleri olayına katılması ve Calut'u öldürmesiyle olmuştur. Mezkur olay, Bakara suresinde ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Hz. Süleyman ise medenî kalkınmanın kurucusudur. Bunu da büyük binalar, heykeller ve billurla döşenmiş saraylar, büyük çanaklar ve iri kazanlardan oluşan lüks geçim araçları yapmakla gerçekleştirmiştir. Bu durum, ellerinde bol miktarda mal olduğunu ve medeniyetin zirvesine ulaşıldığını göstermektedir. Bütün bunlar sosyal hayatta medeniyetin ve maddî gelişmişliğin göstergeleridir. Kur'an'ın, Hz. Süleyman'ın ordusunun yaptığını söylediği çok sayıda sanayi çeşidi şöyledir: a. Heykeller (Süsleme sanatı) bakır, mermer gibi maddelerle heykelleri yapılan her çeşit kabartmadır. b. Havuz gibi çanaklar c. Sabit kazanlar (Ağır madeni sanatlar) d. Diğer işler: İbadethaneler, heykeller vb.⁵⁵⁰

Hz. Süleyman döneminde İslamî kalkınmada en önemli husus, bunu gerçekleştirmek için rolünü en iyi şekilde oynayan insanların, cinlerin, kuşların ve diğer mahlûkatın katıldığı genel bir kalkınmadır. medenî ve ilmi gelişmişlik seviyesi olarak döneminin ve zamanının önüne geçmiştir. Sebe Kraliçesi akıllı ve zekâsına rağmen sarayın güzelliği karşısında boyun eğmek durumunda kalmış, köşkü görünce onun camdan (zeminini) derin bir su sanmıştır.⁵⁵¹ Suyutî, el-Mursî'den alıntı yaparak, sarayın şeffaf zemininden dolayı o dönemde camcılık sanatının geliştiğine işaret edildiğini söylemektedir.⁵⁵²

Tarih boyunca peygamberler, getirdikleri ilahî mesajlarla öncelikle kendi toplumlarına dolaylı olarak da tüm insanlığa sadece dinî/manevî konularda değil, hayatın hemen her alanında öncülük etmişlerdir. Şayet bugün toplumlar iki ayağı yere sağlam basan medeniyetler inşa etmişlerse, bunda peygamberlerin verdiği mücadelenin katkısı büyüktür. Dolayısıyla yürüyüşünde, insanın zayıf-kuvvetli bütün yönlerini hesaba katan, onun hiçbir yönünü ihmal etmeyen, bütün medenî adımların atılması, peygamberlerin getirmiş olduğu mesajlar sayesinde mümkün olmuştur.⁵⁵³

⁵⁵⁰ M.Muhammed Ahmed Arafât, "Kur'an'ın Açıklamaları Doğrultusunda Süleyman (a.s) Kıssasında Kalkınmanın Esasları", çev. Mustafa Şen 1 (2014), 242-243.

⁵⁵¹ M.Muhammed Ahmed Arafât, "Kur'an'ın Açıklamaları Doğrultusunda Süleyman (a.s) Kıssasında Kalkınmanın Esasları", 244.

⁵⁵² Celâleddin es-Suyutî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, 2/1032.

⁵⁵³ Erdoğan Pazarbaşı, *Kur'an Ve Medeniyet* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1996), 145.

Hız. Süleyman'ın yaptırmış olduğu mabed, köşk, şefaf salon vb. eserleri bu bağlamda değerlendirebiliriz. Celal Kırca, Hız. Süleyman'ın yaptırdığı bu şeffaf salonla ilgili olarak şöyle demektedir: "Medeniyet tarihi açısından önemi olan, Hız. Süleyman devrinde böyle bir sarayın yapılmış olmasıdır. Bu da gösteriyor ki, insanlığın geğmişi karanlık değildir. Bilakis belli dönemlerde çok parlak ve aydınlık dönemler yaşamıştır. Bu parlak ve aydınlık dönemlerin oluşmasında ve meydana gelmesinde peygamberlerin rolü çok büyüktür. Medeniyetlerin oluşmasında ve meydana gelmesinde peygamberlerin rolünü görmezlikten gelmek, hakikatin bir kısmını gizlemek, insanın kendi kendine yeterli olduğunu kabul etmek demektir. İnsanın kendi kendine yeterli olduğu durumlar ve konular da mevcuttur. Peygamberler, insanlık tarihinin olduğu kadar, medeniyet tarihinin yazılmasında etkin rol oynamışlar ve birçok alanlarda medeniyetin öncüleri olmuşlardır."⁵⁵⁴ Kuşkusuz peygamberlerin rehberliğinde inşa edilen medeniyetler, hiçbir zaman manevî değerlerle çatışan bir özellik göstermemiş, insan ve ahlakî değerlere bigane kalmamıştır. Dolayısıyla peygamberlerin öncülüğünde kurulan medeniyetler ruhsuz bir yapıdan ibaret değerdir.

4.3.1.2. Sosyal Değerim ve Belkis

Her dönemde toplumu yönlendirme ve biçimlendirmede etkili olan sosyal gler vardır. Bilindiği üzere toplum birçok sosyal gruplar ile çeşitli kurum ve kuruluşlardan meydana gelmektedir. Ancak bunlardan bazıları vardır ki toplumun dünya görüşünü belirlemede başat rol oynamaktadır. İşte bu glerden biri de liderlerdir.⁵⁵⁵

Liderlik, hem sosyolojinin hem de sosyal psikolojinin önemli konularından biridir. Kur'an-ı Kerim'de bazı ayetlerde doğrudan bazı ayetlerde ise dolaylı olarak liderlik konusuna temas edilmiştir. şüphesiz ki insanların her biri yekdiğerine göre doğuştan getirdiği farklı kişilik özelliklerine, istidat ve kabiliyetlerine sahiptir. Toplumun, işbirliği esasına göre yapılanmış olması da beraberinde hiyerarşik bir yapı oluşturur. Bu nedenledir ki, liderlik, hemen bütün toplumlarda insan gruplarını yönlendiren tabii bir g olarak karşımıza çıkar. Liderlik, esasen toplumsal

⁵⁵⁴ Celal Kırca, *Kur'an ve fen bilimleri*, 133-134.

⁵⁵⁵ Hikmet Koçyiğit, *Mekkî Ayetlerde sosyolojik Unsurlar*, 185.

örgütlenmeyi sağlar. Sosyal tarih, bize iyi örgütlenmiş güçlerin daima dağınık halde bulunan büyük kitleleri hakimiyeti altına aldığını göstermektedir.⁵⁵⁶

Bu yönüyle baktığımızda Belkıs'ın da toplumu sevk ve idare edecek birçok meziyete sahip olduğunu dolayısıyla liderlik için gereken ehliyet ve liyakatı taşıdığını görmekteyiz. Bu nedenledir ki, danışmanları savaş yanlısı bir tutum izlerken o, “*Krallar bir ülkeye girdiler mi, oranın altını üstüne getirirler ve halkının ulularını zelil duruma düşürürler. Bunlar da öyle yapacaklardır.*” diyerek ülkesinin yıkama uğramasının önüne geçmiş bulunmaktadır.

“Melike, “*Rabbim, ben gerçekten kendime yazık etmişim! Artık Süleyman'la beraber âlemlerin rabbi olan Allah'a teslim oldum*” dedi”. (Neml 27/44)

“Melike, “*Rabbim, ben gerçekten kendime yazık etmişim! Artık Süleyman'la beraber âlemlerin rabbi olan Allah'a teslim oldum*” dedi”.⁵⁵⁷

Burada bir başka hususa dikkat çekmek gerekir. Bu da Belkıs'ın müslüman olması ile oldukça hızlı bir toplumsal değişimin yaşanmış olmasıdır. Şöyle ki, Süleyman (a.s)'ın hükümdar olması nedeniyle, Belkıs kendisine yapılan tebliği kabul edip iman etmiş, onun müslüman olması kavmine örnek teşkil etmiş, sonuçta kavmi de iman etmiş, böylece sosyal değişim, yukarıdan aşağı olmuştur. Diğer peygamberlerin mücadelesinde ise, durum böyle olmamış, aksine sosyal değişim aşağıdan yukarıya zorlu bir süreç sonucu gerçekleşmiştir.⁵⁵⁸

4.3.1.3. İki Denizin Sularının Karışmaması

Yüce Allah'ın kudretinin sonsuzluğunu gösteren eşsiz delillerden biri de Neml suresinin 61. ayetinde beyan edilen iki denizin aralarındaki engel sebebiyle sularının birbirine karışmamasıdır. Ayet-i kerimede zikredilen denizlerin belli iki deniz mi, yoksa farklı iki su kütlesi mi? olduğu açık değildir. Bu nedenle klasik tefsirlerde farklı görüşler ileri sürülmüşse de, isabetli olan görüş, Dahhak'ın görüşüdür. Buna göre bu iki denizle kastedilen, tatlı ve tuzlu iki ayrı denizdir.⁵⁵⁹

⁵⁵⁶ Hikmet Koçyiğit, *Mekkî Ayetlerde sosyolojik Unsurlar*, 202.

⁵⁵⁷ Neml 27/44.

⁵⁵⁸ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 14/228.

⁵⁵⁹ Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an Tefsiru Taberî*, 18/102; Razî, *Mefatihü'l-gayb*, 7/436; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, 8/222; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an*, 15/299; Alûsî, *Ruhü'l-meâni fî tefsiri'l-Kur'âni'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 19/291; Muhsin Demirci, *Kur'an tefsirinde farklı yorumlar*, 2/469-470.

“Biri tatlı ve susuzluğu giderici, diğeri tuzlu ve acı olan iki denizi karışacak şekilde salıveren ve ikisi arasına bir engel, aşılmaz bir perde koyan O’dur”. (Furkan 25/53)

“O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi. Aralarında bir engel vardır; birbirlerine karışmazlar”. (Rahman 55/19-20)

Elmalılı, Neml suresinin 61. ayetini şöyle açıklamaktadır: Yoksa o arzı bir karargah kılmak suretiyle insanların ve hayvanların barınıp üzerinde yaşayabilecekleri bir şekilde yaratan, suyun durabileceği bir mahal kılıp da aralarında ırmaklar akıtan ve arzın makarr olması ve ırmakların akması için oturaklı dağlar yapan ve iki deniz arasına haciz koyan mı yani dağların altında ve aralarındaki deniz gibi tatlı sularla acı denizleri birbirine karıştırmayıp aralarına bir gergi koyan ve yahud iki acı deniz arasında Arabistan kıtası gibi bir berzahı koyup tutan zat mı hayırlı yoksa onların şirk koştukları mı?⁵⁶⁰

Furkan suresinin 53. Ayetini şöyle açıklamaktadır: Yine o dur ki, iki deryayı birbirine salıvermiştir, şu tatlıdır hararet söndürür-Nil Furat gibi ki ehli iman da böyledir. Şu tuzludur, acıdır – Şab ve Uman gibi, kafirler de böyledir. Aralarına da bir berzah koymuştur.⁵⁶¹ Böyle tatlı ile tuzlunun birbirine karışmayarak alemde karşı karşıya ahz-i mevki etmiş olmaları mücerred Allah Teala’nın vaz-u himayesinin eseridir”.⁵⁶²

Mevdudî, ilgili ayet-i kerimenin tefsirinde bu hususta şöyle der: “Yeraltı su rezervleri, tatlı ve tuzlu su halinde yan yana bir arada bulunur ve fakat çoğunlukla ayrı ayrı akarlar. Hatta tam denizin ortasında, tatlı su kaynaklarının bulunduğu bazı yerler vardır; bunların akıntıları deniz suyundan ayrı olarak, ona karışmadan kalır ve denizde seyahat edenler, içme suyu ihtiyacını burulardan temin ederler.”⁵⁶³

*“Biri tatlı ve susuzluğu giderici, diğeri tuzlu ve acı olan iki denizi karışacak şekilde salıveren ve ikisi arasına bir engel, aşılmaz bir perde koyan O’dur”*⁵⁶⁴ ayet-i kerimeinde geçen ‘bahr’ kelimesi, deniz anlamına gelir, ancak Muhammed Esed’in

⁵⁶⁰ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3694-3695.

⁵⁶¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3601.

⁵⁶² Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3601.

⁵⁶³ Ebû'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 4/131.

⁵⁶⁴ Furkan 25/53.

de haklı olarak belirttiği üzere⁵⁶⁵ Kur'an'da bu kelime yer yer nehir veya büyük su kütlesi için de kullanılır. Ayet-i kerimede de ifade buyurulduğu gibi Yüce Allah'ın yasaları uyarınca tatlı sularla ırmaklar denizlere akar, bununla birlikte, günümüzde yapılan deniz araştırmalarında açıkça kanıtladığı üzere bazı denizlerde tatlı su ile tuzlu suyun karışmadığının görülmüştür; ayet-i kerimelerde ifade edildiği üzere bu iki su kütesinin arasında âdeta “bir engel, aşılmaz bir perde” bulunmaktadır; bilimin bu yeni keşfinin Kur'an tarafından çok açık ifadelerle ortaya konulması Kur'an'ın açık bir mûcizesi olarak değerlendirilebilir.⁵⁶⁶

Muhammed Tahir b. Âşur, iki deniz arasına konulduğu bildirilen engelden maksat, tuzluluk oranı farklı denizleri birbirinden ayıran sınırdır, demektedir. Dolayısıyla özgül ağırlıkları farklı olan iki su kütlesi yani birinin suyu diğerine nisbetle daha tuzlu olan iki su kütlesi yan yana durduklarında, sanki aralarında görünmeyen bir perde varmış gibi birbirine karışmamakta ve birleşimlerindeki farklılık değişmemektedir. Daha önce de geçtiği üzere “bahr” (deniz) kelimesi Kur'an'da bulunduğu yere göre nehir veya büyük su kütlesi için de kullanılmaktadır. Buna göre ayet-i kerimede tatlı suların tuzlu sulara karışmadığı beyan edilmiş olur. Kuşkusuz bu da, Yüce Allah'ın kudretini gösteren apaçık delillerdendir.⁵⁶⁷

Burada günümüz deniz araştırmalarının ortaya koyduğu bilimsel bir gerçeğe işaret bulunduğu söylenebilir. Şöyle ki, tespitlere göre büyük denizlerin birleşim noktalarında oluşan doğal bir engel bunların terakibî özelliklerinin karışıp bozulmasını önlemekte, bu da kendilerine özgü bitki örtülerinin ve hayvan türlerinin korunmasını sağlamaktadır.⁵⁶⁸

Suyun temel kaynağı denizlerdir. Deniz sularının canlıların yaşamasına elverişli bir durumda olması için tuzlu olması gerekir, aksi takdirde kokuşup bozulur, bunun sonucunda da canlıların yaşayabileceği bir ortam olmaktan çıkar; karada yaşayan canlılar için ise, tuzun olumsuz etkisi olur; bu nedenle Yüce Allah güneş ışığı ile deniz suyunu buharlaştırır, buharlaşma esnasında su tuzdan arınıp yukarılara yükselir, rüzgar bu su buharlarından oluşan bulutları Yüce Allah'ın dilediği yerlere

⁵⁶⁵ Muhammed Esed, *Kur'an mesajı*, 2/736.

⁵⁶⁶ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/4/131; Maurice Bucaille, *Müşbet İlim Yönünden Tevrat, Inciller Ve Kur'an*, çev. Mehmet Ali Sönmez (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984), 288-290.

⁵⁶⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 20/13-14; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/4/201.

⁵⁶⁸ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/5/204.

taşıtır, bunları sıkıştırıp, yeryüzüne yağmur, dolu ve kar olarak indirir, tuzdan arınmış bu su bitkileri sular, hayvanlar ve insanlar da bu sudan içerler, keza denizde ve okyanusta toprağa baskı yapan deniz suyu, topraktan süzüle süzüle çeşitli tabakalardan geçerek yer altı suları ve ımakları oluşturur, böylece denizdeki canlılar tuzlu su ile, karadaki canlılar ise tatlı su ile hayat bulurlar.⁵⁶⁹

Irmaklar, çeşmeler ve göllerin kaynağı deniz olduğu halde tuzsuzdurlar, tuzlu olan deniz suyu bunlara karışmaz, aralarındaki ilahî yasa, bunların birbirine karışmasına engel olur, yer altında da tuzlu, acı su kaynakları vardır, aralarındaki yer tabakaları bunların karışmasını engeller.⁵⁷⁰

Denize hızla dökülen büyük ırmakların suları, birleşme noktasında deniz suyuna karışmamakta, bu karışmaya engel olan kanun ise, yüzey gerilimi kanunu olup, hareketli iki su kitlesini ayıran bu engel, bu kütlelerin moloküllerindeki kohezyon kuvvetinin farklılığından ileri gelmektedir. Bu sayede iki ayrı su, kendi alanlarında koruyabilmektedirler... Bangladeş'teki Tşatgam'dan Birmanya'daki Arakan'a doğru akan iki nehr, biri tatlı, öbürü tuzlu iki nehir halinde ve aynı nehir yatağında karışmaksızın ve birbiri içinde erimeksizin akmaktadır; Hindistan'da Ganj ve Camia nehirlerinin Allahabad şehrinde kavuştuklarında yüzey gerilimi ile meydana gelen esnek zar sebebiyle iki ayrı su, karışmadan akmağa devam eder.⁵⁷¹

Ünlü deniz araştırmacısı Kaptan Cousteau'nun şöyle dediğini aktarılır: Bazı araştırmacıların farklı deniz kütlelerini birbirinden ayıran engellerin bulunduğu dair ileri sürdükleri görüşleri inceliyorduk. Çalışmalar sonucunda gördük ki, Akdeniz'in kendine has tuzluluğu ve yoğunluğu var. Aynı zamanda kendine has canlıları barındırıyor. Sonra Atlas Okyanusu'ndaki su kütlesini inceledik ve Akdeniz'den tamamen farklı olduğunu gördük. Hâlbuki Cebeli Tarık Boğazı'nda birleşen bu iki denizin tuzluluk, yoğunluk ve sahip olduğu hayatiyet açısından eşit veya eşite yakın olması gerekiyordu. Oysaki bu iki deniz, birbirine yakın kısımlarda bile ayrı yapılara sahiptiler.⁵⁷² Bunun üzerine yapmış olduğumuz araştırmalarda bizi şaşkına çeviren bir durumla karşılaştık. Çünkü bu iki denizin karışmasına birleşme noktasında bulunan harika bir su perdesi engel oluyordu. Aynı türden bir su engeli

⁵⁶⁹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*, 6/265-266.

⁵⁷⁰ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*, 6/266.

⁵⁷¹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*, 6/266.

⁵⁷² Süleyman Altay, *Kur'an-ı Kerim ve Fen Bilimleri* (İstanbul: Ravza Yayınları, 1993), 59.

1962 yılında Alman bilim adamları tarafından Aden Körfezi ile Kızıldeniz'in birleştiği Mendep Boğazı'nda da bulunmuştu. Daha sonraki incelemelerimizde farklı yapıdaki bütün denizlerin birleşme noktalarında aynı engelin bulunduğunu gördük.”⁵⁷³

Haluk Nurbaki ve Süleyman Ateş'in ifadelerine göre, Kaptan Cousteau denizlerdeki su engeli ile ilgili açıklamasından sonra, arkadaşı Dr. Maurice Bucaille Kaptan Cousteau'ya kendisini şaşırtan bu durumla ilgili keşiflerin yeni olmadığını, bunun Kur'an-ı Kerim'de açıkça beyan edildiğini söyler ve “*O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi. Aralarında bir engel vardır; birbirlerine karışmazlar*”⁵⁷⁴ ayet-i kerimelerini gösterir.⁵⁷⁵

Bazı bilim insanları suların birbirine karışmasını engelleyen durumla ilgili olarak farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunlara göre Akdenizin suları, Atlas Okyanusu'nun sularına; Atlas Okyanusu'nun suları da Akdenizin sularına karışır, ancak aralarında engel vardır. Her iki denizin suları birbirine karışmak için bu engelden geçerler. Bu esnada kendi özelliklerini kaybedip karıştığı suyun özelliklerini alırlar. Şöyle ki, Akdenizin suları, Atlas Okyanusu'nun sularına karışmadan önce bu engeli geçerken kendi özelliklerini kaybedip Atlas Okyanusu'nun özelliklerini kazanırlar, böylece Okyanus suyuna Okyanus suyunun özellikleriyle karışmış olurlar; aynı şekilde Atlas Okyanusu'nun suları, Akdenizin sularına karışmadan önce bu engeli geçerken kendi özelliklerini kaybedip, Akdenizin sularının özelliklerini kazanırlar, böylece Akdenizin sularına Akdenizin sularının özellikleriyle karışmış olurlar. Buna göre hem her iki su arasında karışmalarına engel vardır, sular birbirine karışmazlar, hem de karışmaları halinde yukarıda anlatıldığı şekilde karışırlar.⁵⁷⁶

⁵⁷³ Muhsin Demirci, *Kur'an tefsirinde farklı yorumlar*, 2/470-471; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*, 6/266-267; Haluk Nurbaki, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler Ve İlmî Gerçekler*, 64; Haluk Nurbaki, *Kur'an Mucizeleri* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1988), 94-95.

⁵⁷⁴ Rahman 55/19-20.

⁵⁷⁵ Haluk Nurbaki, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler Ve İlmî Gerçekler*, 64; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*, 6/267; Abdurrahman Çetin, “Kur'an-ı Kerim ve Müsbet İlimler” 2/2 (1987), 192.

⁵⁷⁶ Zindani - Tosun, *Kur'an'da ilmi mucizeler*, 67.

4.3.1.4. Rüzgarların Aşılacağı Olması

Kur'an-ı Kerim'de rüzgarların hem insan hayatında ne denli önemli olduğuna dikkat çekilmiş, hem de bunların Yüce Allah'ın varlığının, birliğinin ve kudretinin büyüklüğünü gösteren delillerden biri olduğu ifade edilmiştir:

“Peki karaların ve denizlerin karanlıkları içinde yol bulmanızı sağlayan, rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen kim? Allah'tan başka bir tanrı mı? Allah, onların ortak koştuklarından çok yücedir, münezzehdir”. (Neml 27/63)

Şüphesiz bulutlar, elektrik yüklüdür, iki ayrı nevî elektrik birbirini çekmesine karşın, iki aynı cinsten olan elektrik yükü de birbirini iter.⁵⁷⁷ Bu itme hareketi aynı elektrikle yüklü bulutları ayırır; fakat buna rağmen rüzgar vasıtasıyla bazen de birleştirir, bu durumda bulutlar büyür, yerden yükselen rüzgar fezadaki mevcut elektrik birleşince, bir elektriklenme meydana gelir, bu hal buharların yağmur damlaları haline gelmesini sağlar. Şu halde yağmurun sebebi, semâdaki elektrik ve onları toplayan rüzgarlardır.⁵⁷⁸ Nitekim, *“Peki karaların ve denizlerin karanlıkları içinde yol bulmanızı sağlayan, rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen kim? Allah'tan başka bir tanrı mı? Allah, onların ortak koştuklarından çok yücedir, münezzehdir”* (Neml 27/63) ayetinde buna işaret vardır.

Bu ayet-i kerimede insanların karada ve denizde gecenin karanlığında yapacakları yolculuk esnasında yönlerini bulmada yıldızların ne denli önemli olduğu ifade edilmektedir. Aynı şekilde denizlerden buharlaşan suyu kara parçalarının içlerine kadar götürüp oralarda yağmur veya kar olarak yağmasını sağlayan rahmet müjdecisi rüzgârın fonksiyonu ortaya konulmuştur. İşte bütün bunlar Allah'ın varlığını, birliğini, yüceliğini ve kudretinin büyüklüğünü gösteren kevnî delillerdendir.⁵⁷⁹

Haluk Nurbaki, rüzgarların çeşitli yönlerden esmesinin pek çok hikmeti olduğunu, bu bağlamda soğuk ve sıcak hava getirmesinin bir nevi yağmura hazırlık olduğunu, rüzgarların bazan şiddetlenerek havadan iyonları sürüklediğini, bu sayede

⁵⁷⁷ Afif Abdüllatîf Tabbâra, *İlmin Işığında İslâmiyet*, 72.

⁵⁷⁸ Afif Abdüllatîf Tabbâra, *İlmin Işığında İslâmiyet*, 72; Süleyman Altay, *Kur'an-ı Kerim ve Fen Bilimleri*, 54.

⁵⁷⁹ Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 20/17; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/4/201-202.

havadan hayatın temeli olan elektriksel enerjilerin yağmura yansıdığını söyler. Haluk Nurbaki, bu bağlamda, rüzgarların bitki tohumlarını sürüklemesinin, hatta polenlerini ilkah etmesinin Kur'an-ı Kerim'de⁵⁸⁰ bildirildiğini ifade eder.⁵⁸¹

Rüzgarlar, bulutların birbirine elektron aşılmasına sebep olduğu gibi bitkiler arasındaki döllenmede de önemli rol oynar, canlılar döllenme ile ürerler; bitkiler de canlıdır ve onlarda da dişi ve erkek vardır. İşte rüzgarlar, erkek tohumları dişi çiçekler üzerine kondurmak suretiyle aşılama yaparlar, demekki bu ayete göre rüzgarların aşılama rolü, sadece yağmur bulutlarını aşılama ile ibaret değil, aynı zamanda adına *sporla üreme* de denilen, bitkilerdeki üreme sisteminde de aşılama rolünü gerçekleştirmektedir.⁵⁸²

Kuşkusuz bitkileri aşılama rüzgârları, canlıların su ihtiyaçlarını karşılayan yağmurlar Yüce Allah'ın bitmez tükenmez hazinelerinden bizlere sunduğu nimetlerdir. Rüzgâr esmese, aşılama meydana gelmez, Yalnızca yeryüzündeki suların önce güneşten gelen yeterli ölçüdeki ısı sayesinde buharlaşması, buharların uygun meteorolojik şartların yardımıyla, yine esen rüzgârların, fırtınaların denizlerden kaldırdığı tuz zerrecikleri ve karalardan kaldırdığı toz zerreciklerinden oluşan “yoğunlaşma çekirdekleri” sayesinde üst atmosfer tabakasına taşınması ve burada uygun fiziksel ortamda tekrar yoğunlaşarak kazandığı ağırlıkla, -yukarıdan aşağıya düşen diğer bütün cisimlerin aksine- hızında ivme olmadan, tahribata yol açmayacak ölçüdeki sabit bir hızla yere inmesi; ardından insanlar ve diğer canlılar tarafından kullanılabildiği kadarının kullanılması, bir kısmının da denizler ve göllerde veya yerin altında depolanması ve sonuçta bütün bu olup bitenlerin bağlı bulunduğu sayısız çeşitteki diğer doğal şartların gerçekleşmesi, ince ince ayarların yapılması, bunların hepsi gören göze, hisseden kalbe, düşünen akla sürekli Yüce Allah'ı hatırlatmaktadır.⁵⁸³

⁵⁸⁰ “Biz, rüzgârları aşılama rolü olarak gönderdik, gökten su indirip onunla sizin su ihtiyacınızı karşıladık. Onu depolayan siz değildiniz” (Hicr 15/22)

⁵⁸¹ Haluk Nurbaki, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler Ve İlmi Gerçekler*, 260; Abdurrahman Çetin, “Kur'an-ı Kerim ve Müsbet İlimler”, 190.

⁵⁸² Mehmet Okuyan, “Kur'an'ın Tabiat İlimlerine Bakışı”, *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi* II/16,17,18 (1999), 164.

⁵⁸³ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe meal ve tefsiri*, 1/3/13.

4.3.1.5. Arkeolojik Araştırma Yapma ve İbret Alma Amaçlı Seyahat

Kur'an-ı Kerimin pek çok ayetinde insanların yeryüzünde gezip dolaşmaları emredilerek geçmiş nesillerin daha önce yapıp ettiklerinden ibret almaları istenmiştir. İnsan sosyal bir varlıktır. Bir toplum ve aile içerisinde doğup büyür. Medeniyetlerin gelişmesi de toplumun geçmişiyle bağını sürdürmesine bağlıdır. Ancak geçmişle bağın sürdürülmesi müşriklerin yaptığı gibi körü körüne olmamalı, Yüce Allah'ın insana bahsettiği en büyük nimet olan aklını iyi yönde kullanmalıdır.

Kur'an-ı Kerim'in muhatabı eşref-i mahlukat olan insandır. İnsanın yüce yaratıcısı ile insanın insan ile olan ilişkilerini tanzim eden ve insanlara bu konularda yol gösterip rehberlik eden Kur'an-ı Kerim, aynı zamanda insanoğlunun geçirdiği dönemleri belli kesitler halinde sunarak, ondan Allah'a ve ahiret gününe inanmasını ister. İnsanın hidâyet üzere olmasını isteyen Kur'an-ı Kerim, bunun için pek çok metod kullanır. Bu metodlardan biri de tahkiye, yani geçmişte yaşanan bir takım olayları hikaye edip anlatmak sûretiyle insanları doğruya ve gerçeğe davet etme metodudur.⁵⁸⁴

Arkeoloji, antropoloji, sosyoloji ve tarih gibi bilimler, insanlığın geçmişini ele alıp incelerler, yaptıkları araştırmalarda elde ettiği sonuçlar, bize insanlığın geçirdiği merhaleler ve devirlerle, onların geçmişte kurdukları medeniyetler ve teknik konulardaki ilerlemeleriyle ilgili ışıltı tutucu bilgiler verir.

Bayraklı, geçmiş nesillerin ve toplulukların yaşadıkları ülkeleri gezip dolaşmanın, onların geride bıraktıkları kalıntıları görüp incelemenin bize ne kazandıracağı sorusunu sorar ve bu sorunun cevabını Hac sûresinin 46. âyetinde bulduğumuzu söyler.⁵⁸⁵

Söz konusu âyet-i kerimede ise şöyle buyrulmaktadır: *“Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki ibret alacakları kalpleri yahut işitecek kulakları olsun! Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir.”*⁵⁸⁶ Bu âyet, geçmiş nesillerin ülkelerini gezip dolaşmak, onların geriye bıraktıkları kalıntıları incelemek, insanlara düşünen bir gönül temin edecek ve sinelerdeki kör kalplerin gözlerini açacak ve kulakları duyar hale getirecektir. Yüce Allah günahkarların durumunu

⁵⁸⁴ Celal Kırcı, *Kur'an ve fen bilimleri*, 107.

⁵⁸⁵ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 14/251.

⁵⁸⁶ Hac 22/46.

araştırırken, nesini araştıracağımıza da dikkat çekmektedir. Keyfesini, yani “nasılının” araştırılmasını emretmektedir. “Nasıl” bu hale geldiklerini tespit etmek, insanın inancını harekete geçirip ahirete inanmayı temin edecektir.⁵⁸⁷

Kirmânî, yeryüzünün gezip dolaşılması yerine Kur’an okunmasını istemektedir.⁵⁸⁸ Kur’an okumanın dünyevî ve uhrevî faydalarını yadsımamakla birlikte dünyaya ibretle bakmaya teşvik eden bilimsel tefsire aykırı olan bu yoruma katılmak pek de doğru olmasa gerektir.

Celal Yıldırım, “*De ki: “Yeryüzünde dolaşın da günahkârların sonu nice oldu, görün!”*”⁵⁸⁹ anlamındaki âyet-i kerimenin tefsirinde, bizden önceki toplulukların kalıntılarını görmenin ahiret hayatını ispatlayan yönünün olup olmadığı hususunu ele alır. Celal Yıldırım’a göre ilk bakışta böyle bir yönünün olmadığı şeklinde bir zan oluşsa da, gerçekte bu tür yerler gezip görüldüğünde, zannedildiğinin aksine buralarda ahiret hayatını ispatlayan belgeler bulunmaktadır. Şöyle ki: inkar, azgınlık, ve haksızlığı kendine huy ve sanat edinen bir kavim ya da millet kendi kendini adım adım sünnetullahın sillesine hazırlamakta; ilahi plan ve düzene ters düşmenin doğuracağı elim sonuca itmektedir. Eğer yeryüzünde, diğer bir anlatımla, varlık aleminde şaşmayan ilahi bir plan ve program olmasaydı, her millet zulmüyle, tuğyanıyla yaşama şansına sahip olsaydı, o takdirde yıkılıp yok edilerek yerin altına geçirilen birçok zalim inkarcı millet ve kavimlerin haritadan silinme felaketine uğramaması gerekirdi. O halde servetleriyle, sanatlarıyla sahneden silinen milletlerin bu hazin akıbeti, insanı yaratan yüce kudretin yarattığı hiçbir şeyi başıboş bırakmadığı, her şeyi ezelde hazırladığı plandaki yerine göre belli kanunlara bağladığını göstermekte ve konuyu daha daha etraflı düşünmemizi ilham etmektedir.⁵⁹⁰

Kur’an’da, başka bir ayette, “*Yeryüzünde dolaşın da kendilerinden öncekilerin âkıbetlerinin nice olduğunu görmediler mi? Onlar, güçleri ve yeryüzünde bıraktıkları eserler itibariyle bunlardan daha üstün idiler. Böyleyken Allah onları günahları yüzünden yakalayıp cezalandırdı; kendilerini Allah’a karşı koruyan da olmadı.*” (Mü’min 40/21-22) buyrulmaktadır. Kendilerine bu ilâhî talimler gelen bir toplum,

⁵⁸⁷ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 14/251.

⁵⁸⁸ Mahmud b. Hamza el-Kirmânî, “Ğaraibu’t-Tefsir Ve Acaibu’t Te’vil”, 857.

⁵⁸⁹ Neml 27/69.

⁵⁹⁰ Celal Yıldırım, *İlmin ışığında asrın Kur’an tefsiri*, 9/4496.

milletlerin oluşması, çözülmesi, ilerlemesi; ülkelerin ma'mur veya harap olmasının sebeplerini öğrenmek için ilmî seyahatlerden hali kalmamalı, tarih sosyoloji ilimlerinin kapsamına giren bahisleri bilmeye yönelmelidir.⁵⁹¹

4.3.1.6. Dağların Hareketi

Kur'ân-ı Kerîm'de dağların, yeryüzünün kazıkları olarak (Nebe' 78/7) sapasağlam çakılıp (Nâziât 79/32) dikildikleri (Gâşiye 88/19), Allah'ın insanlar için dağlarda oturulacak barınaklar yaptığı (Nahl 16/81), Semûd kavminin dağlarda evler yonttuğu (A'râf 7/74; Hicr 15/82; Şuarâ 26/149), ilâhî emanetin dağlara verildiği, ancak dağların bunu kabul etmediği (Ahzâb 33/72), dağların Allah'ı tesbih ettikleri (Hac 22/18) ve Hz. Dâvûd'un Allah'ı tesbihine katıldıkları (Enbiyâ 21/79; Sebe' 34/10; Sâd 38/18), kıyamet gününde dağların yürütüleceği (Kehf 18/47; Tûr 52/10; Vâkıa 56/5; Hâkka 69/14; Meâric 70/9; Müzzemmil 73/14; Mürselât 77/10; Nebe' 78/20; Tekvîr 81/3; Kâria 101/5) ve ufanıp savrulacağı (Tâhâ 20/105) bildirilmektedir.⁵⁹² Hind Çelebi, Kur'ân-ı Kerîm'de dağların, yeryüzünün kazıkları (Nebe' 78/7) olması durumunu şöyle açıklamaktadır:

Yer kabuğu iki tabakadan oluşmaktadır:

- **Sial tabakası:** Bu kavram iki kısımdan oluşur, birinci kısım “*si*”, *silis* madenini, ikinci kısım “*al*” da *alüminyum*u temsil etmektedir. Bu tabakadan oluşan en önemli maden ise *granittir*.

- **Sîmâ tabakası:** Bu kavram da, iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısmı, *sial* kelimesinin ilk kısmıyla aynıdır. İkinci kısım olan “*ma*” ise *magnezyumu* temsil etmektedir. Bundan oluşan en önemli maden ise *bazalttır*.⁵⁹³

Bilim insanları, her iki tabakayı karşılaştırarak ilk tabakanın oluştuğu maddelerin ikinci tabakanın oluştuğu maddelerden daha hafif olduğunu tespit etmişlerdir. İkinci tabaka okyanusların altında yer alırken, ilk tabakadan karalar ve onların üzerindeki yüksek yani kuru yerler oluşmuştur.⁵⁹⁴ Bunların doğal bir sonucu olarak karalar ile okyanuslar arasında dahilî çekim gücü oluşur. İki arasındaki dengenin korunması için bir takım harici etkenlerden dolayı da yer kabuğunda

⁵⁹¹ Afif Abdüllatîf Tabbâra, *İlmin Işığında İslâmiyet*, 295.

⁵⁹² Ömer Faruk Harman, “Dağ”, DİA, İstanbul, 1993, 8/400-401.

⁵⁹³ Hind Çelebi, *Kur'an-ı Kerîm'in Bilimsel Tefsiri*, çev. Muammer Erbaş (İstanbul: Kitabî Yayınevi, 2021), 112.

⁵⁹⁴ Hind Çelebi, *Kur'an-ı Kerîm'in Bilimsel Tefsiri*, 112.

erozyon, havzalardaki çökmeler meydana gelir. Bütün bunlar yer kabuğunun dengeli bir sağlamlığa kavuşması ve kendini sarsıntılardan korumak içindir.⁵⁹⁵

“Dinlensinler diye geceyi yarattığımızı, gündüzü de aydınlık kıldığımızı görmediler miydi? İman eden bir kavim için elbette bunda ibretler vardır. Sûrun üflendiği gün, Allah’ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılır, hepsi boyunları bükük olarak O’na gelirler. Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah’ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.” (Neml 27/86-88).

Müfessirler, bu ayeti genelde kıyametin kopuş anı ile irtibatlandırmışlardır. Şöyle ki, dağlar bir araya getirilir, sonra yürütülür devasa kütleler halinde olmaları nedeniyle görenler yürüdüklerini fark edemezler.⁵⁹⁶ Mezkur ayeti kerimeyi, dağların sabit durmadığı, bulutlar gibi hareket ettiği ancak kastedilen hareketin dağların da üzerinde bulunduğu arz olduğu şeklinde yorumlayan müfessirler de vardır.

Evrenin merkezinde dünyanın değil de güneşin bulunduğu düşüncesi, Copernicus (1473-1543) tarafından ortaya konulmuştur. Gerçi Grek astronomu Samoslu Aristarkos (ö. m.ö 230), Copernicus’ten çok daha önce güneşi merkez kabul eden bir sistem önermiş, ancak o bu önerisini, o dönemde hâkim olan Aristo fiziği sebebiyle kimseye kabul ettirememişti. Copernicus’e göre evrenin merkezi dünya değil güneştir; dünya da dahil olmak üzere bütün gezegenler güneşin çevresinde, ay ise yerin çevresinde döner.⁵⁹⁷

Yâ-sîn sûresi 38-40. ayetlerde *“Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah’ın takdiridir. Ay için de menziller belirledik; sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) yillanmış sapı gibi olur. Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzüp gider.”* buyrulmaktadır.

Ayet güneşin muayyen bir zamana kadar hareketine devam edeceğini, bugünkü ilme uygun olarak belirtmektedir. Bugün bilindiğine göre güneş kendi sistemi ile birlikte saniyede 19 km.’lik bir sür’atle hareket etmektedir.⁵⁹⁸ Güneşin ve yerin kendi etrafında kendilerine mahsus deveranı vardır, kezâ ay da kendi etrafında döner; yerin

⁵⁹⁵ Hind Çelebi, *Kur’an-ı Kerim’in Bilimsel Tefsiri*, 113.

⁵⁹⁶ Taberî, *Câmiü’l-beyân fî tefsiri’l-Kur’ân Tefsiru Taberî*, 18/137; Razî, *Mefatihü’l-gayb*, 7/456; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, 8/242-243; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân fî tefsiri’l-Kur’ân*, 14/338; Alûsî, *Ruhü’l-meâni fî tefsiri’l-Kur’âni’l-azim ve’s-seb’i’l-mesani*, 19/326-327; Şevkânî, *Fethu’l-kadir: el-câmi’ beyne fenneyi’r-rivaye ve’d-diraye min ilmi’t-tefsir*, 4/155; Muhsin Demirci, *Kur’an tefsirinde farklı yorumlar*, 2/476-478.

⁵⁹⁷ Abdurrahman Çetin, “Kur’an-ı Kerim ve Müsbet İlimler”, 189.

⁵⁹⁸ Afif Abdüllatîf Tabbâra, *İlmin Işığında İslâmiyet*, 69.

döndüğünü “Gece de gündüzü geçemez.” (Yâ-sîn 36/40) ayeti bildirmektedir, bu dönüş esnasında gece ve gündüz meydana gelir.⁵⁹⁹

Elmalılı, söz konusu ayete şöyle anlam verir: “*Bir de sen dağları görür onları camid sanırsın, halbuki onlar bulut geçer gibi geçer dururlar*”. Elmalılı, bu ayet-i kerimenin müfessirler tarafından iyi anlaşılmadığını söyler. Sözlerinin devamında müfessirlerin bunu “*Dağlar sökülüp yürütüldüğünde*” (Tekvir 81/3), “*dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür*” (Karia 101/5) mazmunları üzere kıyamet günü dağların yün gibi atılıp yürütülmesi manzarasının bir tasviri telakkî etmişlerdir, der.⁶⁰⁰ Söz konusu müfessirlere göre bu ayet, “*hepsi boyunları bükük olarak O’na gelirler*” (Neml 27/81) cümlesine matuftur; buna bağlı olarak dağların hareketliliği ile ilgili olarak ayette ifade edilen bu görüş ve bu bulut gibi geçiş hep ileride o feza günü olacaktır.⁶⁰¹

Müteahhirinden bazıları ise, “temurru (o geçer)” fiilinin de hale ait olması lazım geleceğine hükmederek bununla arzın hareketini isbata çalışmışlardır. Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: “*sen bu gün dağları görür camid sanırsın, halbuki onlar her gün bulut geçer gibi geçerler*.” Bunun esas itibariyle güzel bir mana olduğunu ifade eden Elmalılı, ayete bu şekilde anlam verilince, bu ‘geçiş’in, arzın her gün güneş etrafındaki kütleli hareketine hamledilmiş olacağını, bu durumda da bunun kıyamet ahvali arasında zikredilme sebebinin anlaşılamayacağını söyler. Yine Elmalılı, bütün bu vecihlerde “camideten (donmuş, donuk)” kelimesinin yalnızca “sabiteden (sabit, hareketsiz)” anlamına geleceğini, bunun ‘mürur’ kelimesi ile tekabülü anlaşılsa da ‘sehab (bulutlar)’ kelimesi ile olan tekabülündeki zevkin kaybolacağını söyler.⁶⁰²

Öyle anlaşıyor ki Elmalılı, bazı müteahhirin alimlerinin bu ayeti dünyanın güneş etrafındaki dönüşüne işaret olarak değerlendirmelerini yanlış bulmamaktadır. Ancak ayetin siyak ve sibakı hesaba katıldığında kıyametin kudretle kopacağının ve dirilişin delili olarak kabul ediyor. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, “*sen bu gün dağları görür camid sanırsın, halbuki onlar her gün bulut geçer gibi geçerler*” anlamındaki ayet-i kerimede söz konusu edildiği gibi kıyametin kopuşu esnasında

⁵⁹⁹ Afif Abdüllatif Tabbâra, *İlmin Işığında İslâmiyet*, 69.

⁶⁰⁰ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/3708-3709.

⁶⁰¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/3709.

⁶⁰² Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/3709.

arzin camid/sabit olarak durması bir tarafa, bir çok ayet-i kerimede, “*Dağların, parçalanıp toz duman haline geleceği*”⁶⁰³, “*Dağların atılmış renkli yüne dönüşeceği*”⁶⁰⁴, “*Dağların yürütülüp serap haline geleceği*”⁶⁰⁵, “*Dağların sarsılacağı ve savrulan kum yığını halini olacağı*”⁶⁰⁶ ifade edilmektedir. Şu halde kıyametin kopuşu esnasında dağların camid olarak durması mümkün değildir.

Tantavî, “*Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler*” (Neml 27/88) anlamındaki ayetin tefsirinde, dünyanın güneşin etrafında dönmekte olduğunu, camid ve hareketsiz gibi zannedilen dağların da, gerçekte yerküreyle birlikte hızlı bir şekilde döndüğünü ifade etmektedir.

Seyyid Kutub, “*Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler.*” (Neml 27/88) mealindeki ayetin tefsiriyle ilgili olarak bu korkunç dehşetin yanı sıra kainat kanunlarında da büyük bir inkılabın da meydana geleceğini, göklerin ve yerin düzeni bozulacağını, gök cisimlerinin yörüngelerinin karışacağını söyler. Seyyid Kutub’a göre bu sarsıntının görüntülerinden biri de sabit dağların yerinden oynayarak gitmesi ve tıpkı bir bulut kümesi gibi hafif, süratli ve dağınık olarak yayılmasıdır. Dağların bu şekilde gösterilmesi dehşet havasına son derece uymaktadır.⁶⁰⁷

Süleyman Ateş’e göre dağlar dünyanın sivri noktalarıdır. Gerçekte dağlar hareketli ise onların oturduğu Arz da hareketli demektir. Bundan dünyanın döndüğü ve hareket ettiği anlaşılabilir. Nitekim ayetin sonunda: “*Bu her şeyi en güzel biçimde yapan Allah’ın yapısıdır!*” cümlesi, yıkım halinden çok, dünyanın ince bir düzen halinde yapıldığını gösterir.⁶⁰⁸

Bayraklı’ya göre, ilgili ayette geçen, “*Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler*” (Neml 27/88) ifadesinden, iki husus ifade olunmuştur:

a) Yerinden oynamaz, sabit olarak gördüğümüz dağların şu bulutlar gibi hareket ettiğine işaret edilmiş olabilir;

⁶⁰³ Vakıa 56/5-6.

⁶⁰⁴ Karia 101/ 5.

⁶⁰⁵ Nebe 78/20.

⁶⁰⁶ Müzzemmil 73/14.

⁶⁰⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 11/201.

⁶⁰⁸ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın çağdaş tefsiri*, 6/390; Mehmet Okuyan, “Kur’ân’ın Tabiat İlimlerine Bakışı”, 159.

b) Kıyametin kopması anında dağların bulut haline dönüşüp, toz olup gideceği⁶⁰⁹

Ömer Çelik'e göre ayet-i kerime bir açıdan dağların şu anki bizim göremediğimiz gizli durumlarına ışık tutmakta, şimdiki halin her oluş ve yok oluşunu göstererek kıyamet ve yeniden dirilişi düşündürmek için bunu bir nevi delil olarak göstermektedir. Şöyle ki, son derece katı cisimler halinde dağlar da aslında gezici gazlardan meydana gelmiştir. Zerrelere bulut buharlaşır gibi kimyasal değişim ile her an yeni bir yaratılış devam edip durmaktadır.⁶¹⁰

İsmail Yakıt, söz konusu ayetin mealinde dipnotta şöyle demektedir: “Yer kabuğunun “magma” tabakası üzerinde hareket hâlinde bulunduğunu anlıyoruz.”⁶¹¹

Kopernik'e kadar İslam aleminde, Aristo ve Batlamyus'un görüşleri kabul görmüştür, zira o çağlarda bu görüş, bütün dünyada ilmi görüş olarak kabul edilmekteydi. Bu nedenle diğer İslam alimleri gibi müfessirler de sosyal etkinin tesirinde kalarak eserlerinde, kısmen de olsa Kur'an ayetlerini, bu görüşle yorumlayarak tefsir etmişlerdir. Buna örnek olarak da Fahrüddin Razi zikredilebilir. Zira Fahrüddin Razi'ye göre, dünya sakin ve hareketsizdir, buna mukabil güneş hareket halindedir.⁶¹²

Bu hususla ilgili olan Kur'an ayetlerinin, daha açık bir şekilde yorumlanıp tefsir edilmesi, ancak Kopernik sisteminin ortaya çıkıp da ilmi bir nazariye olarak kabul görmesi ve buna bağlı olarak İslam aleminde de revaç bulmasından sonra mümkün hale gelmiştir.⁶¹³ Gerçek şu ki, bilimsel tefsire konu olan ayetler bağlamında yapılan yorumlar genelde dönemin bilimsel anlayışıyla doğru orantılı ilerler. Müfessirlerden daha fazlasını beklemek haksızlık olur.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Serairu'l-Kur'an adlı eserinde, “*Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler*” anlamındaki ayeti, dünyanın dönüşüne işaret saymıştır. Zira Gazi Ahmet Muhtar Paşa 'ya göre dünya hareket halindedir.⁶¹⁴

⁶⁰⁹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 14/274.

⁶¹⁰ Ömer Çelik, *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim*, 3/670.

⁶¹¹ Yakıt, *Kur'an- Hakim Meali*, 280.

⁶¹² Razi, *Mefatihü'l-gayb*, 1/224; Celal Kırca, *Kur'an ve fen bilimleri*, 185.

⁶¹³ Celal Kırca, *Kur'an ve fen bilimleri*, 185.

⁶¹⁴ Gazi Muhtar Ahmet Paşa, *Serairu'l-Kur'an Fî Tekvîni Ve Ifnâi Ve İâdeti'l-Kur'an*, 39.

Abdullatif Harputi, yer kürenen iki hareketi bulunduğunu ifade ettikten sonra konuya açıklık getirme sadedinde şu bilgileri verir: Son dönem astronomi alimleri, arzın hareketini pek çok kesin delillerle ispat ettikleri gibi müsslûmanlardan ve muhakkiklerden bazıları dahi “*Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah’ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır*” (Neml,27/88) anlamındaki ayeti kerimeyi arzın seyir ve hareketine ve seyir ve hareketinin gayet seri olduğuna istidlal etmişlerdir.⁶¹⁵

Şa’ravî, dağlar, yeryüzünün kazıkları olduklarından, onu sabit kılıp hareket etmekten alıkoyar, onda meydana gelebilecek herhangi bir sarsıntıyı önler. Bu dağlar yer üzerindeki insanların yerle birlikte kaymalarını engelleyen kazıklardır, bu durum için Allah Teâlâ “*Dağları görürsün de onları donmuş sanırsın.*”, buyurmaktadır diyerek duruma açıklık getirmektedir, der.⁶¹⁶ Devamında Şa’ravî, bulutların hareket sebebinin de rüzgar olduğunu, Allah Teâlâ’nın “*Bulutun yürümesi gibi*” demesinin, donmuş vaziyette olduğunu sandığımız dağların hareket ettiğini ve tıpkı bulutta olduğu gibi başka bir şeyin (yer küre) onu hareket ettirdiğini açıklamaktadır.⁶¹⁷ Şaravî, “*sanırsın*” ifadesindeki kastın kişinin uçağın içindeyken her şeyin durgun olduğunu düşündüğünü, pencereden dışarı baktığında uçağın hareket halinde olduğunu bilebildiğini söylemekte, düzenli ve sarsıntısız hareket eden bir cismin üzerinde/içinde olursan, onun hareket ettiğini hissedemezsin; ancak onu başka bir şeyle kıyasladığında hareket halinde olduğunu anlarsın, demektedir.⁶¹⁸ Celal Kırca, dağlar, Kur’an’da yeryüzünün kazıkları olarak vasfedilmiştir, çünkü dağlar bir denge unsurudur der ve bir yerde dağların dışa doğru yükseldiğini bir başka yerde çukurlar bulunduğunu böylece bunların yeryüzündeki dengeyi sağladıklarını, anlatmaktadır.⁶¹⁹

Kur’an-ı Kerim’in bir tabii ilimler kitabı olmadığını ifade eden Ertuğrul, hey’et (astronomi) ilmiyle alakalı bazı ayetlerin oldukça dikkat çekici olduğunu söyler. Bu bağlamda “*Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket*

⁶¹⁵ Abdullatif el-Harputî vd., *Tenkîhu’l kelâm fî akâid-i ehli’l İslam* (Elazığ: Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şb, 2000), 86.

⁶¹⁶ Muhammed Mütevellî Şa’ravî, *Mu’cizâtü’l-Kur’ani’l-Kerîm*, 1/90.

⁶¹⁷ Muhammed Mütevellî Şa’ravî, *Mu’cizâtü’l-Kur’ani’l-Kerîm*, 1/90.

⁶¹⁸ Muhammed Mütevellî Şa’ravî, *Mu’cizâtü’l-Kur’ani’l-Kerîm*, 1/90.

⁶¹⁹ Celal Kırca, *Kur’an-ı Kerîm ve modern ilimler*, 156.

ederler.” anlamındaki ayeti zikrettikten sonra şöyle demektedir: “Bu kürre-i arzın (dünyanın) dönmekte olduğunu on üç asır evvel haber veren bir ayettir.”⁶²⁰ Bu ifadelerden de anlaşılıyor ki, İsmail Fenni Ertuğrul, bu ayeti dünyanın dönüşüne işaret saymıştır.

Ertuğrul, müfessirlerin bu ayet-i kerimeyi kıyamet günü ile irtibatlandırmalarının nedenini ise şöyle açıklar: “Zannı acizaneme göre müfessirlerin bundan evvelki ayette surun nefhedileceği (üfleneceği) günden bahsetmiş olmasına⁶²¹ ve arzın müteharrik (harekete halinde) olduğu o zamanlarda malum olmamasına mebni dağların yürümesini kıyamet gününe hamletmişlerdir. Halbuki diğer ayetlerde⁶²² *“Dağlar pare pare ufalanıp dağılmış toz olur”*⁶²³, *“Dağlar atılmış yün gibi olur”*⁶²⁴, *“Dağlar yürütülüp sonra serap gibi olur”*⁶²⁵, *“Dağlar akar kum tepesi gibi olur”*⁶²⁶ buyurulmuştur. Şu halde dağlar nasıl camid ve sabit zannedilebilir? “Bu her şeyi sağlam yapan Allah’ın işidir”⁶²⁷ cümlesi de, dağların yürüdükleri halde dağılmamakta olmaları manasını teyit etmektedir.”⁶²⁸ Bu tür ayetler, Kur’an-ı Kerim’in mucize oluşunu ispat eden delillerdendir.⁶²⁹

Yeniçeri, Kur’an-ı Kerim’de yerkürenin kendi çevresi etrafındaki hareketine işaret eden ayetlere gelince, bunlardan insanı en fazla düşündürücü olanlardan birinin, *“Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapaşğlam yapan Allah’ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır”*⁶³⁰ mealindeki bu ayet-i kerime olduğunu söyler.⁶³¹

Müfessirlerin, bu ayet-i kerimede anlatılan olayın kıyamet kopup da dünyanın yıkılışı esnasında meydana geleceğini söylediklerini, dolayısıyla, onların kıyamet

⁶²⁰ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, 300.

⁶²¹ Söz konusu ayetin anlamı şöyledir: “*Sûrun üflendiği gün, Allah’ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılır, hepsi boyunları bükük olarak O’na gelirler*” (Neml 27/87).

⁶²² Not: İlgili ayet mealleri, İsmail Fenni Ertuğrul’un çevirdiği şekilde muhafaza edilmiştir.

⁶²³ Vakıa 56/5-6.

⁶²⁴ Karia 101/ 5.

⁶²⁵ Nebe’ 78/20.

⁶²⁶ Müzzemmil 73/14.

⁶²⁷ Neml 27/88.

⁶²⁸ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, 301.

⁶²⁹ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, 302.

⁶³⁰ Neml 27/88.

⁶³¹ Celal Yeniçeri, *Uzay âyetleri tefsiri*, 212. Söz konusu tartışmalar için bkz. Haydarizade İbrahim, *Heyet ilminin Bazı Ayetlere Tatbiki Hakkında Risale*, İstanbul, 1292, 34.

günü dağların, yerlerinden koparılıp yürütüleceğinden söz eden ayetlerle⁶³² bu ayeti aynı gördüklerini ve burada da aynı olayın anlatıldığını düşündüklerini ifade eden Celal Yeniçeri, şöyle demektedir: “Gördüğüm kadarıyla hiçbir müfessir bu ayetten, yerkürenin kendi çevresi etrafında döndüğü hükmünü çıkaramamıştır. Ancak Osmanlı döneminin sonlarına doğru gelindiğinde bu ayet bazılarınca dünyanın döndüğüne bir delil sayılmış ve bunun üzerinde bazı münakaşalar başlamıştır. Tabii ki, geç kalınmıştır.”⁶³³

Kıyamet kopacağı esnada dağların, yerlerinden koparılıp götürüleceğinden bahseden ayetlerin hepsinde bu olay için, yürüme ve yürütme anlamlarındaki “seyr” ve “tesyir” fiilleri kullanılmıştır, oysa bu ayet-i kerimede, uğrıyarak bir yerlere gitme anlamındaki “murur” fiili kullanılmıştır. Diğer yandan bu ayette Yüce Allah’ın sanatının sağlamlığı dile getirilmiştir. Bu da sağlam nesneler ve düzenli olay ve hareketler için söz konusu olacaktır, halbuki dünya, dağlarıyla beraber yıkılıp giderken onun sağlamlığından ve düzeninden söz edilemez.⁶³⁴

Bazen dilde bütüne ait bir parça söylenildiği halde bununla o bütünün tümü kastedilir, bu bir sanattır. Mesela, ‘yüzünü gören cennetlik’, ‘onun kafasını ezdiler’ gibi ifadeler bu kapsamda değerlendirilmesi gerekir; ‘dağlar’ da burada dünyanın tümünü temsil etmektedir ve dünya kendi çevresi etrafında dönerken sabit olan dağlar da asılla birlikte dönmektedir.⁶³⁵

Burada dikkat çeken husus, güneşin gölge hareketlerine “delil” yapılmış olmasıdır, Arapça’da “delil” kelimesi yol gösteren ve doğru yola koyup götüren anlamına gelir. Yeniçeri, bu hususta şöyle demektedir: “Kanaatimce bu, dünyanın güneş tarafından kabul ettirilen ve onu izliyen bazı hareketler içinde olduğunun ifadesidir. Delil izlenir, fakat o esas unsur değildir. Güneş de söz konusu ayette hareketler için bir esas değil sadece bir delil olarak nitelenmiştir. Gölge hareketleri ve onların yön değiştirmeleri açısından esas olan ise, yerkürenin hareketidir. Bu ayetler, gerçekten düşünen insanı hayrete düşürecek bir anlatıma sahiptirler. Hiçbir

⁶³² Kehf 18/47; Nebe’ 78/20; Tekvîr 81/13; Tûr 52/10.

⁶³³ Celal Yeniçeri, *Uzay âyetleri tefsiri*, 212.

⁶³⁴ Celal Yeniçeri, *Uzay âyetleri tefsiri*, 212.

⁶³⁵ Celal Yeniçeri, *Uzay âyetleri tefsiri*, 213.

yerde görmediğim benim bu anlayış ve yorumumu elbette tenkit edenler olacaktır. Biz onların da ilmi ve mantıki tenkitlerine hep saygılı olacağız.”⁶³⁶

Nurbaki, bu ayetle ilgili iki bilimsel açıklama tespit ettiğini söyler. Onun iki bilimsel açıklamasından biri, arzın jeolojik yapısı ile ilgilidir, diğeri ise, dağların yani arzın hareketi ile ilgilidir. Arzın jeolojik yapısı ile ilgili olarak şöyle demektedir: “Arzın jeolojik yapısına baksak, arzın toprak kısmının, bir portakalın ince kabuğu gibi sınırlı bir tabaka teşkil ettiğini görürüz. Arz kalınlığının büyük kısmı, mağma dediğimiz, tabanı sıvılaşmış madenlerden oluşan bir yapıya sahiptir. Böylece arzın merkezinde sıvı tabakası, onun üstünde katı birçok katlar ve en üstte de toprak, dolayısıyla dağlar vardır. Ayet-i kerimenin bize açıkça beyan ettiği gibi, bu yapı tam manasıyla bir sanatı ilahidir. Bu açıdan alındığında, arz kabuğunun bütün sağlamlığına rağmen, sanki çok yavaş bir hareket sırrı taşıdığı kolayca anlaşılır. Fay hatları dediğimiz arz kabuğunun sınır tabakalarında, daha net olan hareketlerde, bir anlamda yanardağ ve zelzelelere açık kapı bırakmaktadır. Demek ki ayet-i kerimede çok açık şekilde bildirildiği gibi, arz, ilahi sanat gereği çok sağlam bir yapıya sahiptir. Ancak merkezi, sıvı statğine tabi çok yavaş bir harekete sahiptir. Arzın merkezine kadar derinleşin değişik yapıdaki çeşitli tabakalardan kurulu dünyamızın denge ve sağlamlığı, başlı başına bir ilahi mucizedir.”⁶³⁷

Bulutlar semada hareket ettiklerine göre, dağlar da uzay mekanı içinde hareket ediyorlar demektir. Ayete dikkat edilirse ilk cümle “*Siz onları camid sanırsınız*” denilmektedir. Camid, fizik anlamda statik, duran, cansız hareketsiz demektir. Dağların uzayda bulut gibi hareket edebilmesinin imkanı nedir? Yani bulut gibi hareketi nasıl yapıyor? Bu yürüyüşün tek imkanı vardır. O da arzın hareketidir. Zaten ayetin çok önemli bir mucuzesi de, rüzgar önünde hızla giden bulutların sür’ati ile arzın dönüş sür’atinin yaklaşık aynı değerlere sahip olmasıdır. Dağlar, bulutlar gibi uzayda yürürler ve bu hareket sapasağlam bir mizanın, ilahi san’atın sonucudur.⁶³⁸ Nurbaki şöyle demektedir: “Hikmetlerin en incesine bakın ki, ayet, dağların uzayda yürüme olayını, yani arzın hareketini bildirdikten sonra bu olay, evrenin sağlam kuruluş yasasıdır, diyor. İlahi san’atın sağlamlaştırma yasası nedir?”⁶³⁹ Nurbaki, bu soruyu, “Varlıkların mevcudiyetlerini sürdürmek için muhtaç oldukları asıl kuvvet

⁶³⁶ Celal Yeniçeri, *Uzay âyetleri tefsiri*, 214.

⁶³⁷ Haluk Nurbaki, *Kur’an-ı Kerim’den Ayetler Ve İlmi Gerçekler*, 60-61.

⁶³⁸ Haluk Nurbaki, *Kur’an-ı Kerim’den Ayetler Ve İlmi Gerçekler*, 61.

⁶³⁹ Haluk Nurbaki, *Kur’an-ı Kerim’den Ayetler Ve İlmi Gerçekler*, 61.

ise, dönme hareketle sağlanan Jirokobik kuvvettir. İşte ayet-i kerime bu yasaya işaret ederek dağların bulut gibi, uzaydaki hareketinin, bir sağlamlık ilkesi olduğuna dikkat çekiyor.”⁶⁴⁰

Bu ayet, dünyanın döndüğüne işaret etmekte ve adeta şöyle demektedir: Dağlara baktığında onları harekesiz camid olarak zannedirsin. Oysa onlar arz ile birlikte saniyede 30 km hızla hareket etmektedir görürsün.⁶⁴¹ Yani bazılarının zannettiği gibi ahiretle ilgili değildir. Bilakis dünya ile ilgilidir. Dağlara bakılınca bunlar hareketsiz gibi zannedilebilir, fakat dünyanın dönüşüyle birlikte dağlar da dönmektedir.

⁶⁴⁰ Haluk Nurbaki, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler Ve İlmi Gerçekler*, 61-62.

⁶⁴¹ Muhammed el-Hilal, *Tefsiru'l-Kur'ani's-seriyyu'l-cami' fi'l-i'cazi'l-beyani ve'l-lugavi ve'l-ilmi*, 7/276-277.

5. SONUÇ

Neml suresi, Mekke döneminde inen surelerden biri olup Şuarâ suresinden sonra nazil olmuştur. Ayet sayısı doksan üçtür. Sure, ismini 18. ayetten alır. Bu ayette Hz. Süleyman (a.s)’ın ordusuna yol veren karıncaların kıssası anlatılmaktadır. Neml suresinin ayet sayısı 93 olsa da araştırma konumuz, sureyi bilimsel tefsir açısından incelemek olduğundan, surenin bütününe değil, sadece bilimsel açıdan yoruma tabi tutulan ayetlerini inceleme konusu yapılmıştır. Bilimsel açıdan üzerinde en çok yorum yapılan surelerden biri de Neml Suresidir. Bu nedenle böyle bir konu tercih edilmiştir.

Döneminin şartları gereği klasik tefsirlerde bilimsel verilere dair yeterli bilgi bulmak mümkün değildir. Çağdaş dönemde yazılan meal ve tefsirlere gelince, bazı tefsirlerde ilgili ayetler bağlamında hemen her konuda bilimsel açıklamalara ve yoruma rastlamak mümkünken, bazı tefsirlerde oldukça az bilgi ve yoruma yer verildiğine şahit olunmuştur. Esasen hepsinin aynı nispette bilimsel konulara yer vermesini beklemek haksızlık olurdu. Bu meyanda bilimsel tefsir adı altında yapılan yorumları ve değerlendirmeleri genel olarak olumlu bulduk.

Surenin 7-14. ayetleri arasında Hz. Mûsâ’nın ailesiyle birlikte soğuk bir gecede Medyen’den çıkıp Mısır’a yaptığı yolculuk anlatılmaktadır. Burada kendisine vahyedilir, âsâ ve yed-i beyza mucizeleri verilir. Bu iki mucizenin eğitim ve öğretimle ilgili boyutuna işaret edilmektedir. Tarih boyunca peygamberler, doğup büyüdükleri, içinden çıktıkları toplumlara davette bulunurken mucizeler göstermişler ve bir takım deliller getirmişlerdir. Kuşkusuz peygamberlerin görevleri, sadece Yüce Allah’tan aldıkları ilahî mesajı iletmekten, hakkı ve hakikati dil ile anlatıp tebliğ etmekten ibaret değildir. Onlar, aynı zamanda içinde bulundukları toplumların ahlakî çöküşünün önüne geçmek ve bütün fertlerinin kamil insanlar haline gelmeleri için onlara bizzat rehberlik etmek suretiyle köklü bir eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunmaktadırlar. Bu eğitim ve öğretim faaliyetlerinin başlatılması ise ilahî vahiy ve mucizelerle olur. Yoldan çıkmış bir toplum başka bir yolla değil ancak mucizelerle eğitilebilir.

Allah’ı bilerek inkâr eden kimseler üzerinde yapılan yeni araştırmalar göstermektedir ki, bu kimseler, katl olaylarında ve cinayetlerle ilgili suçlarda hakikatin ve doğrunun ortaya çıkarılmasında kullanılan yalan makinalarına

bağlanıldığında, bunların içlerinde taşıdıkları ile dilleriyle söylediklerinin örtüşmediği ve farklılık arz ettiği sonucuna varılmıştır. Bu da Kur'an-ı Kerim'in icaz yönlerinden biridir.

Neml suresinin 17. ayetinden anlaşılacağı üzere Hz. Süleyman cinlerle irtibat kurup onları her türlü işte istihdam etmiştir. Cin denilen varlıkların mahiyetiyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Alimlerin ekseriyetine göre cin “duyularla idrak edilemeyen, insanlar gibi şuur ve iradeye sahip bulunan, tıpkı insanlar gibi iradî olarak iman ya da inkar eden varlık” anlamına gelir. Bununla birlikte cin kelimesinin Arap dilinde büyük devlet adamları ve güçlü önderler için de kullanıldığını, bu kişilerin toplumda önemli bir konuma sahip olduklarından ve genellikle halktan uzak durduklarından ötürü terimsel anlamda tıpkı cinler gibi gözlerden ırak yaşadıklarını, bu nedenle de Arapların bütün yabancıları *cin* olarak isimlendirdiklerini söyleyenler olmuştur. Ayrıca Ahkaf suresinin 29. ayetinde geçen cinlerin Yahudi kabilelerin liderlerine işaret ettiği iddia edilmiştir. Bu görüşte olanlara göre Hz. Süleyman'ın ordusunda bulunan cinlerden maksat, Hz. Süleyman'ın kendi tabiiyeti altına alıp, oldukça zor işlerde cebren çalıştırdığı ecnebilere başkası değildir. Cinlerin gözle görülmeyen enerjiden kurulu bilinçli varlıklar olup, titreşim süratlerinin 300.000 km/sn. den fazla olmaları nedeniyle gözle görünmelerinin ya da bir alet tarafından algılanmalarının imkansız olduğu söylenmiştir.

Modern zamanlarda tıpkı cinler konusunda olduğu gibi tayr (kuş) ile ilgili olarak da farklı görüşler serdedenlerin olduğu görülmektedir. Bu görüş sahiplerine göre ayet-i kerimede sözü edilen kuşlar bildiğimiz anlamda kuşlar değil, boyunduruk altına alınmış göçebe kabilelere mensup insanlardır. Buna göre hüdhüd, bu lakapla bilinen bir subaydır. Kuşkusuz bu tür iddialar, hiçbir delile dayanmayan aşırı yorumlardan ibarettir.

Hz. Süleyman (a.s)'ın kuşların ve diğer canlıların dillerini bilmesi bir mucizedir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman'ın konuştuğu ifade edilen canlılardan biri de karıncalardır. Surenin isim sahibi olan karıncalar, oldukça ilginç canlılardır. Yeryüzünde birçok insanın farkında bile olmadığı bu küçük canlıyla bir peygamber, mucizevî bir şekilde konuşmuş ve dilini anlamıştır. Bilim adamları yeryüzündeki canlıların yüzde yirmisinin karıncalar olduğunu ve bunların yirmi bin türünün bulunduğunu tahmin etmektedirler. Karıncalar Kuzey kutbunda Ekvator

bölgesinde, yer altında, yer üstünde de yaşamlarını sürdürebilirler. Cemiyet halinde yaşarlar, kendi aralarında emir-komuta zinciri ve bu zincirin bağlı bulunduğu merkezleri olduğu gibi, verilen emirlere uyulup uyulmadığını teftiş eden bir mekanizmaları ve kendi aralarında haberleşmek için bir posta teşkilatları vardır. İnsan akıl ve zekâ ile; karıncalar ise zekâları ile karakterize edilir. Zihinsel olarak tehlikeleri simüle etme ve bunlarla yüzleşme becereleri gelişmiştir. Allah Teâlâ insanoğlunun önemsiz gördüğü karınca topluluğunun ihtişamına, mükemmel bir eylem planına göre hareket etmelerine, organize oluşlarına dikkat çekmiş ve onları tanımamızı istemiştir. Şüphesiz ki insanların, karıncalardan öğrenmesi gereken çok şey vardır. Ümmetler birbirine zulmedince kuvvetleri çözülür, evleri harap olur, karıncalar da bu hususta insanlar gibidir.

“Nihayet Karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sakın sizi kırıp geçirmesin!” anlamındaki ayette “لَا يَحْطِمَنَّكُمْ” (Emr-i gâibin te’kidi; te’kid nununa birleşmiş fiili muzarî) fiili, sakın sizi kırıp geçirmesin demektir. Bu fiilin tef’ıl veznindeki mastarı olan “تَحْطِمُ” kelimesi kırmak anlamına gelir. Karınca, kırılıp ezilebilen bir yapıya sahiptir. Zira karıncanın bünyesi, sanayide cam yapımında kullanılan silikon maddesi ve keratin ihtiva etmektedir. Günümüzde bilim bunu keşfetmiştir. Bu da, Kur’an-ı Kerim’in ilmî icazındandır. Şöyle ki, Arapça’da “تَهْشِمُ” kelimesi de, kırmak anlamına gelir, ancak bu kelime hem yaş hem de kuru şeyler için kullanılır. “تَحْطِمُ” ise sadece kuru şeyler için kullanılır. Ayrıca bu ayette hayvanların, insanlardan, -farkında olmadan bile- eziyet görebildiklerine dair işaret vardır. Yine bu ayetten anlaşılmaktadır ki kraliçe karıncanın öngörülü olup tebasını uyarması, olası tehlikelere karşı önlem almaya çalışması bilgelerin siyasetini araştırma, öğrenme ve uygulama açısından insanlara örnek teşkil etmektedir.

Mezkur ayette Hz. Süleyman ve ordusunun istemeden kendilerine zarar verebileceklerini dile getiren karınca, Rabbini tanımakta ve bilmektedir ki günah olan bir eylemi fark etmekte zorlananları ve o günaha istemsiz düşenleri Rabbi affedecektir. Çünkü Allah, amelleri niyetlere göre değerlendirmektedir.

Hüdhüd’le ilgili ayetlerden aşağıdaki neticelerin çıkarılması mümkündür: a) Peygamber bile olsa bir hükümdarın ordusunu teftiş etmesinin gerekli olduğu, b) Teftiş sonucu Hüdhüd’ün bulunmadığı ortaya çıkınca, şayet meşru bir mazereti

olmaksızın ortadan kaybolmuşsa, gerekli cezanın verileceğinin beyanı. Aynı suça, duruma göre farklı cezaların verilmesinin mümkün olduğu, Hz. Süleyman'ın, burada görevini hakkıyla yerine getirmedeği takdirde Hüdüh'dü cezalandıracağını ifade etse de, aslında bu tehdit, sadece Hüdüh'e yönelik olmayıp, aksine insanlar ve cinler de dahil olmak üzere bütün askerlere yönelik bir uyarı niteliğini taşıdığı, ayrıca hükümdar olan kişi peygamber bile olsa onun da bilemediği, bilemeyeceği hususlar olduğu, buna mukabil küçük bir yaratık olan kuşun haberdar olduğu konuların bulunduğu düşünüldüğünde, bunların “psikolojik bir eğitim” olduğu sonucuna varılabilir.

Hüdüh kuşunun o gün yaptığı bu hizmeti günümüze taşıdığımızda, bunun uzay çalışmaları ile geliştirilecek haberleşme ağına ışık tutabileceği sonucuna varabiliriz. Zira uzay çalışmaları sayesinde haberleşme ağına sahip olan milletler, dünyada olup biten olaylar hakkında çok kısa zamanda haberdar olmaktadır. Dolayısıyla “buradaki kuş, uzay çalışmalarının ulaşacağı teknolojik gücü ifade etmektedir. Uzaya hakim olan milletler istikballerini aydınlık hale getirecekleri gibi, hükümlerliklerini da artıracaklardır.

Müfessirler, Neml suresinin 29-35. ayetleri bağlamında Belkıs'ın yönetim şeklini tartışmışlardır. Bazı müfessirlere göre bu şekliyle yönetim biçimi, İngiliz yönetim şekline benzeyen meşrûti bir sistemdir. Bu sistem, toplumun refah düzeyinin yükselmesinde etkili olmuş, böylece oldukça başarılı işler yapabilmışlardır. Bazı müfessirlere göre Sebe Melikesi Belkıs'ın yönetim şekli, demokrasiye yakın bir idare şeklidir. Dolayısıyla yaptığı uygulamalarla memleketini en iyi şekilde idare etmiş, ülkesinin ekonomik yapısını da gayet dengede tutmuştur.

Belkıs, savaş yerine “herodianizm” tarzında kimlik siyaseti izleyip barışçıl bir diyalog tercih etmiş ve görüşmeler sonunda yeni dinî inancı benimsemiştir. Böylece kendisini takip eden toplum da bu yeni inancı kabul etmiştir. Bu kıssanın verdiği bir diğer mesaj, bir toplumun inanç gelişimi bir yöneticiye bağlı olarak değişebilirken o yöneticinin inanç gelişimi de kendi toplumunun kimlik siyasetini belirleyebilmektedir.

Belkıs ve Sebe' kavmi her ne kadar güçlü, dışa dönük bir kavim olsa da Süleyman peygamberin medeniyeti kadar baskın ve güçlü değildir. Hz Süleyman'ın krallığı, medeniyet ve teknik açıdan, onlardan oldukça ileri sevedir. Belkıs ve

danışanları bu durumdan oldukça etkilenmiştir. Osmanlı'nın son dönemindeki batılılaşma hareketi, batının bilim ve tekniğinden yararlanmak için batıyı taklit etme girişimi, batı hayranlığına, oranın kültürünün benimsenmesine ve neticede kültürel yozlaşmaya yol açmıştır. Bu iki olgudan hareketle denebilir ki tarım, sanayi, bilim ve teknolojiadaki kalkınma, devletlerarası siyasette önemli bir güç unsuru olmaktadır. O halde Müslümanların, dinî, siyasî, kültürel değerlerinden ödün vermemesi için bilimsel/teknolojik çalışmalarda gelişme ve ilerlemeye olan ihtiyacı, şüphesiz ki dünden daha fazladır.

Ayet-i kerimede ifade edildiği üzere Belkıs'ın, devlet işlerinde ileri gelenlerin görüşlerini almadan karar vermemesi, krallıkla yönetilen bir ülke olmasına rağmen Sebeli'lerdeki idare şeklinin diktatörlük olmadığını, aksine zamanın hükümdarlarının önemli işlerde maiyetindekilere danıştığını gösterir. Bu ifadelerden de anlaşılıyor ki, Belkıs'ın barış yanlısı oluşu, Seyyid Kutub'un söylediğinin aksine onun yalnızca kadın şahsiyetine bağlı değildir, aksine zeki ve ileri görüşlü oluşuyla ilgilidir.

Bazı müfessirlere göre Belkıs'ın tahtının çok kısa bir zaman diliminde getirilmesi olayında maddenin ışınlanacağına işaret vardır. Bazı bilim insanları ise ışınlamanın fiziken mümkün olmadığını ve olamayacağını bilimsel bilgiye dayalı olarak ifade etmektedirler. Bugün için ışınlama çalışmalarının denendiği bilgisi vardır; fakat bu durum bilimsel olarak henüz kanıtlanmamıştır. Bu sebeple bunun bir mucize olarak gerçekleştiğini kabul edip, meseleyi maddenin ışınlanması şeklinde va'z yerine, teknolojik gelişmeler sayesinde ulaşım ve iletişimin çok daha hızlı bir şekilde yapılmasını sağlayacak aygıtların üretilebileceğine işaret saymak daha isabetli olacaktır.

Denize hızla dökülen büyük ırmakların suları, birleşme noktasında deniz suyuna karışmamakta, bu karışmaya engel olan kanun ise, yüzey gerilimi kanunu olup, hareketli iki su kitlesini ayıran bu engel, bu kütlelerin moleküllerindeki kohezyon kuvvetinin farklılığından ileri gelmektedir. Bu sayede iki ayrı su, kendi alanlarında koruyabilmektedirler. Bangladeş'teki Tşatgam'dan Birmanya'daki Arakan'a doğru akan iki nehr, biri tatlı, öbürü tuzlu iki nehir halinde ve aynı nehir yatağında karışmaksızın ve birbiri içinde erimeksizin akmaktadır; Hindistan'da Ganj ve Camia nehirlerinin Allahabad şehrinde kavuştuklarında yüzey gerilimi ile meydana gelen esnek zar sebebiyle iki ayrı su, karışmadan akmaya devam eder.

Rüzgarların çeşitli yönlerden esmesinin pek çok hikmeti vardır; bu bağlamda soğuk ve sıcak hava getirmesinin bir nevi yağmura hazırlıktır, rüzgarlar bazen şiddetlenerek havadan iyonları sürükler, bu sayede havadan hayatın temeli olan elektriksel enerjileri yağmura yansır. Bu bağlamda, rüzgarların bitki tohumlarını sürüklemesi, hatta polenlerini ilkah etmesi de Kur'an-ı Kerim'de bildirilmiştir.

“Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler” anlamındaki ayet, bazı müfessirlerce dünyanın güneş etrafındaki dönüşüne işaret olarak değerlendirilmiş, diğer bazı tefsirciler ise bu olayı, kıyametin ilahi kudretle kopacağının delili olarak kabul etmişlerdir. Bizim bu konudaki kanaatimiz ise, bu ayetin hem kıyametin ilahi kudretle kopacağının delili olduğu, hem de bu ayette dünyanın güneş etrafındaki dönüşüne işaret bulunduğu şeklindedir.

Biz bu çalışmamızda nihaî sonuca ulaştığımızı iddia etmiyoruz. Zira bilimsel bilgi sürekli değişime açık mahiyette olduğundan bizden sonra yapılacak çalışmalara bir kapı araladığımızı söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Akbaş, A. (2016). “Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7/15 (Mart 2016): 75-93.
- Akdemir, Salih. “Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme”. *İslami Araştırmalar*. 2/8 (1988): 23-34.
- Akdemir, Salih. *İlmi Tefsir Hareketinin Değerlendirilmesi ve On Dokuz Rakamı Üzerine, (Muhammed Abdullah Dıraz’ın, Kur’an’ın Anlaşılmasına Doğru isimli eserinin girişinde)*. Ankara: Mim Yayınları, 1993.
- Alevimehr, Hüseyin. *Tefsir Metodları ve Ekolleri*. çev. Erdal Tuncay. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2017.
- Altıkulaç, Tayyar. *Yüce Kitabımız Kur’an*, Ankara: Diyanet Vakfı, 2022.
- Alûsî, Ebû’s-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd. *Ruhü’l-Meâni Fî Tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azim Ve’s-Seb’i’l-Mesani*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2010.
- Arpa, Enver. “İ’cazü’l-Kur’an Konusuna Farklı Bir Yaklaşım”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/1 (2002): 81-107.
- Ateş, Abdurrahman. “Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/1 (2002): 117-141.
- Ateş, Ali Osman. *Kur’ân Ve Hadislere Göre Cınler-Büyü*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2003.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsîri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Atım, Ahmet. “Hz. Mûsâ Kıssalarının Din Eğitimi Açısından Değeri”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2010.
- Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*. Beyrut: Müessesetü’t-Tarih, 2000.
- Aydın, Mehmet. *Müsbet İlim ve Allah*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1971.
- Babaî, Ali Ekber. *Tefsir Ekolleri*. İstanbul: Mustafa Yayınları, 2014.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2007.
- Bayraktar, Hamza. *Rûm Sûresi ve Konulu Tefsiri*. Ordu: Ordu Üniversitesi, 2021.
- Baysal, Sıddık. “Mahiyeti, İmkân ve Sınırlılıkları Açısından Bilimsel Tefsir”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*. 3/2 (Ekim 2019): 226-266. <https://doi.org/10.31121/tader.620721>
- Begâvî, Mühyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mesud. *Meâlimü’t-Tenzîl Tahk.*: Halid Abdurrahman el-Âk-Mervan Sivâr, I-IV, Beyrut: Dar-u İbn Hazm, 2002.
- Beki, Niyazi. *Tefsirde Yeni Yaklaşımlar; Risale-i Nur Örneği*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Birişik, Abdülhamid. *Hind alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Boyalık, M. Taha. “Kur’an: İ’cazı ve Üslubu”, DİA, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
- Boyalık, M. Taha. *Dil, Söz ve Fesahat*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Bucaille, Maurice. *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller Ve Kur’an*. çev. Mehmet Ali Sönmez. 1. Basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.
- Bulut, Halil İbrahim. “Mucize”, DİA, c.30. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

- Bursevi, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. İstanbul: Matbaatu'l Osmaniyye, 1888.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 5. basım. Ankara: Fecr Yayınevi, 2010.
- Cündioğlu, Düccane. "Tefsirde Helenizm 'Bilimsel Tefsir' Zaafı ve Eleştirisi". *Bilgi ve Hikmet*. 4 (1993): 152-177.
- Çalışkan, İsmail. *Muhammed Esed ve Düşünce Dünyası*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2009.
- Çalışkan, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 3. basım. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020.
- Çalışkan, M. Turan, ed. *Kur'an ve Pozitif Bilim*. 1. basım. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020.
- Çalışkan, Necmeddin. "Nüzul Sirasına Göre Yeni Bir Tefsir: Abdurrahman Hasan Habenneke El-Meydânî ve Meâricü't-Tefekkür". *Toplum Bilimleri Dergisi* 7(14) (2013): 364-373.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm*. İstanbul: Milsan Bakım Sanayi, 1985.
- Çelebi, İlyas. "Hızır". *Dib İslam Ansiklopedisi*. 17. cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çelebi, İlyas. *İtikadi Açıdan Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1996.
- Çelem, Sema. "Bilimsel Gelişmeler Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkı Sağlar Mı?", *Iksad Publications*, 2020.
- Çelem, Sema. "101 Soruda Kur'an-ı Kerîm ve Tefsir", Kitabevi Yayınları, 2021.
- Çuhadaroğlu, Safiye Gül. "Neml suresi'inde Edebî Üslûp", Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, 2021.
- Çelik, Ömer. *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Dağdeviren, Alican. "Kur'ân'ın Fonetik İ 'câzi." *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11/20 (2009): 49-63.
- Dartma, Bahattin, Muhsin Demirci, Mustafa Ünver, Fethi Ahmet Polat, Ömer Kara. *Tefsir Tarihi ve Usulü*. 1. basım. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2010.
- Demir, Şehmus (ed.). *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*. 1. basım. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2010.
- Demirci, Muhsin. *Günümüz Tefsir Problemleri*. 1. Basım. İstanbul: İfav Yayınları, 2017.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*. 1. basım. İstanbul: İfav Yayınları, 2017.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2010.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Garip Demirel, *Kur'an-ı Kerim'de Kadın ve Psikolojisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 67.
- Draz, Muhammed Abdullah. *En-Nebeü'l-azim: Nazratün cedidefi'l-Kur'an*. Riyad: Daru Taybe, 2000.
- Draz, Muhammed Abdullah. *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*. çev. Salih Akdemir. 1. Baskı. Ankara: Emek matbaacılık, 1983.

- Doğan, Mehmet Zeki, Abdulbaki Güneş. “Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış”. *İlahiyat*. 2 (Haziran 2019): 47-66.
- Doğan, Mehmet Zeki. *Kur'an'ın Bilimsel İ'cazı*, İstanbul, 2021.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Tanrı Buyruğu*. İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık, 1955.
- Durmuş, İsmail. “Üslûb, DİB Ansiklopedisi, 42. cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Durur, Mehmet Ali. “Dilbilimsel Tefsirin Gelişimi Ve İbn Abbâs'ın Dilbilimsel Tefsîre Etkisi”. *Kesit Akademi*. 21/21 (2019): 400-436. <https://doi.org/10.29228/kesit.39712>
- Efendioğlu, Mehmet. “Rivayet”. *DİB Ansiklopedisi*, 35. cilt. İstanbul: TDV, 2008.
- el-Ali, Abdullah Ahmed Oglah. “Almuhtasar alraşif fi zilal alkaşif-Hac Suresi'nin başlangıçından Neml Suresi'nin sonuna kadar”, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi 2023.
- el-Balbîsî, Muhammed Hasan. “Neml Suresinin Konulu Tahlili”. Yüksek Lisans Tezi, Gazze İslam Üniversitesi, 2003.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsirüddin. *Silsiletü'l-Ehâdisü'd-Daife ve'l-Mevdûa*, Riyâd: Mektebetü'l-Ma'arif, 2000.
- el-Cevherî, Tantavî b. Cevheri el-Mısri Tantavî. *El-Cevâhir Fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladühü, 1940.
- el-Cürçânî, Abdülkahir *Delâilü'l-İ'caz*. çev. Osman Güman. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2015.
- el-Endülüsî, Muhammed b. Yusuf Ebu Hayyan. *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsir*. Mekke-i Mükerrerme: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1992.
- el-Fârûkî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî (ö. 1158/1745'ten sonra), *Keşşafü Istilahatü'l-Fünun ve'l-Ulum*, 1. Baskı, c. 3. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakub. *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 19??.
- el-Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *Cevâhiru'l-Kur'an ve Düreruhu*. Mısır: İlmiyye Matbaası, 1911.
- el-Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. Neşir ve çev. Mahmut Kaya-Hüseyin Sarioğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.
- el-Halidi, Salah Abdülfettah. *İ'cazü'l-Kur'ani'l-beyani*. 2. Baskı. Amman: Daru Amman, 2004.
- el-Hilal, Muhammed. *Tefsiru'l-Kur'ani's-Seriyyu'l-Cami' Fi'l-İ'cazi'l-Beyani Ve'l-Lugavi Ve'l-İlmi*. 1. basım, Dimeşk: Daru'l-Mi'rac, Daru Cevamii'l-Kelim, 2022.
- el-Hûlî, Emin. *Et-Tefsir Ma'alimu Hayatihi ve Menhecu'l-Yevm*. Mısır: Dârü'l Ma'rife, 1961.
- el-Hûlî, Emin. *Menâhicü Tecdîd Fi'n-Nahv Ve'l-Belâga Ve't-Tefsîr Ve'l-Edeb*. 1. basım. Mısır: Daru'l-Ma'rife, 1961. <http://archive.org/details/mnahij.tajdid>.
- el-İsfahani, Rağîb. *El-Müfredat*. Beyrut: Daru'IKalem, 1992.
- el-İsfahânî, Rağîb. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2003.
- el-Karadavi, Yusuf. *Keyfe neteamelü maa'l-Kur'an'il-azim*. Kahire: Darü's-Şûruk, 2007.
- el-Kirmânî, Mahmud b. Hamza. *Ğaraibu't-Tefsir ve Acaibu't Te'vil*. Beyrut: Müessetü Ulumi'l-Kur'an, 1983.

- باحث. “تصفح وتحميل كتاب التفسير العلمي Pdf”. 16. Haziran 2024. مكتبة عين الجامعة. Erişim 31 Temmuz 2024. <https://trial.univeyes.com/245130/pdf--التفسير-العلمي-لقصّة-النمل-في-سورة-النمل-تفسير-موضوعي>
- el-Makavî, Mustafa Osman Muhammed. *et-Tefsîru'l-İlmiyyi li-Kıssati'n-Neml Fî Sûreti'n-Neml*. Mısır: Camiâtü'l-Ezher.
- Ekinci, Kutbettin. “Bilimsel Tefsirin Tefsir Olma Sorunu”. *Bilimname*. 2019/37 (Nisan 2019): 169-190. <https://doi.org/10.28949/bilimname.454785>
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser neşriyat, 1979.
- el-Maverdi, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *en-Nüket Ve'l-Uyun Tefsirü'l-Maverdi*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- el-Umeri, Ahmed Cemal. *el-Mebahisü'l-belağıyye, fî dav'i' kadıyyeti'l-icazi'l-Kur'aniyyi*. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1990.
- Eminoğlu, Mehmet. *Kur'an Mucizeleri*, İstanbul: Zig zag Bilim Kitaplığı, 1978.
- er-Razî, Fahr ed-din Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer el-Hatib. *Mefatihü'l-gayb*, Mısır: el-Matba'atü'l-Âmire, 1833.
- er-Rûmî, Fehd b. Abdirrahmân bin Süleymân. *İtticahatu't-Tefsir fî'l-Kur'ani'r-Râbi Aşere*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- er-Rumi, Fehd bin Abdirrahman bin Süleyman. *İtticahatu't-Tefsir fî'l-Kur'ani'r-Râbi Aşere*. Arabistan, 1986.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Hakikat Nurları*. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1979.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1996.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. çev. Cahit Koytak, Mehmet Ertürk, c.2. İstanbul: İşaret Yayınları, 1996.
- es-Saeed, Saad Safi Shyaa. “Cemâleddin Ishak b. Muhammed el-Karamânî'nin Beydâvî Haşiyesi (Şuarâ Suresini başından En-Neml Suresinin sonuna kadar): İnceleme ve tahkik”, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, 2022.
- es-Sa'dî, Dâvûd Selman. *Min Esrari'l-Kur'an ve'l-Kevn ve'l-İnsan: Esraru'l-Kev fî'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Harfî'l-Arabi, 1999.
- es-Sabbâğ, Muhammed b. Lütfî. *Lemehât fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 3. basım. Beyrut: Daru'l-İslâmî, 1990.
- es-Sâbunî, Muhammed Ali. *et-Tibyân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Şam: Mektebetü'l Gazâlî, 1981.
- es-Samarraî, Fâdıl Salih. *Kur'an'ın Edebî dili*. çev. Fatma Serap Karamollaoğlu. 2. Basım. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- es-Suyutî, Celâleddin. *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*. çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik. 2 cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.
- es-Suyutî, Celâleddin. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Ammetü lil-Kitâb, 1974.
- eş-Şatıbî, Ebu İshak. *el-Muvafakat fî Usulü's-Şeria*. 4 cilt. Beyrut: Daru'l-Marife, 1991.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlanî. *Fethu'l-Kadir: El-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivaye Ve'd-Diraye Min İlmi't-Tefsir*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1993
- et-Tabâtabâî, Allame Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin. *el-Mizan fî tefsiri'l-Kur'ân*. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1996.

- Tabbâra, Afif Abdullatîf. *İlmin Işığında İslamiyet*. İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981.
- et-Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Câmiü'l-Beyân Fî Tefsiri'l-Kur'an Tefsiru Taberî*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1980.
- et-Taberistânî, er-Râzî, Fahreddin Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî. *Mefâtîhu'l-ğayb*. Kahire: el-Matba'atü'l-Âmire, 2012.
- et-Teftazani, Sa'duddin Ömer (ö.792/1390). *El-Makasid*. çev. İrfan Eyibil. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2019.
- et-Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsa es-Sevre. *Sünen-Fedailü'l-Kur'an*. İstanbul: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2009.
- ez-Zehebî, Muhammed es-Seyyid Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-Hâdise, 1976.
- ez-Zemahşerî, Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî. *el-Keşşaf 'an Haka'ikit-Tenzil*. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, h. 1319/1901.
- ez-Zerkeşî, Ebu Abdillâh Bedrüddîn et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî. *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'an*. Kahire: Darü'l-Hadis, 2006.
- ez-Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'an*. Mısır: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1943.
- Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. *Mu'cemu Mekâyisü'l-Lüğâ*. Beyrut: Dârü'l-Ciil, 1979.
- Gazalî. *İhyâu Ulûmiddîn*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974.
- Gazi Muhtar Ahmet Paşa. *Serâiru'l-Kur'an Fî Tekvîni ve İfnâi ve İâdeti'l-Kur'an*. İstanbul: Daru'l-Hilâfeti'l-Âliyye(Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1336.
- Gengil, Veysel. "Mâtürîdî'de Tefsir Te'vîl Ayrımı Meselesi". *Diyanet İlmi Dergi*. 55/3 (2019): 805-839.
- Gezer, Süleyman. "Kur'an'ı Bilimsel Verilerle Yorumlamanın İmkânı". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9/1 (Mayıs 2021): 209-225. <https://doi.org/10.33931/abuifd.891868>
- Gezer, Süleyman. *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Göktaş, Serkan. "Kur'an'ın Bilimsel İ'câzı". *Batman Akademi Dergisi*. 6/1 (2022): 19-27.
- Görgün, Tahsin. "*Kur'an (Mahiyeti)*", *DİA*, c.26. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Gülbay, Ayşe. "Süleyman Ateş'in Bilimsel Tefsir'e Yaklaşımı". Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2010.
- Güllüce, Veysel. "Büyük İslam Filozofu İbn-i Rüşd". *Dergi Adı*. 48/3 (2012), 84.
- Güllüce, Veysel. *Bilimsel Tefsirde Usul*. Erzurum: Aktif Yayıncılık, 2007.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah. *Kur'an'ın Belağatı ve İ'cazı Üzerine*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Halefullah, Muhammed Ahmed. *Kur'an'da Anlatım Sanatı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Han, Fethullah. *Kur'an ve Kainat Ayetleri*. Çev. Oya Morçay. İstanbul: İnkılab Yayınları, 1988.
- Harputî, Abdullatîf. *Tenkîhu'l kelâm fî akâid-i ehli'l İslam*. Elazığ: Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şb, 2000.
- Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. 6. basım, 5 cilt. Ankara: Özgün Mat. San. Tic. A.Ş., 2017.

- Heysemî, Nuruddin Ali b. Ebi Bekir. *Mecmâü'z-Zevâid ve Menbâü'l-Fevâid*, Beyrut: Müessesatü'l-Maarif, 1982.
- Itr, Nureddin. *Ülumu'l-Kur'ani'l-Kerîm*. 6. basım. Dimeşk: Matbaatu's-Sabah, 1996.
- Jansen. J. J. G. *Kur'an'a yaklaşımlar*. çev. Halilrahmân Açar. 2. basım. Ankara: Fecir Basım Yayıncılık, 1999.
- Karaalp, Cahit. "Yeni Bir Tefsir Tarihinin Niteliğine Dair Bazı Mülahaza ve Öneriler". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*. 5/1 (2019): 137-172.
- Karagöz, İsmail, Fikret Karaman, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural. İsmail Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Dîb Yayınları, 2017.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Psikolojik Tefsir Ekolü*. Ankara: Gece Kitaplığı, ts.
- Kaya, Mehmet. "Bilimsel Tefsir ve Değişim." *Mütefekkir*. 3/5 (2016): 195-223.
- Kırca, Celal, İbrahim Görener, İsmail Çalışkan, Veysel Güllüce, Talip Özdeş, Ali Karataş, Hüseyin Çelik, Yunus Emre Gördük, Fatih Tiyek, Hakan Uğur, Mustafa Kara, Ü. Nurullah Denizer, Şükrü Maden. *Günümüz Tefsir Problemleri*. ed. Ali Karataş, Yunus Emre Gördük, 3. basım, Ankara: Bilay Yayınları, 2021.
- Kırca, Celal. *el-Cevâhir*. 7. cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kırca, Celal. *Kur'an ve Fen Bilimleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1997.
- Kırca, Celal. *Kur'an-ı Kerîm ve Modern İlimler*. İstanbul: Er-Tu Matbaası, 1981.
- Koçyiğit, Hikmet. "Tefsirlerin Sınıflandırılması Meselesi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 31/31 (2014): 45-84.
- Koçyiğit, Hikmet. "Halûk Nurbaki'nin Kur'ân'a Bilimsel Yaklaşımının Değerlendirilmesi". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2021): 554-587. <https://doi.org/10.17859/pauifd.930382>
- Koçyiğit, Hikmet. "Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12/23 (2013): 183-201.
- Koçyiğit, Hikmet. "Mekki Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2010.
- Koçyiğit, Hikmet. *Mekkî Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*. 1. basım. İstanbul: Pınar Yayınları, 2013.
- Koçyiğit, Talat. *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*. 1. basım. 7 cilt. Ankara: TDV, 2016.
- Komisyon, *Kur'an Yolu*, c.3. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kuntman, Orhan. "Ondokuz Meselesinin Reddi ve Bu Mesele ile İlgili Önemli Açıklamalar". *İslami Araştırmalar Dergisi*. 2/7 (Mayıs 1988), 8-19.
- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî. *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*. İstanbul: Buruç Yayınları, 1998.
- Kutub, Seyyid b. Kutub b. İbrâhim Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü's-Şürûk, 1980.
- Kutub, Seyyid. *Kur'an'da Edebî Tasvir* (trc. Süleyman Ateş), İstanbul: Hilal Yayınları, 1967.
- Lutgens, Frederick K., Edward J. Tarbuck. *Genel Jeoloji: Temel İlkeleri*. çev. Cahit Helvacı. Ankara: Nobel, 2014.
- Mahmud Şeltut. "Kur'an ve Müslümanlar", *Mecelletü'r-Risâle*. 408 (1941): https://iiab.me/kiwix/content/wikisource_ar_all_maxi_2022-10/A.
- Manzur, Ebü'l Fadl Cemaleddin b. Muhammed b. Cemaleddin İbn Ebi'l İzz bin Necibeddin. *Lisanü'l-Arab*. 1. basım, 6 cilt. Bulak: Matbaatü'l Miriyye, 1303.

- Mertoğlu, M. Suat. “Üslûbü’l-Kur’ân”, *DİA*, c. 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Mevdûdî, Ebû’l A’lâ. *Tefhimu’l Kur’an*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Mevlana Muhammed Ali. *The Holy Quran*. çev. Muhammed Celal Şems. İslamabad: Islam International Publications Limited, 2011.
- Mürüvve, Yusuf. *İza’fiyet Torisi ve Kur’an İlkeleri*. çev. Recep Çalı. Ankara: Aydın Matbaası, 1979.
- Mohammed, Ahmed Issa Mohammed. “İmam Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed b. Ebu Yezid es-Secavendi’nin İnsan Ayni’l-Meani fi Tefsiri’l-Kelam er-Rabbani tefsiri üzerine tahkik çalışması (Hicr Suresinin başından Neml Suresinin sonuna kadar)”, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, 2022.
- Neccar, Zağlul Rağb Muhammed. *Min ayati’l-ilmi*, Beyrut: Daru’l-Marife, 2006.
- Nevfel, Abdurrezzak. *Allah ve Modern İlim*. çev. Akif Nuri. İstanbul: Hikmet Yayınevi, 1978.
- Nurbaki, Haluk. *Kur’an Mucizeleri*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1988.
- Nurbaki, Haluk. *Kur’an-ı Kerim’den Ayetler ve İlmî Gerçekler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2015.
- Okcu, Abdulmecit. “Kur’an’da Renkler”. *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 28 (2007): 127-163.
- Okumuş, Mesut, Zekeriya Pak, Fethi Ahmet Polat, Mehmet Ünal, Mahmut Ay. *Tefsir (El Kitabı)*. 6. basım. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Öz, Mustafa. *Seyyid Ahmed Han*. (2. cilt). İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özata, Havva. “Dilbilimsel Tefsirin İsimlendirilmesi Problemi”. *UMDE Dini Tetkikler Dergisi*. 2/2 (2019): 93-130.
- Özemre, Ahmed Yüksel. *Çağdaş İlmî Tefsirde Vehmin Egemenliği*. 1. basım. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
- Özervarlı, M. Sait. “Melek”. *DİB İslam Ansiklopedisi*. 29. cilt. Ankara: TDV Yayınları, ts.
- Pak, Zekeriya. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Bilay Yayınları, 2022.
- Pazarbaşı, Erdoğan. *Kur’ân ve Medeniyet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1996.
- Rıdvan, Kılıçal, Nurullah Denizer. “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Pozitif Bilimlerin Verilerinden Yararlanılmasının Oluşturduğu Problemlere Dair Bir Değerlendirme”. *Journal of Social Humanities and Administrative Sciences*. 59/59 (2022): 1779-1788. <https://doi.org/10.29228/JOSHAS.66321>
- Safedi, Ebû’l-Fezail Cemaleddin Yusuf b. Hilal. *Keşfü’l-Esrâr ve Hetkü’l-Estâr*. İstanbul: İsam Yayınları, 2019.
- Shabriyah, Nabila Shema, Miski Miski. “Tafsir İlmî Versus Tafsir İlmî: Ants in Scientific Interpretation Discourses”. *Dialogia* 21/1 (Haziran 2023): 218-234. <https://doi.org/10.21154/dialogia.v21i1.5982>
- Shalal, Hussain Rakan. “el-Mısri-Şems Aldin Muhammed eş-Şâfi’î’nin Tefsîru’l-Kur’ân isimli elyazmasını tahkik ve inceleme (Furkan Suresinin başından Neml suresinin sonuna kadar).” Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, 2023.
- Şa’bân, Zekiyyüddîn. *Usûlü’l-Fıkhi’l-İslâmi*. İstanbul: Daru’l-Yasîn, 2017.
- Şahin, M. Süreyya. “Cin”, *DİA*, 8. cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Şatii, Aişe Abdurrahman bint. *El-İ’cazü’l-beyani li’l-Kur’an ve Mesailu İbni’l-Erzak*. Kahire: Daru’l-Maarif, 1984.
- Şensoy, Sedat. “Nazmu’l-Kur’an”, *DİA*, 32. cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

- Şimşek, M. Said. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Şimşek, M. Sait. *Günümüz Tefsir Problemleri*. Konya: Kitap Dünyası, ts.
- Şimşek, Said. *Günümüz Tefsir Problemleri*. Konya: Kitap Dünyası Yeni dost Yayınları, ts.
- Şimşek, Ümit. *Big Bang Kainatın Doğuşu*, İstanbul. Yeni Asya, Yayınları, 1984.
- Taravane, Süleyman. *el-İ'cazü'l-ilmi fi'l-Kur'an'il-Kerim: el-Kevn ve'l-maü*, Amman: Daru'l-Furkan, 2003.
- Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2008), 56.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *İşaratü'l-İcaz*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1993.
- Taslaman, Caner. *Big Bang ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınları, 2003.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. *Mevzuâtü'l-Ulûm*. İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1966.
- Tayyar, Müsaid b. Süleyman b. Nasır. *et-Tefsirü'l-Lugavî li'l-Kur'ani'l-Kerim*. 2. basım. Beyrut: Dâru İbni el-Cevzî, 2006.
- Türcan, Saliha. "Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümünde İbn Kesîr'in Yeri". *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*. 4/3 (2019): 337-364. <https://doi.org/10.30622/tarr.601381>
- Usta, Mustafa. *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Kurumlaşma ve Ekolleşme Sorunları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.
- Ünal, Serkan. *Lafzin Manaya Delaleti Açısından Bilimsel Tefsir (Usûlî Tefsir Önerisi)*. Doktora Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2023.
- Ünal, Yavuz. "Yer". *DİB İslam Ansiklopedisi*. 43. Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Ünsal, Hadiye. *Tefsirede Heterodoksi Kadiyanilik ve Kur'an*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1985.
- Yakıt, İsmail. *Kur'an-ı Hakim Meali*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, ts.
- Yavuz, Ömer Faruk. "Gazâlî ve İlmî Tefsir". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 31/31 (2011): 39-59.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İcazü'l-Kur'an", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, c. 21, s.403;
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Sarfe", *DİA*, c. 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Yazıcı, İshak. "Neml Sûresi". *Dib İslam Ansiklopedisi*. 32. cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, c.5. Eser Neşriyat, 2015.
- Yeniçeri, Celal. "Güneş", *DİA*, c.14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Yeniçeri, Celal. *Uzay Ayetleri Tefsiri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1995.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. İzmir: Anadolu Yayınları, 1991.
- Yıldırım, Zeki. "Enbiya, 30 Ekseninde Evrenin Oluşumu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 39 (2013): 47-76.
- Yolcu, Mehmet, Mevlüt Erten, Esra Gözeler, Gökhan Atmaca, Hikmet Koçyiğit, Osman Kara, Fatih Tok, Taha Boyalık, Süleyman Narol. *Tefsir Tarihi*. 1. basım. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019.
- Yurt, Mehmet Emin. "Bilimsel Tefsirin Mahiyeti Üzerine". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 17 (2019): 103-142.
- Yücetürk, Orhan Seyfî. "Belkıs". *DİB İslam Ansiklopedisi*. 5. cilt. İstanbul, 1992.
- Zindanî, Abdülmecid, Resul Tosun. *Kur'an'da İlmi Mucizeler*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Durak, Fevziye
Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram-1 Veli Üniversitesi	Devam ediyor
Lisans	Gazi Çorum İlahiyat Fakültesi	2007
Lise	Mamak İmam Hatip Lisesi	2002

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2022-Halen	Ankara	Uzman Vaiz
2014-2022	Ankara	Vaiz
2007-2014	Ankara	Kur'an Kursu Öğreticiliği

Yabancı Dil

Arapça
İngilizce

